

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYIL KATOLİK REFORMUNUN BİR SONUCU:
KONSİLLERDE KARARLAŞTIRILAN “YASAKLI
KİTAPLAR”**

HACER SAROĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET ARAS

KONYA -2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYIL KATOLİK REFORMUNUN BİR SONUCU:
KONSİLLERDE KARARLAŞTIRILAN “YASAKLI
KİTAPLAR”**

HACER SAROĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET ARAS

KONYA -2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hacer SAROĞLU		
	Numarası	17810201058		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Dinler Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
Tezin Adı	16. Yüzyıl Katolik Reformunun Bir Sonucu: Konsillerde Kararlaştırılan “Yasaklı Kitaplar”			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hacer SAROĞLU

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hacer SAROĞLU		
	Numarası	17810201058		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Dinler Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ahmet ARAS		
Tezin Adı	16. Yüzyıl Katolik Reformunun Bir Sonucu: Konsillerde Kararlaştırılan “Yasaklı Kitaplar”			

Hıristiyan dünyasında dinî ve siyasî otorite olarak kendini gösteren Katolik Kilisesi’nde papa ve papanın yanılmazlığı çok önemli bir yer tutmaktadır. Zamanla bu düşünceyi esas alan otoritenin sorgulanması ve eleştirilmesiyle gelişen reform hareketleri, Katolik dünyasını etkilemiş ve Katolik Kilisesi’nin kendi iç yapısına göz atmasına ve bu eleştirileri ortadan kaldıracabilecek bazı önlemler almasına yol açmıştır. Bu önlemlerin başında gelen ve reformculara karşı başlatılan Karşı Reform hareketi, Katolik kilisesinin bir tür yenilenme hareketi olarak görülebilir. Karşı Reformun en önemli simgesi haline gelen Trent Konsili ve bu konsilde alınan kararlar, kilisenin kendi bünyesini yenileme ve reform yanlısı tutumlara yaklaşımı konusunda nasıl bir yol benimsediğinin anlaşılması noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Katolik Hıristiyanlığında bunun en somut örneğini, yaklaşık dört yüz yıl boyunca varlığını sürdüren ancak günümüzde resmîyetini korumayan ve tarihi bir belge hükmünde kabul edilen Index Librorum Prohibitorum (Yasaklı Kitaplar Listesi) oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kilise, Karşı Reform, Trent Konsili, sansür, İndex, Yasaklı Kitaplar

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hacer SAROĞLU		
	Student Number	17810201058		
	Department	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Dinler Tarihi Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	*	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Ahmet ARAS		
Title of the Thesis/Dissertation	A Result of the 16 th Century Catholic-Reform: In Councils, Agreed Prohibited Books			

In the Catholic Church, which manifests itself as a religious and political authority in the Christian world, the pope, and the infallibility of pope has a very important place. The reform movements that developed with the questioning and criticism of the authority based on this thought in time affected the Catholic world and caused the Catholic Church to take some measures that could eliminate these criticisms. The Counter-Reformation movement, which was at the forefront of these measures and started against the reformers, can be seen as a kind of renewal movement of the Catholic church. The Council of Trent, which has become the most important symbol of the Counter-Reformation, and the decisions taken in this council have an important place in understanding the way that Catholic Church has adopted in terms of renewing its own structure and approaching pro-reform attitudes. The most concrete example of this in Catholic Christianity is the Index Librorum Prohibitorum (List of Prohibited Books), which has existed for nearly four hundred years, but is not official today and is considered a historical document.

Keywords: Church, Counter-Reformation, Council of Trent, censorship, Index, Banned Books.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1
A- Tezin Konusu.....	1
B- Tezin Amacı ve Önemi.....	1
C- Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları	2
D- Tezin Yöntemi ve Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM – KİLİSE VE KONSİL GELENEĞİ	4
A - Kilisenin Tanımı ve Kilise Tarihine Genel Bir Bakış	4
B - Konsil Geleneği	7
1. Özel Konsiller.....	8
2. Genel Konsiller.....	9
İKİNCİ BÖLÜM – KİLİSE VE REFORM	12
A - Protestan Reformu ve Karşı Reform	12
B - Karşı Reformun Simgesi: Trent Konsili.....	16
1. Konsil Konuları	17
2. Konsil Sonuçları	19
C - Reform Sonrası Kilise	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM – KARŞI REFORMUN BİR SONUCU: YASAKLI KİTAPLAR LİSTESİ (1559-1966)	22
A - Sansür Mekanizması	22
B - İndex'in Oluşum Süreci.....	25
C - İndex'in Genel Özellikleri.....	30

D - Öne Çıkan Bazı İndex'ler.....	37
1. Index Expurgatorius	37
2. 1549 Tarihli İndex	37
3. 1559 Roma İndex'i.....	38
4. 1564 Trent İndex'i.....	40
5. 1596 Clement İndex'i.....	42
6. 1664 VII. Alexander İndex'i	44
7. 1758 XIV. Benedict İndex'i	45
8. 1881-1900 XIII. Leo İndex'i	48
9. 1948 Tarihli Son İndex	50
E - İndex'de Yasaklanan Yazarlar.....	54
1. Yasaklanan Kutsal Kitaplar ve Bazı İsimler	55
1.1. Kutsal Kitaplar.....	55
1.1.a. Talmud.....	55
1.1.b. Kitab-ı Mukaddes	57
1.1.c. Kur'an-ı Kerim	59
1.2. İbn Meymun (1138-1204)	60
1.3. Desiderius Erasmus (1466 [1469?]-1536).....	63
1.4. Martin Luther (1483-1546).....	65
1.5. Jean Calvin (1509-1564)	68
2. Siyasi Alanda Yasaklanan Bazı İsimler	70
2.1. Niccolo Machiavelli (1469-1527)	70
2.2. John Locke (1632-1704).....	73
2.3. Jean-Jacque Rousseau (1712-1778)	75
3. Bilim Alanında Yasaklanan Bazı İsimler	77
3.1. Giordano Bruno (1548-1600).....	77
3.2. Galileo Galilei (1564-1642)	80

3.3. Rene Descartes (1596-1650)	82
4. Edebi Alanda Yasaklanan Bazı İsimler	84
4.1. Dante Alighieri (1265-1321)	84
4.2. Michel de Montaigne (1533-1592).....	86
4.3. Emile Zola (1840-1902)	88
F - Barış Süreci ve İndex'in Kaldırılışı	90
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	97

KISALTMALAR

- a.mlf. : aynı müellif
- bkz. : bakınız
- çev. : çeviren
- DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed. : editör
- e.t. : Erişim Tarihi
- M.Ö. : Milattan Önce
- M.S. : Milattan Sonra
- vd. : ve diğerleri
- vol. : volume

ÖNSÖZ

Katolik Kilisesi'nin "papanın yanılmazlığı" doktrinini esas alarak ortaya koyduğu uygulamalar Hıristiyan tarihini şekillendiren olayları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda toplanılan konsiller ve alınan kararlar geleneksel yapının ve otoritenin korunmasını amaçlamıştır. Öne çıkan konsillerden biri olan Trent Konsili, Katolik Hıristiyanlığın Protestan Reformu'na karşı başlattığı Karşı Reform bağlamında aldığı bir dizi önlemi içermesi bakımından önem arz etmektedir. Alınan önlemlerin başında gelen ve Kilise'nin geleneğe karşı olan düşünceleri engelleme noktasında oluşturduğu sistemli bir uygulama olan *Yasaklı Kitaplar Listesi*, tarihteki adıyla *Index* çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

Yaklaşık 400 yıllık bir geçmişe sahip olan *Index*'le ilgili Türkiye'de lisansüstü bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu eksiklik göz önüne alınarak çalışmamızda *Index*'in genel yapısı, içeriği ve öne çıkan bazı yazarları esas alınarak inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde *Index*'in ortaya çıktığı zeminin anlaşılması için Kilise tarihinde konsil geleneğinden bahsedilmiş; aynı bağlamda ikinci bölümde Kilise'nin reform sürecine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise reformla birlikte gelişen *Index* süreci ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Son olarak en başta hem çalışmamın konusunu belirlerken hem de tezin hazırlanma aşamasında, düzeltmeleri ve ufuk açıcı görüşleriyle bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ahmet ARAS'a, daha sonra çeviriler ve yazım konusunda desteklerini gördüğüm ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ve minnetlerimi sunmayı borç bilirim.

Hacer SAROĞLU

Konya, 2022

GİRİŞ

A- Tezin Konusu

Tezin temel konusunu, reform sürecinde Katolik dünyasının tutumlarının simgelerinden biri olan ve tarihte “İndex” olarak bilinen “Yasaklı Kitaplar Listesi”nin oluşum süreci ve genel özellikleri oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak birinci bölümde kilise otoritesi, konsil geleneği ve Hıristiyan dünyasında farklı fikirlerin ortaya çıkışının tarihi süreci üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde reform sürecine Katolik dünyasının yaklaşımının sonucu olarak Karşı Reform ve bununla birlikte toplanan Trent Konsili sonrasında alınan kararlar ve kilise yapısında meydana gelen değişikliklerle beraber Protestan ve Katolik dünyası üzerindeki etkileri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise tezin ana konusunu oluşturan Karşı Reform ve Trent Konsili sonrasında Kilise’nin tutumunu simgeleyen *Index Librorum Prohibitorum* yani *Yasaklı Kitaplar Listesi* değerlendirilmiştir. Listenin zeminini oluşturan sansür mekanizmasının tarihiyle ilgili genel bir bakış açısı sunulduktan sonra İndex’in ortaya çıkışı, öne çıkan özellikleri ve İndex’de yer alan bazı yazarlar hakkında bilgi verilmiştir. Barış süreci ve İndex’in kaldırılışıyla ilgili genel bir harita çizilerek Kilise’nin uyguladığı bu sansür mekanizmasıyla neyi hedeflediği anlaşılmaya çalışılmıştır.

B- Tezin Amacı ve Önemi

Katolik geleneğinin gücünün kırılma noktası olarak karşımıza çıkan reform sürecinin dini ve ilmi yaşantıya, Hıristiyan dünyasındaki bölünmelere etkileri, bu etkiler sonucunda Katolik Hıristiyanlığın yaklaşımının nasıl olduğu araştırmamızın temel çıkış noktasıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan “Yasaklı Kitaplar Listesi”nin oluşum sürecini, tarihi seyrini ve içeriğini incelemek araştırmamızın amacını oluşturmaktadır.

Din ve düşünce çatışması insanlık tarihi boyunca zaman zaman karşımıza çıkan ve etkisini sürdüren bir tartışmadır. Bu bağlamda Protestan reformu ve buna bağlı olarak oluşan Karşı Reform’un bir uzantısı olan İndex, günümüzde varlığını sürdürmüyor olsa da Katolik geleneğin, sahip olduğu otoriteyi korumak adına farklı fikir ve inanışlara nasıl yaklaştığının tarihini anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Farklı dinlerin kutsal kitaplarının yanı sıra, kendi bünyelerinde özellikle kiliseyi eleştiren veya kilise öğretilerine zarar vereceği düşünülen her türlü kitaba, esere getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalar din ve bilim ya da din ve düşünce arasındaki

ilişkinin nasıl şekillendiğinin anlaşılmasına ışık tutacaktır.

C- Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmamızın kuramsal çerçevesi, Katolik reformunun simgesi olan Trent Konsili ve öne çıkan sonuçları, bu sonuçların etkin bir örneği olan “Yasaklı Kitaplar Listesi”nin süreci ve içeriğiyle sınırlıdır. Reform ve konsille ilgili bilgiler verilirken tezin amacına uygun olarak İndex’in alt zeminini oluşturan sebeplerin anlaşılması noktasında sınırlı bilgiler verilmiştir. Araştırmamızda tüm indexler hakkında bilgi verilmemiş sadece bazı yönleriyle öne çıkan indexler üzerinde durulmuştur. İndex’te yasaklanan yazarlar içerisinde hakkında en çok kaynak bulunan ve en çok tartışılan isimlerle ilgili değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın hazırlanışı esnasında Reform ve konsil geleneğinin yanı sıra İndex’le ilgili makaleler, kitaplar ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu kaynakların çoğunluğu İndex üzerine yapılan kapsamlı çalışmalar olmadığından kaynak konusunda sıkıntılar yaşanmıştır.

D- Tezin Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmamızda kilise, konsil, reform ve index kavramlarının açıklanması yönünden betimleme yöntemi; açıklanan kavramlarla ilgili literatür taraması yapılması ve bu kapsamda konu hakkında gerçekleştirilen çalışmaların araştırılması çerçevesinde ise derleme yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklar İndex üzerine yapılan araştırmalar çerçevesinde ele alınmıştır. *Index Librorum Prohibitorum* hakkında medya üzerinden belli başlı bazı bilgilere ulaşıyor olsa da bu konuda akademik literatürde Türkçe bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle yabancı kaynaklar, internet kaynakları ve ansiklopedik maddeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. İndex’le ilgili belgelerin Vatikan’ın Gizli Arşivi’nde tutuluyor olması ve bunlara sadece nitelikli araştırmacıların erişimine izin verilmesi bu konuyla ilgili araştırma sayısını da kısıtlamıştır. İndex’le ilgili en kapsamlı çalışma Almanya’da Münster Üniversitesi bünyesinde gerçekleşmiş, Hubert Wolf’a ait olan bu Almanca eserler dile yeterli hâkimiyetin bulunmaması nedeniyle kaynak olarak kullanılamamıştır. Çalışmamızda kullanılan temel kaynak olan George Haven Putnam’ın eseri ise İndex’le ilgili 1906 yılına kadarki bilgileri içermektedir. Bu nedenle bu tarih sonrasındaki indexlerle ilgili bilgiler için sansür ansiklopedilerine, yasaklanan yazarlar ve eserlere ait kaynaklara başvurulmuştur.

Tezde kullanılan temel kaynakların başında şunlar gelmektedir:

1- Putnam, George Haven. *The Censorship of the Church of Rome*. The Knickerbocker Press: New York and London, 1906.

2- Green, Jonathan - Karolides, Nicholas J. *Encyclopedia of Censorship*. On File, Inc.: New York, 2005.

3- Grendler, Paul F. *The Roman Inquisition and the Venetian Press. 1540-1605*, Princeton University Press: New Jersey, 1977.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİLİSE VE KONSİL GELENEĞİ

A. Kilisenin Tanımı ve Kilise Tarihine Genel Bir Bakış

Kilise kavramının kökeniyle alakalı farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte genel kabul edilen görüşe göre bu kelime, inananların teşkil ettiği, İsa Mesih tarafından havâri Petrus'un otoritesi altında kurulan, havâriilerin önderliğinde oluşturulan, Kutsal Ruh tarafından teyit edilen, görünmeyen lideri Mesîh ile birleşmiş, üyelerini kurtarıcının doktrinini tasdikte, onun kanununu uygulamakta, sakramentlerini kullanmakta birleştiren görünür bir topluluğu ifade etmektedir. Kelime manası itibariyle ise kilise kavramı, "birini dışarıya çağırarak, toplantıya davet etmek, toplamak" anlamındaki Grekçe *ekkaleo* fiilinden türetilen ve "topluluk" manasına gelen *ekklesia* tabirinden gelmektedir. Grekçe anlamında seçilmişlik, üstünlük manaları kendini göstermektedir. Buradaki seçilmişlik daha çok vatandaşlık statüsü üzerinden değerlendirilmiş olsa da zaman içerisinde dini boyutu ön plana çıkarak bu anlamda kullanılmaya başlanmıştır. *Ekklesia*, dindarlar topluluğu ve özel cemaatlerden hareketle Tanrı'nın halkının tamamını kuşatan bir mana kazanmıştır. Grek ekklesiasında aynı zamanda otorite manası da vardır ve bu otorite kendisini devlet işlerinde de göstermektedir (Aydın, 2002: 11). Bu yönüyle *ekklesia* kelimesinden hareketle kilise kavramının Hıristiyan dünyasında varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Evrensel bir anlam kazanan kilise kelimesi, büyük ve geniş bir topluluk için kullanılmasının yanı sıra küçük cemaatleri de ifade etmektedir. Bununla beraber İncil'e göre İsa'nın kiliseye yüklediği anlam, İsa tarafından kilisenin tek ve evrensel olarak takdim edilmesi, göklerin melekûtu ile bir tutulması şeklindedir (Matta, 16/19). Kutsal Kitap'ta "Tanrı'nın kavmi" kavramıyla ilişkilendirilen kilisenin insanların ta kendisi, yani inananlar olduğu, onların önünde veya üzerinde bulunan esrarengiz bir gerçeklik olmadığı düşünülmektedir (Pesch, 2013: 454-456).

Hıristiyan teolojisine göre İsa Mesih tebliğ faaliyeti esnasında Tanrı'nın melekûtu (göklerin hâkimiyeti) üzerinde ısrarla durmuş, kendisine inananlar arasından seçtiği havâriilerine bu melekûtun sırlarını bildirmiş, onları çeşitli yetkilerle donatarak görevler vermiş ve zamanın sonuna kadar kendileriyle birlikte olacağını belirtmiştir. Havâriilerin başı olan Petrus üzerine kilisesini kuracağını söyleyerek, ona göklerin hâkimiyetinin anahtarlarını vermiş, aynı yetkiyle havâriileri de donatmıştır (Matta, 16: 18-19). Hıristiyan inancına göre havari ve peygamberlerin attığı temeller üzerine

kurulan kilisenin doğuşu, insanlığın kurtuluşu için İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi, sonrasında dirilmesi ve beraberinde havarileriyle buluşup öğretilerini yaymaları için onları görevlendirmesi şeklinde gelişen olaylar zincirine dayanmaktadır.

Hıristiyanlık'ta kilise, hem belli bir inancı benimseyen inanırlar topluluğunu, hem ibadet amacıyla toplanılan mekanları hem de din içerisinde farklı anlayışlarla ortaya çıkan mezhepleri ifade etmektedir. Kilisenin temel yapısında bulunması gereken özellikler I. İznik Konsili'nde (325) belirlenmiştir. Bu özellikler; kilisenin tek, kutsal, katolik (evrensel) ve apostolik (havârilere dayanan) olması şeklinde sıralanmıştır. Kilisenin tekliği konusu her ne kadar İsa Mesih'in "Ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım." (Matta, 16: 18) ifadesine dayandırılrsa da zaman içerisinde bölünmeler ortaya çıkmış ve bu teklik ortadan kalkmıştır. Her ortaya çıkan yeni akım kendisiyle ilgili, İsa Mesih'in belirttiği o tek ve evrensel kilise olduğu iddiasında bulunmaktadır. Apostolik hiyerarşide temelde havari Petrus vardır. Hıristiyanlara göre İsa'nın üzerine kiliseyi kuracağını söylediği kaya, Kutsal Kitap'ta Simon olarak geçen Petrus'tur. İsa Petrus'u diğerlerinin başı olarak seçmiştir. Dolayısıyla kilise hiyerarşisindeki dini lider, Petrus'un, buna bağlı olarak İsa'nın halefi olarak kabul edilir (Aydın, 2002: 11; Eroğlu, 2000: 312).

Hıristiyanların, erken dönemlerde yayılmış olduğu Roma topraklarında gördüğü baskı ve zulüm 313 Milan Fermanı'yla özgürlük kazanmalarına kadar sürmüştür. İmparator Konstantin'in (272-337) getirmiş olduğu bu özgürlük, İmparatorun Hıristiyanlığı Roma'nın resmi dini ilan etmesiyle birlikte büyük bir güce dönüşmeye başlamasına yol açmıştır. Bundan sonraki süreçte ortaya çıkan problemler ve bu problemlerin çözümü için toplanan konseyler, Hıristiyan dünyasındaki bölünmelerin temelini teşkil etmiştir. Bu bölünmelerin başında 325 İznik Konsili sonrasında ortaya çıkan Ariusçuluk gelmektedir. Arius (256-336), teslis inancındaki 'Baba' veya 'Tanrı'nın' sonsuz ve doğrulamamış, oysa 'Oğul' yani 'İsa'nın, 'Baba' tarafından yaratıldığını, dolayısıyla ikisinin aynı cevhere sahip olmadığını ileri sürmüştür. Bu görüşün karşısında yer alan İskenderiye patriği, Arius'u aforoz etmiş ve topladığı bir sinod ile bu kararını tasdik etmiştir. Arius'tan sonra, Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan en önemli bölünmelerden biri de Nestorius'un (386-451) başlatmış olduğu tartışmadır. Bu tartışmanın temelinde Nestorius'un İsa'nın İnsan-Tanrı değil, Tanrı'nın taşıyıcısı olduğu görüşü bulunmaktadır. Bu tartışmalar sonucunda da Hıristiyanlık'taki, diğer önemli bölünme yaşanmış ve Nestorius'un görüşleri reddedilerek aforoz edilmiştir. İsa'da var olan bu ikili tabiatla ilgili olarak daha sonraki süreçte ortaya atılan yeni

görüşler yeni bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Etyches (378-454), İsa'nın iki tabiatının, insan olduktan sonra tek ve ilahi tabiat haline geldiğini, İsa'nın insan tabiatının ilahi tabiat içerisinde tamamen eridiğini ileri sürerek, (Eroğlu, 2000: 312, 313) tek tabiatçı manasına gelen monofizit grubunun oluşmasına öncülük etmiştir.

431 Efes ve 451 Kadıköy konsillerinde alınan kararlar, bugün Doğu Kiliseleri olarak adlandırılan grupların ana gövdeden ayrılarak ayrı birer kilise halinde devam etmelerine yol açmıştır. İlk olarak 431'de Nestorius ve taraftarlarının görüşleri sapkın kabul edilmiş ve monofizit görüş yönünde karar alınmıştır. Daha sonra 451'de Kadıköy'de toplanan konsil esnasında bu sefer monofizit düşünce reddedilerek İsa'nın iki tabiatı olduğu kabul edilmiştir. Bu konseyde alınan kararlar monofizit gruplar tarafından reddedilince kilise tarihinde Monofizit (tek tabiatçı) ve Diyofizit (iki tabiatçı) kiliselerin ayrılışı gerçekleşmiştir (Gündüz, 2017: 122-125).

Tarihsel açıdan kilise bünyesinde çok önemli ve en etkili olan bölünme 1054 yılında Doğu ile Batı kiliselerinin Ortodoks ve Katolik ayrışmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bölünme sonrasında Roma Katolik Kilisesinde papalık görevinde bulunan VII. Gregory (1073-1085) devletin kutsal niteliğini, imparatorun Tanrı'nın vekili olduğu sıfatını ve yöneticilerin piskopos atama yetkisini kaldırmış, papalığı en üstün otorite olarak ilan etmiştir. Bu anlayış sonraki papalar tarafından da devam ettirilmiş ve bu durum sürtüşmeleri de beraberinde getirmiştir (Katar, 2010: 106). Kilisenin mutlak hakimiyetinin tespit ettiği inanç esaslarına uymayan görüş ileri sürenler aforoz edilmiş; bilim alanında ileri sürülen yeni fikirler dinsizlik olarak nitelendirilmiş; Katolik öğretiye uygun olmayan her türlü fikir ve inancı takip etmek ve cezalandırmak için Engizisyon mahkemeleri kurulmuştur.

Hıristiyan tarihinde 16. yüzyılda gerçekleşen diğer önemli ayrışma, Reformcu kiliselerin ortaya çıkmasıdır. Reforma zemin hazırlayan iki önemli unsur Rönesans ve hümanizm hareketleridir. Bilimde ve sanatta yenileşme hareketlerini ifade eden Rönesans hareketi, Kilise tarafından sapkın kabul edilmiş ve birçok bilim adamı engizisyonlarda yargılanarak ağır cezalara çarptırılmışlardır. Aynı durum Roma Katolisizmi'nin inanç ve öğretilerine çeşitli eleştiriler getirdikleri için cezalandırılan Desiderius Erasmus (1469-1536) gibi hümanistler için de geçerli olmuştur. 1517'de Martin Luther'in başlatmış olduğu hareketin Jean Calvin (1509-1564) ve Huldrych Zwingli (1484-1531)¹ gibi reform öncüleri tarafından devam ettirilmesi sonucu

¹ Reformun üç önemli şahsiyetinden İsviçre'nin Zürih bölgesinde etkili olmuş olan Zwingli, Grekçe ve İbranice bilgisi sayesinde Kutsal metinleri ve Augustin'in kitaplarını orijinal dilinden okuyabilmiştir.

gerçekleşen Protestan Kiliselerin ortaya çıkması, Roma Katolik Kilisesinde gerçekleşen diğer büyük bölünmeyi oluşturmuştur. Martin Luther'in papanın otoritesini sorgulayan düşünceleri ve İncilleri Almancaya tercüme etme girişimleri kilise tarafından durdurulmaya çalışılmışsa da Luther'in görüşünü benimseyenlerin sayısı artmış özellikle kuzey ve batı Avrupa'daki Hıristiyanların Protestan inancını benimsemelerine engel olunamamıştır. Papalığın, kiliseyi protesto eden fikirlerin önüne geçmek için gerçekleştirdiği aforoz girişimlerine rağmen hızla yayılan reform hareketi, Roma Katolik Kilisesi'nde bir karşı reform hareketinin başlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda çeşitli zamanlarda konsiller düzenlenmiş ve karşıt görüşlerin gündeme getirdiği konular ele alınmıştır (Gündüz, 2017: 132; Katar, 2010: 107).

B. Konsil Geleneği

Sözlükte "kurul, meclis" anlamındaki Latince *concilium* kelimesinden gelen konsil, terim olarak özellikle Katolik Hıristiyanlıkta inanç, ahlak ve disiplin konularındaki problemleri karara bağlamak üzere davet edilen Katolik kilisesi piskoposlar kuruluna verilen addır (Harman, 2002: 175). Daha küçük, bölgesel mahiyette veya sadece bir mezhebin temsilcilerinin katıldığı toplantılar için ise sinod² kavramı kullanılmaktadır. Konsillerde genel olarak doktrin ve disiplin konuları ele alınırken, sinodlarda daha çok yerel problemler ele alınmıştır (Yalduz, 2003: 253).

Konsil geleneği her ne kadar Hıristiyanlıkla anılır şekilde olmuşsa da diğer dinlerde de bu geleneğin önemli yeri olduğu görülmektedir. Budizm bu geleneği kullanmış dinler arasındadır. Hıristiyanlıktaki konsillerin toplanış amaçlarına benzer şekilde Budizm'de de din adamları tarafından dini meseleleri çözüme kavuşturmak için kurullar toplanmıştır. Bu konsiller sonucunda Budizm'in inanç esasları belirlenmiş, Kutsal Kitap literatürü şekillenmiş ve fikir ayrılıkları sonucu mezhepler oluşmuştur. Jainizm'de kutsal metinlerin tespit ve tanzimi, ayrıca rahiplerin ve cemaatin uyacağı kuralların belirlenmesi ve yorumu için konseyler oluşturulmuştur. Yahudi tarihinde de benzer şekilde Rabbinik olarak adlandırılan din adamlarının toplandığı konseyler

Luther gibi endüljans satışlarına karşı çalışmalar yapan Zwingli, Papa'nın otoritesine, din adamlarının üstün güç sahibi olduğu anlayışına, kilisedeki resim, tasvir ve azizlere tapınmaya karşı çıkmış, komünyon esnasında rahipten ekme alan müminin sembolik tarzda İsa'nın havarileriyle yediği son yemeği andığını söylemiştir. Tüm görüşlerini 67 maddelik bir tezle ortaya koyan Zwingli, 1531 yılında Katoliklerle Protestanlar arasında gerçekleşen savaşta öldürülmüştür (Aras, 2004: 55-58).

² Batı kilisesinde önceleri konsille eş anlamlı olarak kullanılan sinod, günümüzde piskopos veya başpiskopos tarafından piskoposluk bölgesinin problemlerini çözmek üzere toplanan, din adamlarından oluşmuş mahallî kurulu ifade etmektedir. Doğu kiliselerinde konsil yerine sinod kullanılmakta ve bu kelime patriklerin danışma kurulunu ifade etmektedir. (Harman, 2002: 175).

mevcuttur. Ancak bu konseylerin Hıristiyanlıktaki konsillerden farkları bulunmaktadır. Hıristiyanlıktaki konsillerde daha çok dogmatik meseleler ele alınırken, Yahudi toplantılarında uygulamalara yönelik meseleler tartışılmıştır. Bir diğer fark ise Hıristiyanlıktaki konsillerin sonuçları evrensel olarak kabul edilirken, Yahudi konsillerinin, mahalli cemaatleri veya bölgeleri kapsamasıdır (Harman, 2002: 176).

Farklı milletlerin ortaya çıkışıyla Hıristiyan teolojisinde meydana gelen ilk tartışma dine yeni girenlerin sünnet olup olmamasına dayanan tartışmadır. Tarihte “Havariler Konsili” olarak adlandırılan M.S. 49-50 yıllarında toplanan konsilde bu mesele üzerinden dine sonradan giren yabancıların durumu ele alınmıştır. Pavlus’un yoğun etkisiyle konsilde, Yahudiler dışındaki milletlerin Hıristiyanlığa girişinde, onlardan Yahudi şeriatının tamamından değil sadece putlara kesilenlerle ölü hayvan eti, kan ve zinadan uzak durmaları istenmiş, diğer emir ve yasaklardan muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır (Elçilerin İşleri, 15: 19-20). Kudüs’te gerçekleştirilen bu toplantı, konsiller tarihinin ilk konsili olarak kabul edilmektedir.

Hıristiyanlıkta tarihi havariilere dayandırılan konsiller çok önemli bir yere sahiptir. Konsillerin, Hıristiyanlık tarihinde, hem dini otoritenin sürekliliğini sağlaması hem inanç esaslarının yenilenmesi ve kuvvetlendirilmesi hem de ortak bir zeminde Hıristiyanlığı birleştirici bir güce sahip olması bakımından oldukça etkin bir geçmişi bulunmaktadır. Hıristiyan konsilleri farklı şekillerde, çeşitli açılardan tasnif edilmekle beraber yaygın olarak kullanılan tasnif özel ve genel konsiller şeklindedir.

1. Özel Konsiller

Hıristiyan konsilleri konusundaki dökümanlar ele alındığında ilk piskoposlar toplantısı II. yüzyıla denk gelmektedir. Yapılan bu ilk konsiller bölgesel veya gruplar arasındaki meseleleri çözüme kavuşturma üzerine toplanmıştır. Belli bir bölgeyi veya grubu ilgilendiren konsiller özel konsiller olarak adlandırılmıştır. Ancak zaman içerisinde ortaya çıkan problemler bazen mahalli kadroların çözemeyeceği boyutlara ulaşmış, bu durumda bölge ve eyaletin kilise şefleri devreye girerek ortaya çıkan problemler konusundaki tecrübelerini toplu halde belirtmişlerdir. Bu konsillere bölge veya eyalet konsilleri adı verilmektedir (Aydın, 2002: 107). Buna göre özel konsiller içinde değerlendirilen bölge konsilleri, belirli bir piskoposluk bölgesinden sorumlu piskoposun veya yardımcısının başkanlık ettiği ve bölge din adamlarının temsilci olarak katıldığı konsiller olarak kabul edilmektedir. Eyalet konsilleri ise kiliseye bağlı bir

eyaletin başpiskoposunun yardımcılılarıyla ve diğer yetkilileriyle birlikte eyaletin ihtiyaçları hakkında görüşmek üzere toplanan konsillerdir (Yalduz, 2003: 262).

Bölge ve eyalet konsilleri dışında özel konsiller arasında sayılabilecek diğer konsiller mahalli ve milli olanlarıdır. Belli bir bölgeyi esas alan mahalli konsiller, bölge ve eyalet konsilleri içinde değerlendirilebilir. Milli konsiller ise bir milletin tamamını kapsayan konsillerdir (Harman, 2002: 177).

2. Genel Konsiller

Kilisenin bütün temsilcilerinin bulunduğu, papa tarafından davet edilerek toplanılan, papa veya temsilcileri tarafından yönetilen, kararların papa tarafından tasdik edildiği *ekümenik (ökümenik)* konsil olarak da adlandırılan genel konsiller, evrensel nitelikte kabul edilmektedir. Çağımızda ekümenik konsil, Roma Katolik Kilisesi'nin dahili bir işi olarak görülmektedir. Buna göre bu konsiller sadece Katolik mensuplarını ilgilendirmektedir. Ekümenik konsillerin özelliği papanın otoritesini kabul eden piskoposları ve delegeleri bir araya getirmesidir. Diğer kiliseler ise bu konsillerde gözlemcilerle temsil edilmektedirler (Aydın, 2002: 109, 110).

Doğu kiliselerinin kabul ettiği ilk yedi ekümenik konsille birlikte Katolik Kilisesi tarihinde genel kabul edilen yirmi bir konsilin ilki olan ve İmparator Konstantin tarafından toplanan 325 İznik Konsili'nde, Baba ile aynı tanrısal cevhere sahip ilahi Oğul İsa anlayışına karşı İsa'nın Tanrı tarafından yaratılmış çok özel bir varlık olduğunu ve onun Tanrı ile olan özel ilişkisinden dolayı Tanrı tarafından oğul olarak kabul edildiğini ileri süren Arius'un görüşleri aforoz edilerek, İsa'nın tanrılığı kabul edilmiş ve İznik Kredosu³ olarak bilinen inanç esasları oluşturulmuştur. İkinci ekümenik konsil olan 381 İstanbul Konsili, I.Theodos (347-395) tarafından toplanmış ve bu konsilde Kutsal Ruh'un ilahi tabiatı tanımlanarak Baba ve Oğul'dan aşağı olduğu kabul edilmiştir. II. Theodos (401-450) tarafından tertip edilen üçüncü ekümenik konsil, 431'de Efes'te toplanmıştır. Bu konsilde Meryem'in Tanrı olan İsa'yı değil, insan olan İsa'yı doğurduğunu savunan Nestorius'un görüşleri reddedilerek Meryem'in *teotokos* (Tanrı doğuran) olduğu kabul edilmiştir. Dördüncü ekümenik konsil olan 451 Kadıköy Konsili, kilise bünyesinde ilk ayrılıkların ortaya çıkması bakımından önemlidir. Konsilde alınan, İsa'nın hem insan hem ilahi iki tabiata sahip olduğuna dair kararı kabul

³ "Havariler kredosu" olarak adlandırılan iman formülünden sonra en yaygın olan kredodur. İznik-İstanbul kredosu şeklinde de adlandırılan bu kredo, IV. yüzyılda yapılan İznik Konsili'ne atfen bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu kredo, 451 Kadıköy Konsili'nde toplanan heyet tarafından ilan edilmiştir (Gündüz, 2006: 69).

etmeyen ve İsa'da tanrılık vasfı olarak tek tabiat olduğunu savunanlar monofizit adı altında kiliseden ayrılmıştır. 553 İstanbul Konsili, beşinci ekümenik konsil olarak kabul edilir ve bu konsil Kadıköy Konsili'nde alınan kararları yeniden formüle etmiştir. 680-681 yılları arasında İstanbul'da toplanan altıncı ekümenik konsilde, İsa'da sadece tek bir ilahi irade olduğunu savunan Monotelitizm⁴ doktrini reddedilmiştir. Hem Ortodoks hem de Katolik kiliselerince ekümenik kabul edilen konsillerin sonuncusu 787'de gerçekleşen II. İznik Konsili'dir. Bu konsil bazen kabul edilip bazen reddedilen ikonaklazm⁵ noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Konsil sonucunda ikon kültü meşru ilan edilmiştir (Aydın, 2010: 91; Eliade, 2018: 152-153; Harman, 2002: 178).

Genel konsiller içerisinde öne çıkan konsillerden Latran konsillerinde (1123, 1139, 1179, 1215) iman konusundaki kararların yerini kilise disiplini ile ilgili kararların aldığı görülmektedir. Bunun dışında 1245'te toplanan I. Lyon Konsili, Batı Kilise hukuku tarihi içinde oldukça önemli bir yer tutarken 1274 II. Lyon Konsili, iki kilisenin birleşmesini denemesi açısından öne çıkmaktadır. 1311-1312 Viyana Konsili, Fransisken tarikatı mensupları tarafından ileri sürülen "Mesih'in fakirliğinin yorumu" meselesiyle ilgilenmiş; Constance Konsili (1414-1418) ise batının bölünmesini durdurmak amacıyla toplanmıştır. Kiliseler birliğinin sağlanmaya çalışıldığı bir diğer konsil olan Bale-Ferrare-Florance Konsili (1431-1445) bu amaca ulaşamamış ve başarısız olmuştur. Rönesans'ın etkisiyle kilise bünyesinde oluşan reform çağrılarına cevap verme amacıyla II. Jules (1443-1513) tarafından toplanan V. Latran Konsili (1512-1517), papalığın vergilendirme sistemini ıslah etmek; makamlara, laik piskoposları seçmek ve dini eserlerin sansürü gibi konularda tedbir alınması noktasında kararlar almıştır. Ancak kendisinden sonra gelen dönemin papası X. Leon'un reformist bir yapıdan uzak durması nedeniyle konsilde alınan kararlar uygulanamamıştır. Konsiller tarihinde ilk yedi konsilden sonra en önemli konsillerden biri olarak kabul edilen ve reform konsillerinden biri olan Trent Konsili, Hıristiyanlık tarihinde dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Trent Konsili (1545-1563), Roma Kilisesince sapkın sayılan Luther ve Calvin gibi öncü reformistlerin düşüncelerine karşı alınan önlemler ve bununla beraber kilisenin kendi bünyesini yenileme sürecini içermektedir. Bir diğer öne çıkan konsil ise I. Vatikan Konsili (1869-1870) 'dir. Bu konsilde papanın öncülüğü ve yanılmazlığı kabul edilmiştir. Kilise tarihinde dönüm noktalarından biri

⁴ İsa'nın beşeri ve ilahi tabiatlarının birleşmesinden doğan tek irade/enerji düşüncesine dayalı akide. (Gündüz, 2010: 574).

⁵ Aziz ve azizelerin resimlerine verilen isim olan ikonalara karşı, 726-843 yılları arasında uygulanan ve tarihe "put kırıcılık" olarak geçen bir dizi yaptırım. (Gündüz, 2006:129).

olan II. Vatikan Konsili (1962-1965) ilk defa Hıristiyanlık dışı dinlerle ilgili kilisenin resmi görüşünün ortaya konulduğu uzlaşma ve ekümenik birlik belirtilerinin olduğu son genel Katolik konsilidir (Dvornik, 42-82; Eliade, 152-154; Harman, 2002: 178).

Konsillerin genel yapısına ve alınan kararlara bakıldığında, bir konsilde kabul edilen kararların bir diğer konsilde reddedildiği veya bunun tam tersi olarak reddedilen kararların, başka bir konsilde kabul edildiği görülmektedir. Konsillerdeki bu tutumun var olan kilise yapısını ve otoritesini korumak adına değişiklik gösterdiği söylenebilir. Bunun en belirgin rneği de Protestan reformu sonrasında karşı reform hareketi olarak gerçekleştirilen Katolik reformunda görülebilir. İkinci bölümde kilisenin reforma yaklaşımı ve bu süreçteki tutumunu anlama noktasında ne çıkan, karşı reformun bir simgesi haline gelen Trent Konsili ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KİLİSE VE REFORM

A. Protestan Reformu ve Karşı Reform

Latince “bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen “reformare” ve “reformation” kelimelerinden türeyen reform ve reformasyon kavramları, özellikle XVI. yüzyılda Katolik kilisesini eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes’i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönülmesini savunan harekete verilen isimdir. Ortaçağ döneminde Hıristiyanlık içerisinde otorite ve birleştirici güç olarak kabul edilen kilise, sosyal ve siyasi anlamda en üst seviyede bulunmuştur. Kilise kendini mânevî ve ahlâkî düzenin belirleyicisi olarak kabul ettirmiş, sapkın mezhepler olarak kabul edilen kişi ya da gruplar, papalığa bağlı engizisyon mahkemeleriyle ortadan kaldırılmıştır. Bu noktada gittikçe katılaştıran kural ve uygulamalar kilisenin sosyal çevre üzerinde kurduğu hakimiyetin sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca haksız kazançlar elde etmesi, siyasete karışarak dünyevî olana bulaşması ve kendi içinde meydana gelen yozlaşmalar kilisenin itibarını giderek zayıflatmıştır. Buna bağlı olarak da kiliseye karşı tepkiler çoğalmaya başlamıştır. Kilise tarihinde reform denince akla gelen ilk isim Martin Luther ve onun kiliseye karşı yayınlamış olduğu bildirge olsa da aslında kiliseyi protesto hareketleri bu olaydan çok daha öncesine dayanmaktadır (Waardenburg, 2007: 530).

Reform öncesinde reforma zemin hazırlayan en önemli olaylardan bir tanesi 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren etkisini gösterip 17. yüzyıla kadar devam eden coğrafi keşiflerdir. Coğrafi keşiflerle beraber genişleyen topraklar aynı zamanda yeni kültürlerin ve yeni fikirlerin Hıristiyanlık içine katılması anlamına gelmiştir. Yine Avrupa’da yaşanan politik gelişmelerin de önemli etkilerinden bahsetmek mümkündür. 15. yüzyılda Batı’da yaşanan iki papalı dönem⁶ Hıristiyan yaşamının genel yapısını etkilemiştir. Bu dönemde Katolik dünyasında yaşanan siyasi gerginlikler, kendisini yanılmaz bir otorite olarak kabul eden kilise öğretisinin, İncil’de yazan öğretilerden oldukça uzaklaştığı düşüncesini doğurmuştur. Bunun farkında olan birçok kimse bir

⁶ 14. yüzyılda Papa V. Clement’in Roma’yı terk edip Fransa’daki Avignon kentine giderek papalığı buraya taşımasından sonra başlayan Avignon Papalığı, 1309-1378 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Avignon’un 7. ve son papası XI. Gregorius’tan sonra gerçekleştirilen papalık seçimlerinde Fransızlar ve İtalyanlar arasında siyasi çekişmeler gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda Roma tarafından seçilen VI. Urbanus’un papalığı Fransızlar tarafından kabul edilmemiş, kendi yönetimlerine bağlı olarak Papa VII. Clement’i seçerek onu Avignon’a yerleştirmişlerdir. Böylece biri Roma’da diğeri Avignon’da olmak üzere iki papalı dönem başlamıştır (Aras, 2016: 83-84).

yenilenme süreci gerekliliğini hissettiklerinden, kiliseye karşı eleştirilerini dile getirmeye başlamışlardır (McNair, 2004: 356).

Reforma zemin hazırlayan önemli gelişmelerden biri olan Rönesans, Ortaçağ'da kilisenin öncülüğündeki dogmatizme bir eleştiri ve isyan hareketi şeklinde gelişmiştir. Kilisenin heretik olarak nitelendiği bu gelişmeye karşı tepkisi şiddetli olmuş ve bilim ve düşünce alanındaki birçok isim engizisyonlarca cezalandırılmışlardır. Bu dönemde reformun zeminini oluşturan basamaklardan biri olan humanizm hareketinin öncü isimleri John Colet (1494-1519), Thomas More (1478-1535) ve Desidarius Erasmus (1469-1536) gibi insana ve insanın sahip olması gereken temel haklara dikkat çeken hümanistlerce de Roma Kilisesi'ne çeşitli eleştiriler getirilmiş, kilisenin sivil alandaki otoritesi tenkit edilmiştir (Gündüz, 2004: 132).

16. yüzyıl reformunun yolunu açan birçok reformistten bahsetmek mümkündür. Bu kişilerin başında John Wyclif (1329-1384) gelmektedir. John Wyclif, Ortaçağın sonlarında yaşamış olan İngiliz reformcusudur. Sarayda görevli olan Wyclif, yozlaşan din adamlarının mülklerine el koyan hükümeti desteklediği için, papa tarafından kınanmıştır. Wyclif, Evharistya'da ⁷ İsa'nın bedenen değil, ruhen var olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda kilisenin, Tanrı'ya aracılık eden rahipler topluluğuna ihtiyacı olmayan inanırlardan oluştuğunu ileri sürmüştür. Wyclif, Kutsal Kitap'ın Latince çevirisi olan Vulgate'i ilk olarak İngilizceye çeviren kişi olması bakımından da tarihte önemli bir yer tutmaktadır. Hükümet içerisinde John Wyclif'i koruyan kişilerin zaman içerisinde kaybolmaya başlamasıyla birlikte, Kilise tarafından aforoz edilmiştir. Yine de onun vaaz ve derslerine destek veren bir grup onun ölümünden sonra da görüşlerini savunmaya devam etmiştir. Tarihte Lollardlar⁸ olarak adlandırılan bu gruba göre rahibin ana görevi vaaz etmektir ve herkes Kutsal Kitap'ı kendi dilinde okuyabilir. Bu akım, sonraki yüzyılda Luthercilik'in önünü açması bakımından önem arz etmektedir (Dowley, 2004: 346).

Bir diğer önemli reformist düşünür ise Jan Hus (1374-1415)'dir. Çek milliyetçiliği davalarına hizmet eden, Prag'da Karl Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan ve vaiz olarak yaşamını sürdüren Jan Hus, Wyclif'in çalışmalarından etkilenmiştir. Bireysel dindarlık ve erdemli yaşama vurgu yapan Hus'ın eseri olan *Kilise Üzerine*'de

⁷ Tüm hıristiyan mezheplerde başlıca sakrament olarak kabul edilen, İsa Mesih'in son akşam yemeğini simgeleyen ekmeğe şarap ayinine verilen ad (komünyon).

⁸ John Wyclif'in Oxford'da verdiği vaaz ve dersleri dinleyerek onun çevresinde toplanan grup. Leicestershire yöresinde yoğunlaşan bu gruba verilen Lollardlar lakabının bir olasılıkla 'mırıldananlar' ya da 'mırıldacılar' anlamına geldiği söylenmektedir. 1395'lere doğru Lollardlar, halkın da ilgisini çeken ve kendi rahiplerine sahip olan örgütlü bir grup haline gelmiştir (Dowley, 2004: 346).

Hus, Kilise'yi İsa'nın bedeni ve İsa Mesih'i de Kilise'nin yegane başı olarak tanımlamaktadır. Günah bağışlama yetkisinin sadece Tanrı'ya ait olduğunu vurgulamış, din adamlarının yaptığı yolsuzlukları, günahların para karşılığı bağışlanmasını kınamıştır. Jan Hus, 1415 Constance Konsili'ne düşüncelerini savunmak için katılmış ancak savunma yapma fırsatı bulamadan yargılanarak kazıkta yakılmak suretiyle idam edilmiştir. Bu durum onun bir kahraman olarak algılanmasına, Hus taraftarlarının oluşturduğu bir kilisenin kurulmasına yol açmıştır (Marshall, 2004: 338). Ancak bu yeni grup aynı zamanda Katolik dünyasıyla yeni bir savaşın başlangıcını da oluşturmuştur. Uzun yıllar devam eden çatışma sonunda bu durum Katoliklerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

Bir diğer reformcu ise Girolamo Savonarola (1452-1498)'dir. Savonarola, yozlaşmış papalığı kınamış, toplumda ahlaki, siyasi ve dini alanda ciddi bir reformun yapılması gerektiğini savunmuştur. Vaazlarıyla toplum içinde etkin bir konuma gelen Savonarola, vergi reformunu başlatarak yoksullara yardım etmiş; yargı reformuyla da şehri bir manastır yaşamına dönüştürmüştür. Savonarola, başlattığı bu reform hareketinin sonucunda aforoz edilerek idam edilmiştir. (Clouse, 2004: 342).

Yapılan reform hareketlerinin genel durumuna bakıldığında bunların genellikle Katolik Kilise bünyesinde gerçekleşen ve bastırılan hareketler olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Luther'le başlayan akım ise bu yönüyle diğer reform yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Martin Luther'in başlatmış olduğu reform hareketi, kilise bünyesinden ayrılmış ve kilise otoritesini tamamen reddetmiştir. Luther'in, 31 Ekim 1517'de Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı 95 maddelik bildirgedeki eleştiri konularının başında endüljans⁹ belgeleri yer almaktadır. Kurtuluşun ancak Tanrı'ya ve Mesih'e imanla mümkün olduğunu savunan Luther, kilise otoritesini tamamen reddetmiştir. Gerçek bir inanır olmak için Kutsal Kitap'ın yeterli olduğunu ve bunun için kiliseye ihtiyaç duyulmayacağını vurgulamıştır. Papalığa ve kiliseye karşı yaptığı bu eleştirilerin yanı sıra, bu dönemde gerçekleşen köylü isyanlarının karşısında prenslerin yanında yer alarak onların desteğini de almıştır. Bundan sonraki süreç, Luther'in başlatmış olduğu reform hareketinin Avrupa ülkelerinde hızla yayılmaya başlamasını oluşturmaktadır. Luther halkın da okuyabilmesi için Kutsal Kitap'ı Almancaya tercüme etmiştir.

⁹ Günah itirafına bağlı olarak kilise tarafından verilen af belgesi.

1530'da Philipp Melancthon¹⁰ tarafından formüle edilen ve "Augsburg itirafı" denilen esaslar Luteran kilisenin kabul ettiği inanç esaslarını oluşturmuş, diğer Protestan kiliseleri de buna benzer inanç esasları belirlemiştir. Fransa'da Jean Calvin, İsviçre'de Ulrich Zwingli gibi isimler Luther'in öğretilerini benimseyerek reform hareketinin yayılmasında etkin olmuşlardır. Bu gelişmeler Katolik ve reform yanlıları arasında ciddi çatışmaların başlangıcını oluşturmuştur (Waardenburg, 2007: 531).

Katolik dünyası hızla yayılan reformist fikirlerin önüne geçebilmek için bazı tedbirler alma girişimlerinde bulunmuştur. Bunların başında reforma karşı alınan bir dizi tedbiri içeren ve tarihte *Karşı Reform* ya da *Katolik Reformu* olarak adlandırılan hareketi başlatmaları gelmektedir. Roma kilisesinde çoğu yüksek makamlarda olan birçok kişi Luther'in din adamlarına yönelik yaptığı yozlaşma eleştirilerini kabul etmiştir. Ancak sadık birer Katolik olan bu kişiler, bu eleştirilere karşı kiliseden ayrılmak yerine kilisenin bir yenilenme sürecine girmesi yönünde hareketler başlatmışlardır. Başlatılan bu hareketin özünde, Protestan tehdidine doğrudan bir tepki olmasının yanı sıra içteki yozlaşmaları düzeltme ve Roma kilisesini gerçek dindarlığa döndürme çabası da yer almıştır (Linder, 2004: 413). Karşı Reform veya Katolik Reformu olarak adlandırılan bu kavramlar, Katolikliğin yeniden canlanışını ifade etmek için kullanılmıştır. Fiziki anlamda Papa IV. Pius'un (1499-1565) yönetiminde olduğu 1560 yılından başlayarak Otuz Yıl Savaşları (1648) ile sona eren dönemi içeren bu reform hareketini, Protestan Reformuna bir cevap niteliğinde görenler genellikle Karşı Reform kavramını tercih ederken Katoliklerin çoğunluğu Katolik Reformu kavramını tercih etmişlerdir (Esen, 2017: 116).

Katolik Kilisesi içinde özellikle Luther'in başlattığı reform hareketi ile mücadele etmek için çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan birisi ahlaki bir reform yapmayı amaçlayan liberallerin savunduğu yaklaşımdır. Bir diğeri Cizvitlerin¹¹ öncülük ettiği, ayrılıkçı fikirlere karşı uzlaştırıcı veya onların değerini düşürücü doktrinler geliştirerek bu yolla onları yok etmeyi amaçlayan bir grubun yaklaşımıdır. Bir başka yaklaşım ise Roma engizisyonunun kurulmasına neden olan, inanç bulanıklığı içindeki kişilerle veya heretiklerle zorlayıcı, sert önlemlerle mücadeleyi ve tamamen

¹⁰ Philip Melancthon (1497-1560), Wittenberg Üniversitesi'nde Grekçe dersler veren, humanist, tanrıbilimci ve reformcu. Protestanlık üzerinde kimi konularda Luther'den fazla etkili olmuş, Luther'in Kutsal Kitap'ı Almanca'ya tercüme etmesine de katkıda bulunmuştur (Stupperich, 2004: 379).

¹¹ Loyalalı Ignacio tarafından kurulan, hizmetlerinin temelinde, eğitim, Protestanlara karşı koymak ve yeni alanlara müjdecî yayılışı gerçekleştirmenin yer aldığı "Mesih Cemiyeti"dir. 1540 yılında papalık tarafından geçimini yalnızca bağışlarla sağlayan bir Katolik rahip düzeni olarak atanan Cizvitler, "Karşı Reform'un ürküten ve korkutan birlikleri" unvanını almıştır (Donnelly, 2004: 421; Linder, 2004: 423).

onları yok etmeyi hedef alan Dominikenlerin¹² yaklaşımıdır (Esen, 2017: 119). Bu yaklaşımlar sonucunda Katolik Reformu'nun birçok sonucundan bahsedilebilir. Bunlar arasında öne çıkanlar ise; İlahi Sevgi Cemiyeti'nin kurulması, papalıkta reform, Cizvitler ve diğer birkaç yeni manastır düzeninin kurulması, ekümenik bir konseyin Trent'te toplanması, Engizisyon'un yeniden canlandırılması, halkın okumasının yasak olduğu kitapların bir listesinin hazırlanması, İspanya'da Katolik mistisizminin yeniden dirilmesi, Avrupa'nın belli bölgelerinin yeniden Protestanlık'tan Roma Katolikliği'ne iman ettirilmesi için yapılan din savaşları şeklindedir (Linder, 2004: 413).

B. Karşı Reformun Simgesi: Trent Konsili

Martin Luther'le birlikte hızla yayılan kilise karşıtı protestolar, kilise bünyesinde bir reform gerektiği düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak da yeni bir konsil toplanması gerektiğine dair sesler yükselmeye başlamıştır. Bu konsil daveti Luther tarafından da yapılmıştır. Aynı zamanda dönemin papası X. Leo (1475-1521) her ne kadar Luther'i aforoz etmiş olsa da, bu aforozun resmileşmesi için bir konsile ihtiyaç olduğunu düşünmüştür (Dvornik, 1990: 62). Bu dönemde yaşanan siyasi karışıklıklar da kilisenin bünyesini zayıflatmaya ve Lutherci fikirlerin hızla yayılmasına neden olmuştur. Sürecin sonunda tüm karışıklıkları çözmek adına bir konsil toplama kararı alınmıştır. İlk olarak 1542'de Trent'te toplanması kararlaştırılan konsil, ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle ertelenmiş ve üç yıl sonrasında toplanabilmiştir.

İtalya'nın kuzeydoğusunda Alplerin ortasında bulunan Trent şehrinde 13 Aralık 1545 tarihinde başlayıp 4 Aralık 1563 tarihinde son bulan 19. ekümenik konsilin amacı Katolik doktrini ve kilise reformu için kanunlar hazırlamak olmuştur (Gördebil, 2001: 20). Konsilin başlangıcında konsilin çalışma alanı ve esaslarıyla ilgili bazı kararlar alınmıştır. Reform ve doktrinlerle ilgili kararların açıkça yürütülmesi konusunda ortak bir karar alınmış, Constance (1414) ve Bale (1431) Konsilleri'nde, konsillerin süreciyle ilgili alınan kararlar reddedilmiştir. Oy verme hakkına sadece piskoposların ve dini tarikat başkanlarının sahip olduğu ifade edilmiştir. Bunun için tüm problemler, önce ilahiyatçılardan oluşan komisyonda incelenmiş, daha sonra da onların kararları, oy hakkına sahip yüksek rütbeli papazlar tarafından genel kurullarda tartışmaya açılmıştır. Bu genel kurullar daha sonra, tüm üyelerin katılacağı oturumlarda kabul edilecek olan

¹² Kurucusu olan Dominicus de Guzman'ın (1170-1221), rahiplerin öğretisi ve vaaz çağrısını vurgulayan yeni düzen anlayışı nedeniyle "Vaizler Düzeni" olarak anılan Dominikenler, sahip oldukları etkin vaizlerin katkısıyla Cizvitlerle birlikte 1550 ve 1650 yılları arasında Roma kilisesini hızla denizaşırı ülkelere ulaştıran bir gruptur (Clouse, 2004: 273-277; Linder, 2004: 424).

kararların açıklanmasını yapacak delegeleri seçmişlerdir (Dvornik, 1990: 63). Protestanlar tarafından reddedilen öğretiler, konsilin ana konularını oluşturmuştur. Buna bağlı olarak da konsillerde ilk olarak imanın ve kurtuluşun kaynağı, Kutsal Kitap ve yorumu, asli günah, vaftiz ve konfirmasyon sakramentleri gibi konular ele alınmıştır.

Konsil, 1545-1547, 1551-1552 ve 1562-1563 yılları arasında olmak üzere üç temel görüşme gerçekleştirmiştir. 1545’de Papa III. Paul (1468-1549) tarafından toplanan Trent Konsili, Papa III. Julius (1487-1555) ve IV. Paul’un (1476-1559) döneminde de devam etmiş, yaşanan bir çok kesintiden sonra 1563’de Papa IV. Pius (1499-1565) döneminde sonlanmıştır. Oldukça uzun bir zaman aralığında gerçekleştirilen konsil, 25 oturumdan oluşmaktadır (Şahin, 2014: 44). Bu oturumlarda alınan kararlar birçok yönüyle kilise tarihinde etkili olmuştur.

Hazırlık mahiyetindeki birinci oturumda net kararlar alınmamış, daha çok konsilin izleyeceği yol, çözüme kavuşturulacak konular üzerinde belli esaslar belirlenmiştir. Bu üç ayrı döneme ayrılan toplantılar içerisinde en ilgi çekici olanı Protestanların da katıldığı ikinci toplantı olmuştur. Bu katılım toplantının sonucunu çok fazla değiştirmemiş olsa da yine de papalığın Protestanların etkisini ciddi anlamda kabul ettikleri anlamına gelmiştir. Bu toplantıda Protestanlar, Papanın konsilin lideri değil hizmetkârı olduğunu ve daha önce kabul edilen tüm öğretilerin yeniden incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak bu istekleri karşılık bulmamış ve Protestanlar bir sonuç alamadan Trent’ten geri dönmüşlerdir (Linder, 2004: 418). Konsilin bundan sonraki oturumlarında özellikle sekizinci oturuma kadar bazı doktrinel meseleler üzerinde durulmuştur. 1551-1552 arasını kapsayan ikinci dönemde altı oturum gerçekleştirilmiştir. Roma kilisesi açısından bakıldığında en etkili toplantı üçüncü dönemde yapılan toplantı olmuştur. Son oturumdan on yıl sonra gerçekleşen üçüncü dönemin ilk oturumunun toplanmasını hızlandıran etkenlerden birisi de Fransa’da Calvin fikirlerinin hızla yayılmaya başlaması olmuştur. Bu toplantıda birçok konu çözüme kavuşturulmuştur (Dvornik, 1990: 67).

1. Konsil Konuları

Konsilde ele alınan temel konuların başında doktrinel meseleler gelmektedir. İznik Kredosu yeniden vurgulanarak Hıristiyan öğretisinin neye dayandığını, Katolik Hıristiyanın neye inanması gerektiği hatırlatılmıştır. Daha sonraki oturumlarda dinin kaynağı meselesi üzerinde durulmuştur. Protestanların kaynak olarak sadece Kutsal Kitap’ı esas almalarına karşılık dinin kaynağının Kutsal Kitap’la birlikte Katolik

Kilisesi'nce "yazıya geçirilmemiş Tanrı sözü" olarak kabul edilen geleneğin de kabul edilmesi gerektiği vurgusu yapılarak Protestanların görüşü reddedilmiştir. Kutsal Kitap'ın kanonizasyonu meselesi de tartışılan konulardan bir tanesi olmuştur. Kanonizasyon noktasında Roma Katolik Kilisesi'nin yegane makbul nüshası olarak Kutsal Kitap'ın Latince versiyonu olan Vulgate kabul edilmiştir. Bu Latince nüshada, otuz dokuz bölümden oluşan Yahudiler'in kabul ettiği Eski Ahit listesinden farklı olarak ek kitaplar ilave edilmiş ve kitapların sayısı kırk dört kitaba çıkmıştır. Katolikler bu kitaplar için "deuterokanonik"¹³ ifadesini kullanırken, Yahudiler ve Protestanlar "apokrif"¹⁴ ifadesini kullanmaktadırlar. Ayrıca konsilde alınan karara göre bundan böyle tüm Kutsal Kitap yayımları, piskoposların onayı alındıktan sonra dağıtılacaktır. Luther bu kitapları Kutsal Kitap içerisine dâhil etmemekle beraber, bunların okunmasında fayda olabileceğini de belirtmiştir. Vaftiz ve asli günah doktrinlerinin tartışıldığı oturumda, Protestanların asli günahtan kurtuluşun ancak Tanrı'nın inayetiyle gerçekleşebileceğine dair iddiaları reddedilmiş, Katolik Kilisesi'nin savunduğu asli günahtan ancak vaftiz sakramentiyle kurtulunabilir görüşü vurgulanmıştır. Luther vaftiz sakramentini reddetmemekle beraber, vaftiz sonrasında asli günahtan tamamen kurtuluşun gerçekleşmediği ve bu yüzden günahların işlenmeye devam edildiğini savunduğu için konsilde kınanmıştır. Altıncı oturumda aklanmayla ilgili başlayan tartışmalar uzun bir süre devam etmiştir. Bu tartışmalar sonucunda Luther'in "sadece imanla kurtuluş" doktrini reddedilmiş, kilise dışında tek başına kurtuluşun gerçekleşmeyeceği bu yüzden kişinin vaftiz sonrası tüm kilise geleneğine bağlı olması gerektiği vurgulanmıştır (Şahin, 2014: 53; www.newworldencyclopedia.org/entry/Council_of_Trent-, 2022).

Sır manasına gelen, Tanrı'nın Kurtuluş Eylemi'ni ifade ederek Hıristiyanlık'ta belli başlı ibadetleri simgeleyen (Pesch, 2013: 647) sakramentler de konsilin temel konuları arasında yer almıştır. Katolik Kilisesi yedi sakramenti kabul ederken, Protestanlar sadece vaftiz ve komünyonu (evharistiya) kabul etmektedirler. Protestanlara göre İsa Mesih tarafından kurulduğunu kabul ettikleri bu iki sakrament dışındaki diğer sakramentler "sözde sakramentler"dir. Konsilde sakramentleri ikiye sınırlayan Luther'ci görüşler reddedilmiş ve yedi sakramentin de İsa Mesih'e dayandığı kabul edilmiştir. Sakramentler içerisinde önemli bir yere sahip olan evharistiya

¹³ Eski Ahit içinde yer alan, Katolikler ve Ortodokslar tarafından kanonik kabul edilen ama Yahudiler ve Protestanlar tarafından kabul edilmeyen kitaplara verilen isim.

¹⁴ Sahih ve otantik olarak kabul edilmeyen manasındaki terim.

sakramenti konsilin sonraki oturumlarında tartışılmış ve evharistiyanın mahiyetiyle ilgili kararlar alınmıştır. Evharistiya ayini sırasında cevher değişiminin gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgili tartışmalarda Luther, ayinde İsa Mesih'in bizzat ve bedenen hazır bulunduğunu söyleyerek Katolikler'e benzer bir görüşe yaklaşırken, Calvin ve Zwingli gibi reformistler ise ekmek ve şarabın sembolik olduğunu, İsa Mesih'in tüm bedeniyle ayin sırasında fiziksel olarak hazır bulunmadığını savunmuşlardır. Konsilde İsa Mesih'in ayinde mevcudiyetini reddeden görüşler reddedilmiştir (Şahin, 2014: 71-86; www.newworldencyclopedia.org/entry/Council_of_Trent-, 2022).

Sakramentler içerisinde Katoliklerin kabul ettiği sakramentlerden olan günah itirafı ve hasta yağlamayla ilgili konsilde yapılan tartışmalar sonucunda her Hıristiyanın birer rahip olduğunun altını çizerek, sıradan bir Hıristiyan'a da günah itirafının yapılabileceğini savunan Luther'in görüşleri aforoz edilmiştir. Tevbe sakramentinin sadece piskoposlar ve papazlar aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini yinelemişlerdir. Katoliklerin sadece ölüm döşegindeyken yapılmasını uygun gördükleri hasta yağlama ritüelinin her hastalık durumunda uygulanabileceğini savunan Protestanlar'ın görüşleri reddedilerek hasta yağlama sakramentiyle ilgili tartışmalar da resmileştirilmiştir. Rahip takdisi ve nikâh sakramentlerinin de tartışıldığı konsilde, Luther'in rahip takdisiyle din adamlarının herhangi bir üstünlük kazanmadıkları, üstünlüğün sadece vaftizle gerçekleştiğine dair görüşleri reddedilmiştir (Şahin, 2014: 88-89; www.newworldencyclopedia.org/entry/Council_of_Trent-, 2022). Nikâhla ilgili olarak ise Protestanların bu uygulamanın aslında bir sakrament olmadığı sonradan sakrament kabul edildiğine dair görüşleri reddedilerek nikâhın bir sakrament olduğuna dair Kutsal Kitap'tan deliller getirilmiştir (Efeslilere Mektup, 5: 32-33).

Konsilde genel olarak doktrinel meseleler ele alınmış olmakla birlikte Kilise disipliniyle ilgili konular da konuşularak Katolik reformuyla ilgili temel problemler çözüme kavuşturulmuştur. Hiyerarşi konusundaki katolik doktrin ilan edilmiş, din adamlarının ikamet mecburiyeti karara bağlanmış, rahip sınıfının eğitimi için seminer düzenlenmesi kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra piskoposların atanması ve manastır hayatıyla ilgili de gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Dvornik, 2019: 82).

2. Konsil Sonuçları

Trent Konsili, Protestan doktrinine karşı bir takım kilise kanunları ile ruhbanlar ve Hıristiyan inanırların hayatlarını düzenleyen bir takım disiplin kurallarıyla ilgili kararlar almıştır. Konsil, Kitab-ı Mukaddes'in orijinal nüshası olarak Latince çeviri olan

Vulgate’i kabul etmiş aynı zamanda ibadette de Latince dışında bir dil kullanılmayacağını netleştirmiştir. Evharistiyada İsa’nın bedeninin gerçekten bulunduğu ve yedi sakramentin hepsinin İsa Mesih’e dayandığı inancı vurgulanmıştır. Evlenmenin bozulamayacağı, günah çıkarma ve affa uğramanın meşru olduğu, papaz kılıklarını, tasvirleri, buhur ve haç gibi şeyleri kullanmanın lüzumlu olduğu gibi ortaçağ boyunca yer etmiş doktrin ve filler onaylanmıştır. Papanın üstünlüğü yeniden dile getirilerek otoritesi tekrar resmileştirilmiştir. Trent Konsili, rahiplerin ikameti konusunda, rahipleri kendi bölgelerinde oturmaya mecbur tutmakla beraber, onların nasıl giyineceği ve ne çeşit bir hayat süreceklerini de karara bağlamıştır (Gördebil, 2001: 69).

Papanın otoritesinin yeniden vurgulanmasıyla, atamaları denetleyen kurumlar oluşturulmuş ve gelenek konusunda hiçbir ödün vermemeye özen gösterilmiştir. Luther’in en büyük eleştirilerinden biri olan endüljans belgelerinin satışı yasaklanmış olmakla beraber konsil, her tür basın yayın organına sansür uygulamaya karar vermiş ve okuması sakıncalı bulunan ve yasaklanan kitaplar listesi yayınlamıştır.

Kilisenin Avrupa’da kaybettiği itibarını yeniden kazandığının bir göstergesi olarak kabul edilen Trent Konsili, uzun dönem kilise hayatını ve kilisenin diğer kiliselerle ilişkilerini düzenlemiştir.

C. Reform Sonrası Kilise

Kilisenin Protestan Reformu’na cevaben gerçekleştirdiği Katolik Reformu, her ne kadar var olan problemleri çözmek ve Hıristiyan birliğini sağlamak adına yapılmış olsa da sonuçları, Ortaçağ Avrupası’nın kültürel ve dini birliğini sona erdirmiştir. Roma Katolikleri Ortaçağ kilisesinin kalıntıları arasından yeni bir dinsel bağlılık ve daha iyi tanımlanmış bir Roma Katolik inancıyla çıkmıştır (Linder, 2004: 430). Engizisyon mahkemelerinin etkin olamadığı yerlerde Katolik reformunun gücünü koruyan Cizvitler’in Protestan fikirlerin yayılmasını engellemek adına yaptıkları faaliyetlerin hızlı bir şekilde devam etmesi Avrupa’daki bölünmeler ve din savaşlarını da beraberinde getirmiştir. Cizvitlerin temel amacının Protestanlara karşı Katolik Kilisesi’nin öğretisini her yere yaymak olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda birçok bölgeyi yeniden Roma Kilisesine katmışlardır. Aynı zamanda Cizvitlerin etkin olduğu İtalya, İspanya ve Fransa gibi ülkelerde engizisyonun yeniden canlanması

durumu gerçekleşmiştir. Roma engizisyonu¹⁵ olarak tarihe geçen yargı sürecinin temelinde Katolik öğretilerini korumak adına özellikle Lutherci ve Kalvinci fikirlerle savaşmak yer almıştır (Linder, 2004: 425).

Protestanlar ve Katolikler arasında başlayan dini tartışmalarla beraber gerçekleşen reformlar sonucunda Avrupa’da zamanla daha da belirginleşen ayrılıklar meydana gelmiş ve neredeyse tüm Avrupa’nın katıldığı din savaşları ortaya çıkmıştır. Din savaşlarının sonuncusu kabul edilen 1618-1648 arasındaki Otuz Yıl Savaşlarına kadar olan dönemde gerginlik gittikçe artmıştır. Savaşlar sonrasında birçok ülke ve insan oldukça zarar görmüştür. Din savaşları olarak başlayan ancak zaman içerisinde siyasi bir kimliğe bürünen bu savaşları sona erdiren antlaşma ise Vestfalya (Westphalia) Antlaşması (1648) olmuştur. Vestfalya Antlaşması, Avrupa Hıristiyanlığının bugünkü siyasi-dini coğrafyasını belirleyen sınırları çizmiş olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Buna göre daha çok güneyde Katolik, kuzeyde ise Protestan devletler hakim olmuştur (Şahin, 2014: 134). Bu antlaşmanın en önemli sonuçlarından birisi ise Protestanlığın Katolikliğe denk sayılarak tüm Avrupa’da resmi olarak tanınmış olmasıdır.

Yaşanan tüm gelişmeler Katolik dünyasının Protestan reformuna karşılık başlattığı hareketin ve bu süreçte gerçekleşen konsille beraber elde ettiği gücün istediği etkiyi oluşturamadığını göstermektedir. Protestanlığın, özellikle Vestfalya Antlaşması’nda elde ettiği başarı aynı zamanda iki kilise arasındaki ayrılığın da derinleşmesine neden olmuştur. Otoritesini yeniden sağlamlaştırmak adına sonraki tarihlerde I. Vatikan Konsili düzenlenmiş ancak bu, kilise ile var olan dünya arasındaki uçurumun artmasına yol açmıştır. Bu durum II. Vatikan Konsili’nin yolunu açarak kilisenin diğer fikir ve inanışlara daha uzlaşmacı ve kapsayıcı bir yaklaşımı benimsediği dönemi başlatmıştır. Kilisenin bu yeni anlayışıyla resmîyetini yitiren *Index Librorum Prohibitorum* isimli “Yasaklı Kitaplar Listesi”, Trent Konsili’yle etkinliğini gösteren, sakıncalı bulunan fikir ve düşüncelerin önüne geçmek için alınan engizisyon temelli bir dizi önlemin başında gelmektedir. Üçüncü bölümde bu listenin genel yapısı ve özellikleri üzerinde durularak kilisenin kendinden olmayana bakış açısı anlaşılmasına çalışılmıştır.

¹⁵ Papa III. Paul’ün 1542’de Protestan gelişmeye karşı oluşturduğu ve Saint Office ya da Index isimleriyle de anılan kurul, 1965 yılına kadar varlığını sürdürmüştü, bu tarihten sonra İman Doktrini Kurulu adını almıştır. Bünyesinde Teoloji Komisyonu ve Kutsal Kitap Komisyonu olmak üzere iki komisyon bulunduran kurul, iman, ahlak ve dindar kitleyi ilgilendiren tüm teolojik gelişmeleri izlemekte ve eserler yayınlamaktadır. (Işık, 2006:60,139).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YASAKLI KİTAPLAR LİSTESİ

Literatürde *Index* adıyla yer alan “Yasaklı Kitaplar Listesi”, Katolik Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren kendini gösteren sansür mekanizmasının en etkin örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Otoriter yapıların çoğunda farklı düşüncelerin geleneksel yapıya zarar vermesini engellemek amacıyla kullanılan bir araç olan sansür, Katolik dünyasında kendisini indexlerle ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda “Yasaklı Kitaplar Listesi”nin arka planını anlamak açısından sansürün toplumlar üzerindeki yankılarına göz atmak faydalı olacaktır.

A. Sansür Mekanizması

Sansür, ortak faydaya karşı yıkıcı olduğu düşünülen konuşma veya yazının değiştirilmesi, bastırılması veya yasaklanması olarak ifade edilmektedir. Sansür hem olumlu hem olumsuz derin tepkiler yaratan bir düşünce sistemi olarak tanımlanmaktadır (Hagstrom, 2003: 147). Otoritenin tüm tezahürlerinde, belli bir derecede kendini gösteren sansür, modern zamanlarda devlet ve hukukun üstünlüğü ile ilişkilendirildiğinde özel bir öneme sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Sansür, İngilizce terim olarak, ilk olarak M.Ö. 443'te Roma'da kendini göstermiştir (Anastaplo, 2020: 634). Her ne kadar erken dönemde olumlu bir anlam ifade ediyor olsa da sansürün kendisi bugün genellikle aydınlanmamış ve baskıcı bir çağın kalıntısı olarak kabul edilmektedir.

Güneşin akkor halinde bir taş, ayın basit bir toprak parçası olduğunu belirten Anaksagoras soruşturmaya alınmış; Protagoras, tanrıların var olup olmamalarının o kadar önemli olmadığını açıkladığı için Atina yargıçlarınca sürgüne gönderilmiştir. Dini inanışları alaya aldığı için Meloslu Diagoras'ın başını getirene ödül vaat edilmiştir. Gençliği kötü yola sürüklediği gerekçesiyle Sokrates baldıran suyu içmeye mahkûm edilmiş; dinsizlikle suçlanan Aristoteles, kendisiyle düşmanlarının arasına Euripides'i koyarak kendini koruma altına almıştır. Tüm bu örnekler, Eski Yunan ve Eski Roma toplumlarında otorite ve fikirlerin çatışmasının daha çok kendisini siyasi alandaki sürtüşmeler şeklinde gösterdiğini kanıtlamaktadır. Bu durum Hıristiyanlığın ortaya çıkıp yayılmasına kadar da devam etmiştir (Bayet, 2016: 19-37).

MÖ. 6. yüzyıldaki sürgünden itibaren yaklaşık 49 yıl kadar Babil'de yaşayan, MS. 1. yüzyıla gelindiğinde ise Akdeniz havzasının büyük şehirlerinde de kendisini

topluluklar halinde gösteren ve sıklıkla düşmanca muameleyle karşılaşan (Sherbok, 2011: 73) Yahudilerin tarihinde de sansür örneklerine rastlanmaktadır. Özellikle MS. 132-135 yılları arasındaki Yahudi ayaklanmasının¹⁶ bastırılmasından sonra Romalıların Yahudilere yönelik baskısı iyice artmıştır. Bu baskılar, Yahudilerin daha çok kendi içlerine dönmeleri, var olan dini yapıyı korumak adına sıkı önlemler almaları sonuçlarını doğurmuştur. Buna bağlı olarak hem kendi içlerinde ortaya çıkan hem de dış etkenler yoluyla kendilerine zarar vereceklerini düşündükleri fikir, olgu ve akımlara karşı tedbirler almışlardır. Matbaanın icadı Yahudiler tarafından eserlerin hızla basılıp yayılması bakımından olumlu karşılanmışsa da dini ve siyasi otoriteleri rahatsız eden fikirlerin de toplum içinde hızla kendine yer bulması fikir ve kitap kontrolünü de beraberinde getirmiştir (Meral, 2015: 97). 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Roma, Soncino ve Venedik gibi şehirlerde Yahudiler tarafından işletilen matbaalar, Hıristiyanların Yahudilerin matbaa işletmelerini yasaklamalarından sonra kapanmıştır. Yahudiler, Yahudi olmayan biri tarafından basılan Tevrat'ın kullanımının dinen uygun olup olmadığı ve Şabat günleri iş yapan Hıristiyan matbaacının Şabat yasaklarını ihlal etmesi sorunlarına rağmen işletmecisi Hıristiyan olan matbaalarda editör olarak çalışmaya başlamışlardır (Meral, 2016: 83).

İsa'nın Ferisi geleneğine göre yetişmiş bir Yahudi olması bakımından Hıristiyanlığın Yahudilikle bir köken bağı bulunmaktadır. Bununla birlikte Hıristiyanlık için Yahudilik iptal edilmiştir ve Yahudilerin seçilmişliği Kiliseye geçmiştir (Adam, 2015: 119). Özellikle Mabel'din yıkılmasından sonra Hıristiyanlığın Yahudiliğe karşı sırtını dönmeye başlaması iki inanç arasındaki bağların zarar görüp tamamen kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Bu durum Hıristiyanların seçilmişlik olgusunu sahiplenmesi ve böylece Hıristiyanlığa karşı olan tüm inanış ve fikirleri kurtuluş teorisinin içine yerleştirmemeleri sonucunu doğurmuştur.

Erken dönemlerden itibaren Hıristiyanlık'ta dini ve siyasi açıdan şiddetli tartışmalar yaşanmış, bunların çözümü için konsiller toplanarak Kilisenin bütünlüğü için kararlar alınmaya çalışılmıştır. Bu kararlar sonucunda hakim olan otorite ya da anlayış karşısında yer alan fikir ya da inanışlar yasaklama, yakma ya da aforoz gibi cezalarla hükümlendirilmişlerdir. Bu anlamda Hıristiyanlığın, Pavlus döneminden itibaren sansür uygulayan bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Yeni Ahit'in Elçilerin

¹⁶ MS 132 yılında Şimon Bar Kohba önderliğinde gerçekleştirilen isyandır. Ayaklanma sonucunda Yahudiler, MS 132-135 yılları arasında Kudüs'te yönetimi ele geçirmiştir. İsyanın uzaması üzerine dönemin Roma İmparatoru Hadrian, Yahudiler üzerine askeri bir birlik göndererek 135 yılında isyana son vermiştir (Meral, 2021: 44).

İşleri kısmında, Efes şehrinde Pavlus'un çağrısına uyup onun yolundan gitmeye karar verenlerin, batıl olarak adlandırılan sihirle alakalı kitapların yeni kabul ettikleri İsa inancıyla örtüşmediği görüşüne bağlı olarak Pavlus'un emriyle yakmak için pazar yerinde toplandığından bahsedilmektedir (Elçilerin İşleri, 19:18-19). Ayrıca Pavlus diğer mektuplarında sahte öğreticilerden kaçınarak, yanlış doktrinleri reddetmek gerektiği konusunda kiliseleri sıklıkla uyarmaktadır. Pavlus'un Korintoslulara birinci mektubunda ahlaksız bir davranış sergileyen kişinin inanırlardan biri bile olsa aforoz edilmesi gerektiğini söylemesi (Korintoslulara Mektup, 5:9-13) sansürün bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Hagstrom, 2003: 148).

325 İznik Konsili'nde Arius'un fikirlerinin yasaklanmasının yanı sıra ona ait olan *Thalia*¹⁷ adlı eseri de yasaklanmıştır. Arius ve taraftarlarının eserlerinin saklanması yasak kabul edilmiş ve Konstantin tarafından, yakılmaları emri verilmiştir. Sonraki yıllarda da ekümenik kabul edilen konsiller dışında heretik olduğu düşünülen fikirlerin, kitap ve yazıların yasaklanması, kınanması, yakılması ve suç olarak görülmesi devam etmiştir. Papa I. Innocent (ö. 417) yayınladığı bir bildirmede, yasaklı kitaplar için "sadece reddedilen değil aynı zamanda yasaklanan" ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeyle birlikte listelenen kitaplar, Hıristiyanlık tarihinde yasaklanan kitapların listesinin ilk örneği olarak görülmektedir (Hilgers, 2022).

Orta Çağ dönemine geldiğimizde Hıristiyan dünyasında kitap veya yazıların sansürü ve yasaklanması olaylarının artarak devam ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Pierre Abelard¹⁸, John Wycliff, John Huss gibi isimlerin fikirleri ve eserleri Katolik Kilisesi tarafından sapkın kabul edilen ve yasaklanan isimlerin önde gelenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda, aralarında Talmud ve başka Yahudi eserlerinin de bulunduğu batıl kabul edilen inanç metinlerine karşı da yasaklamaların bulunduğu bildirimler yayınlanmıştır. Yine aynı dönemde İncil'in farklı dillerdeki çevirilerine karşı getirilen, yerel dinde okunmasına dair yasak da Kilise tarafından uygulanmıştır (Hilgers, 2022).

Matbaanın icadına kadar basılı kitap sayısı az olduğu için uygulanan sansür de o derecede kalmıştır. Ancak 1440 yılında Almanya'nın Mainz kentinde Johann Gutenberg

¹⁷ Kelime olarak "bolluk", "neşe" ve "ziyafet" gibi anlamlara gelen Thalia, Arius'un fikirlerinin ezberlenmesine ve yaygın olarak dağıtılmasına yardımcı olmak için manzum olarak yazılmış özetidir (<https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-intro/>, 2022).

¹⁸ 1079'da Britanya'da doğan Pierre Abelard, döneminin en önemli Hıristiyan düşünürü olarak kabul edilmektedir. Gerçek Hıristiyanlığın hem mantıklı hem de tutarlı olduğunu savunan Pierre Abelard, Thomas Aquinas ve Martin Luther gibi isimlerin düşüncelerini etkilemiştir. Ortaya koyduğu fikirler nedeniyle 1121 ve 1141 yıllarında yargılanmıştır (Linder, 2004: 290-291).

tarafından matbaanın icat edilmesiyle birlikte kitap basımının ve yayımının yapısı da farklılaşmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra farklı türde ve fikirde birçok kitabın basımının hızla yayılması, 16. yüzyılda, özellikle Avrupa ülkelerinin çoğunda hem hükümetler hem de kiliseler tarafından basım işinin kontrol altına alınması ve düzenlemeler yapılması gerekliliğine dair düşünceyi artırmıştır.

Katolik Kilisesi matbaanın yaygınlaşması sonucunda kendisi açısından zararlı fikirlerin de yayıldığını fark etmesi üzerine, özellikle İtalya’da bazı kitapların basımını yasaklarken bazılarında da belirli ifadelerin çıkarılmasını sağlayarak sansür mekanizmasını tesis etmiştir (Meral, 2015: 112). Örneğin Yahudilerin Kilise’nin kontrolünde bulunan bölgelerde matbaa işletmeleri yasaklanmış, Yahudiler ancak işletmenin bir Hıristiyan’a ait olduğu matbaalarda editör ve tashihçi olarak çalışmışlardır. Katolik Kilisesi’ndeki sansür uygulamaları, İbranice kitaplar için genellikle, Hıristiyanlığı seçen Yahudi editörler bulunduran Venedikli matbaacıların, Kilise ve siyasi otorite açısından sıkıntılı görülen yerleri bu kişiler aracılığıyla çıkartmaları şeklinde yapılmıştır. Sansür uygulaması, bazen baskıdan önce bir pasajı, cümleyi ya da bazı kelimeleri metinden çıkartma şeklinde, bazen de baskı sonrası üzerinin çizilmesi, kazınması ya da yanına not düşülmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kilise tarafından uygulanan sansür, Hıristiyan inançlarının açıktan eleştirisini engellemek ve Hıristiyanlar için kullanılan putperest, inançsız, sünnetsiz gibi ifadeleri kitaplardan çıkarmak esaslarına dayandırılmıştır. İtalya’daki matbaalarda her bir kitabın basımı için izin alınması gerekmiştir. Basılması yasaklanan kitap bazen direkt olarak matbaacının izin talebine karşı olumsuz yanıt verilerek gerçekleştirilmiş, bazen de Kilise bir liste yayımlayarak basılması ve okunması yasak kitapları duyurmuştur (Meral, 2015: 113; 2016: 89-90).

Kilise kurduğu sansür mekanizmasıyla temelde farklı inanış ve düşüncelerle birlikte ortaya çıkan eserleri ve kutsal kitapları hedef almış olsa da, felsefe, bilim, edebiyat gibi birçok alandaki esere de müdahale ederek yasaklamalar ve bunlara bağlı olarak cezalar uygulamıştır. Bu uygulamaları yapmak için özel kurumlar oluşturularak listeler hazırlanmış, halkın bilgilendirilmesi için bildirgeler, fermanlar yayınlanmıştır. Bu tarzdaki sansür uygulamasının en bilineni, 1948 yılına kadar güncellenerek yürürlükte kalmış ve 1966 yılında uygulamadan kaldırılmış olan, tarihte “*Index*” olarak bilinen *Index Librorum Prohibitorum (Yasaklı Kitaplar Listesi)* adlı listeyle, okunması ve basılması yasak kitapların duyurulmasıdır (Meral, 2016: 88).

B. İndex'in Oluşum Süreci ve Tarihi Gelişimi

Hıristiyanlıktaki sansürün kökeniyle ilgili kesin bir tarih verilememekle birlikte Pavlus'un, Elçilerin İşleri 19.19'daki Efes'te batıl inançların yakılmasına dair ifadesi İndex'in kaynağı olarak kabul edilmektedir. Papa I. Gelasius'un (ö.496) 494'deki bildirgesinde yer alan tavsiye edilen ve yasaklanan kitapların listesi ilk Roma listesi olarak kabul edilir. Ancak İndex başlığının yer aldığı ilk yasak kitap listesinin resmi olarak kabulü ve yayınlanması 16. yüzyılı bulmuştur (Anastaplo, 1986: 635-636). Bu listenin temel amacının teolojik olarak hatalı veya ahlaksız kabul edilen kitapların okunması yoluyla Katoliklerin inancının zarar görmesi veya ahlak kurallarının bozulmasını önlemek olduğu söylenebilir.

Avrupa'da ortaya çıkan sayısız dini harekete karşı, kilise insanların doğru yoldan ayrılmalarını engellemek için aforoz, işkence, yasaklamalar ve cezalandırmalar gibi çeşitli yöntemlere başvurmuştur. 15. yüzyılda matbaanın Avrupa'da icat edilmesiyle birlikte daha fazla kitap yazılıp kopyalanmaya ve giderek yaygınlaşmaya başlayınca heretik fikirlerin kontrolü sorunu artmaya başlamıştır. Bu bağlamda alınan tedbirler sadece yazarları değil matbaacıları ve kitapçıları da kapsamıştır. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde kilise, sansür işindeki ciddiyetini artırmış, buna bağlı olarak da Papa IV. Sixtus (1414-1484), Avrupa'nın çeşitli kiliselerindeki üniversite ve kiliselere inancı zedeleyecek kitaplara karşı dikkatli olunması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur. "Yasaklı Kitaplar Listesi" ilke olarak 1515 V. Latran Konsili'nde kabul edilmiştir (<http://www.beaconforfreedom.org/liste>, 2021). Ancak burada alınan kararlar sapkın kabul edilen fikirlerin yayılmasına engel olmamıştır. Latran Konsili'nden iki yıl sonra 1517'de Martin Luther, 95 maddelik tezini Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asmış ve Luther'in öğretisinin yayılması hız kazanmıştır.

Papa X. Leo (1475-1521) 1520'de Martin Luther'i aforoz etmiş, yazılarının dağıtımını, okunmasını veya alıntılanmasını yasaklamıştır. Sokaklarda onun kitaplarının ve kuklalarının yakılmasına karşılık Luther de Leo'nun papalık emrini herkesin gözü önünde yakmıştır. Kutsal Roma İmparatoru V. Charles (Şarlken, 1500-1558), Luther'in tüm kitaplarının yok edilmesi emrini vermiş olmasına rağmen Luther'in öğretisi yayılmaya devam etmiş ve bu önlem işe yaramayınca 14 Ekim 1529'da bir din komisyonunca izin verilmeyen kitapların basımı yasaklanmıştır. İmparator daha sonra bu önlemi genişleterek sapkın kitap yazan ve basan herkesi ölüme mahkûm eden bir ferman yayınlamıştır. Papa III. Paul'un (1468-1549) 1542'de kurduğu Engizisyon

Kutsal Kurulu, Papa IV. Paul (1476-1559) tarafından din için en tehlikeli kitapların bir listesini hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Roma Engizisyonu'nun kurulmasıyla kilisenin sarsılan otoritesi tekrar kazanılmaya çalışılmış ancak istenilen sonuç elde edilememiştir. Engizisyonun kurulduğu yıllarda birçok Katolik rahip İtalya'dan ayrılarak kitaplarını rahatça bastırabilecekleri bölgelere gitmişlerdir. Gittikleri bölgelerde basılan kitaplar İtalya'ya ulaşmış olsa da Papa III. Paul tarafından okunmaları ve bulundurulmaları yasaklanmıştır. Protestan reformundan sonra Roma Katolik Kilisesi tarafından Hıristiyan inancı ya da ahlakı için tehlikeli kabul edilip yasaklanan kitapları içeren birkaç liste oluşturulmuştur. Bu listelerin ilki olan 1549'daki liste içerisinde yetmiş kitap yer almıştır. IV. Pius (1499-1565) tarafından yazılan bu listeye beraber daha büyük listeler 1552 yılında Floransa'da oluşturulmuştur (Putnam I, 1906: 67). Sorbonne (1544,1547), Louvain Üniversitesi (1546,1550), Lucca (1545), Siena (1548), Venedik (1543) gibi farklı bölgeler de kendilerine ait listelerin varlığını sürdürmüşlerdir. Ancak bu listeler tüm Katolik dünyasını etkileyecek evrensel bir güce sahip olmamıştır (Baez, 2019: 161-163).

1546'da Trent Konsili esnasında kitaplarla ilgili dizin oluşturulması tekrar gündeme gelmiş ve burada alınan kararlar onaylanmıştır. Ancak ilk resmi listenin hazırlanması ve yayınlanması yine Trent Konsili sürecinde 1559 yılında gerçekleşmiştir. Bu liste kitap isimlerini, kitaplardan bölümleri, yazarları ve basımcıları içeren kapsamlı bir doküman olmuştur (Linder, 2004: 425). 1559'da Index adıyla ilk defa yayınlanan yasaklanmış kitapların listesi, 1562'de Trent Konsili'nde tekrar ele alınmış ve ilk listenin tartışmalı olduğu karara varılmıştır. Trent Konsili'nin kararına göre Kilisenin onayından geçmeyen hiçbir kitap satışa sunulmayacak ve basılmayacaktır. Büyü ve kâhincilik üzerine yazılan tüm eserlerin papaz, piskopos ve vaizler tarafından yok edilmesi de kararlar arasında yer almıştır. 1515 yılından önce kilise otoritesi tarafından kınanmış ancak mevcut Index'te yer almayan kitaplar da kınanmış sayılmıştır. Luther, Zwingli, Calvin gibi isimlerin ve yandaşlarının eserleri tamamen yasaklı kabul edilmiştir. O zamana kadar yayınlanmış dini içerikli yazıların, kilise öğretilerine aykırı bir ifade içermiyorsa okunmasına izin verilmiştir. Vulgate dışındaki Kitab-ı Mukaddes çevirileri, sadece özel izinle belli din alimleri tarafından okunabilmiştir. Aşk, romantizm, şehvet içerikli yazıların tamamı sadece inancı değil ahlakı da bozması bakımından yasaklanmıştır. Ana konusu iyi olan, ancak sapkınlık, batıl inanç ya da kehanetle ilgili ifadeler bulunduran kitaplar, Engizisyon tarafından düzenlendikten sonra basılabilmektedir. Kitapların ve diğer yazıların basımında V. Latran

Konsili'nde X. Leo'nun aldığı kararlara uyulmuştur (Putnam I, 1906: 182-186). Konsilde alınan bu kararlar, titizlikle uygulanarak takibi devam etmiştir. 1564'te başlayan bu yasak sadece İtalya değil tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır.

Trent Konsili'nin önemli sonuçlarından biri de IV. Pius tarafından bir *Index Kurulu* oluşturulmasıdır. Bu kurulun temel görevi, Trent İndex'ini güncelleştirmenin yanı sıra, sansür gerektiren kitapların düzenlemesini yapmak olmuştur. Ayrıca tümüyle yasaklanmasına gerek olmayan yazıları da, “düzeltinceye dek yasaklı” şeklindeki ibarelerle listelemek ve yapılacak düzeltmelerin listesini hazırlamak bu cemaatin görevleri arasında yer almıştır. İndex Kurulu'nun kurulmasından sonra 16. yüzyılın sonlarında, çok sayıda Hollandalı matbaacı İsviçre ve Almanya'ya kaçmayı seçmiştir. Farklı bölgelerde kurulan engizisyonlar da sansürün uygulanması noktasında sıkı tedbirler almıştır. Bunun bir örneği olan Peru'da 1568 yılında kurulan engizisyonun sisteminde, kitapların ithalatının kontrolü, yetkililerin limanlardaki gemileri ve bagajları incelemesi, kütüphaneleri, kitapçıları ve matbaaları teftiş etmeleri gibi uygulamalar yer almıştır. Bunun yanı sıra kitapçıların, memurlara kitapların ayrıntılı dökümlerini sunmaları da gerekmiştir. Ayrıca Protestan mezhebi ve onun kurucusu Martin Luther'in ve yandaşlarının kitaplarını, Kur'an ve İslam dinine ait kitapları ya da Kutsal Engizisyon Kurulu tarafından yasaklanan diğer kitapları okuyan veya bulunduranlar için aforoz edilme tehdidi söz konusu olmuştur (<http://www.beaconforfreedom.org/liste>, 2021). İndex Kurulu'nun oluşturduğu ve 1564'te yayınlanan *Tridentine (Trent) İndex*'i adı verilen liste o dönemde Avrupa'da basılan kitapların yaklaşık dörtte üçüne sansür getirmiştir. Neredeyse okunmasına izin verilen yegâne kitaplar Katolik din edebiyatı ve Latince (*Vulgate*) Kutsal Kitap olmuştur (Linder, 2004: 425).

1596'da VIII. Clement (1536-1605) tarafından yürürlüğe konulan yeni İndex kabul edilmiş ancak yasaklarla ilgili daha net ifadelerin yer alması bakımından bir müddet uygulanması durdurulmuştur. 1596'dan 1664'e kadar farklı listeler hazırlanmış ama bunlar yeni bir liste olmaktan ziyade VIII. Clement'in İndex'iyile aynı içerikte listeler konumunda kalmışlardır. 1662 yılında listenin alfabetik sıralaması yapılmış, bu tarihten sonra da listeler alfabetik sıralamaya göre yayınlanmıştır. 1758 yılında İndex Kurulu'nun yapısı yeniden düzenlenmiş ve XIV. Benedict (1675-1758) tarafından yeni bir İndex oluşturulmuştur. Bu İndex daha önce yayınlanan listelere oranla 1900'lü yıllar öncesinde yayınlanmış en iyi baskı olarak kabul edilmiştir (Hilgers, 2022).

1897'de XIII. Leo'nun (1810-1903) revize ettiği yeni İndex'te yer alan karar ve hükümler yürürlükte kalarak, sonraki indexler için temel kaynak kabul edilmiştir.

1908’de X. Pius (1835-1914) tarafından kurulun görevi yeniden düzenlenerek şu şekilde belirtilmiştir: “Bundan böyle, kendisine ihbar edilen kitapları incelemek, gerektiğinde yasaklamak ve yasak kitapları okumaya izin vermekle kalmayacak, aynı zamanda yayınlanmakta olan kitapları denetlemek ve yasaklamayı hak edenlere ceza vermek bu Kutsal Cemaat’in görevi olacaktır. Cemaatin bir diğer görevi de 1897’de yayınlanan hükümler çerçevesinde bu yayınlarla mücadele etmek için liste hakkında piskoposlara bilgi vermektir.” Bu yönüyle X. Pius’un bildirgesi, sansürle ilgili meselelere vurgu yapmakla birlikte XIII. Leo’nun genel kararlarını da teyit etmiştir (Hilgers, 2022). 4000 başlıktan oluşan XIII. Leo’nun son baskısı 1948 yılında yayınlanmış, 1966 yılında ise listenin hazırlanması ve yayınlanması tamamen yasaklanmıştır.

Herhangi bir tarihte yayınlanmış İndex, birkaç yıl sonra farklı bir tarihle, içinde değişiklik yapılmadan aynı metinle basılabilmektedir. Tablo 1’de verilen listeler, Kilise ve Devlet’in yetkisi altında yargılanıp yasaklanan kitapların listelerine ek olarak anayasalar, kararnameler ve özetleri de kapsamaktadır.

Tablo 1. 1559-1900 Yılları Arasında Kilise Otoritesi veya Din Adamları Tarafından Derlenen Devlet Yetkisi Altında Basılan Bazı indexler:

Basıldığı Yıl	Basıldığı Yer	Hazırlayan
1559	Roma /İtalya	IV. Paul
1564	Trent (Trento) /İtalya	IV. Pius
1569	Antwerp (Anvers) /Belçika	Louvain İlahiyat Fakültesi
1570	Antwerp (Anvers) /Belçika	Louvain İlahiyat Fakültesi
1571	Antwerp (Anvers) /Belçika	Louvain İlahiyat Fakültesi
1580	Parma /İtalya	Engizisyon
1583	Madrid /İspanya	Quiroga Eyaleti
1584	Toledo /İspanya	Engizisyon
1588	Napoli /İtalya	Gregorius
1590	Roma /İtalya	V. Sixtus
1596	Roma /İtalya	VIII. Clement
1612	Madrid /İspanya	Bernardo de Sandoval
1617	Krakov / Polonya	Marcin Szyzkowski
1624	Lizbon / Portekiz	Maskaranlar
1632	Roma / İtalya	Papa Capsiferro

1640	Madrid / İspanya	Antonio de Sotomayor
1664	Roma /İtalya	VII. Alexander
1670	-	X. Clement
1682	-	XI. Innocent
1704	Roma / İtalya	XII. Innocent
1714	Namur and Liege / Belçika	Jean Baptiste Hannot
1729	Könniggratz (Hradec Kralove) /Çek Cumhuriyeti	Piskopos
1747	Madrid / İspanya	Fransisco Perez de Prado
1754	Viyana / Avusturya	Başpiskopos ve İmparator
1758	Roma / İtalya	XIV. Benedict
1767	Prag / Çek Cumhuriyeti	Başpiskopos
1790	Madrid /İspanya	Augustin Rubin de Cevallos
1815	Madrid / İspanya	Engizisyon Başkanı
1835	Roma /İtalya	XVI. Gregory
1841	Roma /İtalya	XVI. Gregory
1865	Roma /İtalya	IX. Pius
1877	Roma /İtalya	IX. Pius
1881	Roma /İtalya	XIII. Leo
1897	Roma /İtalya	XIII. Leo
1900	Roma /İtalya	XIII. Leo

(Putnam II, 1906: 480-481)

C. İndex'in Genel Özellikleri

Okunması önerilen 494 tarihli Papa I. Gelasius'un kararnamesi, ilk Roma sansür listesi olarak kabul edilse de İndex başlığıyla yayınlanan 1559 tarihli ilk resmi liste, Roma Katolik Kilisesi'nin teolojik olarak yanlış ya da ahlak dışı bulduğu kitapların okunmasıyla oluşabilecek inancın zarar görmesi ya da ahlaki çöküntüyü önlemek üzere gerçekleştirilen bir uygulamadır. İndex'de yer alan kitaplar, genel olarak inanç ve ahlak konularını içeren kitapların Katolikler tarafından yayınlanmadan önce sansürlenmesi ve sapkın olduğuna karar verilen yayınlanmış kitapların yasaklanması şeklinde iki ana kontrol mekanizması üzerinden yürütülerek belirlenmiştir (Anastopla, 1986: 636-637).

Listede heretik kabul edilen yazarların kitaplarının yanı sıra fizik, kehanet, kimya, sihir ya da astrolojiyle ilgili eserler de yasaklanmıştır. Orijinal İndex metni üç kategoride sınıflandırılmıştır:

- Sapkın olarak kabul edilen yazarların tüm eserleri,
- Tanınmış yazarların kınanan eserleri,
- Tanınmamış yazarların kınanan eserleri (Rye, 1981: 69).

IV. Paul'un 1559 tarihli İndex'i, yalnızca daha sonraki tüm papalık dizinleri için bir model olarak hizmet ettiği için değil, aynı zamanda Kilise'nin yazarların yanı sıra matbaacıları ve yayıncıları da kendi denetimine tabi tuttuğu için dikkate değerdir. Kısıtlayıcı yapısı, özellikle de dönemin bilim insanları için gerekli görülen birçok kitabı okuma iznini reddetmesi nedeniyle, bu İndex büyük bir direnişle karşılaşmıştır. IV. Paul'un ölümünden sonra yasakların çoğu gevşetilmiştir ve kısa bir süre sonra revize edilmiştir (Putnam I, 1906: 175-177). Bu nedenle, 1564'te, Karşı Reform olarak adlandırılan dönemde Kilise tarafından gerçekleştirilen reformların bir parçası olarak IV. Pius ve Trent Konsili tarafından ortaklaşa yeni bir papalık İndex'i yayınlanmıştır (Rye, 1981: 69).

Trent İndex'inde, Luther ve Calvin gibi muhalif liderler tarafından yazılmadıkça, dini konuları ele almayan yazarların eserlerine izin verilmiştir. Bu İndex, kilisenin o ana kadar yayınladığı, sonraki dizinlerin temelini oluşturan ve belirlediği on kuralla birlikte gelecekteki sansürcüler için kılavuz niteliği taşıyan en yetkin listeyi oluşturmuştur. Sonraki dönemde V. Sixtus (1520-1590), 10 maddelik Trent kuralları yerine 22 kurallık bir düzenleme getirmiş ancak bu kurallar resmi olarak uygulanmamıştır. Sixtus'un ölümünden sonra bu 22 kuralın yerini yeniden 10 maddelik Trent kuralları almıştır. (Hilgers, 2022). VIII. Clement döneminde ise bazı eklemelerle yeniden revize edilmiştir. *Trent Kuralları*, XIII. Leo'nun 1897 ve 1900 İndexlerinde de yer almıştır (Halsall, 1998).

Trent İndex'inde yer alan kurallar şu şekildedir:

1. 1515 yılından önce en üst papalar veya genel konsiller tarafından kınanmış ve bu İndex'de yer almayan tüm kitaplar, kınanmış olarak kabul edilmelidir.
2. Yukarıda bahsedilen yıldan önce sapkın kabul edilen ve sapkın düşünceleri yayanların ya da Luther, Zwingli, Calvin, Balthasar¹⁹ gibi isimler ve bunları

¹⁹Tam adı Balthasar Hubmaier olan, yetişkin vaftizini savunan Anabaptistlerin reform öncüsü Alman lideri. (1485-1528)

takip edenlerin sapkın kitapları ve benzerleri, başlıkları veya konuları ne olursa olsun, tamamen yasaktır.

3. Şu ana kadar hükmü verilen yazarlar tarafından basılmış olan kilise yazarlarının çevirileri, gerçek doktrine aykırı hiçbir şey içermedikleri takdirde okunabilir. Piskoposun takdirine bağlı olarak sadece bilgili ve dindar adamlar tarafından, Kutsal Yazıları anlamak için, kaynak olarak da yalnızca Vulgate çevirisinin esas alınması ve Kutsal metnin yerine kullanılmaması koşuluyla Eski Ahit'in tercümelerine de izin verilebilir. Ancak Yeni Ahit çevirileri için, avantajından çok tehlikeleri olduğundan dolayı, bu İndex'in birinci sınıf yazarları dışındaki kimseye izin verilemez.
4. Kutsal Kitap, halk diline tercüme edildiğinde, herkesin okumasına izin verilirse, bunun insanların iyiliğinden ziyade kötülüğüne yol açabileceği deneyimlerle görüldüğünden, ancak piskoposlar veya engizisyoncular tarafından Katolik inancına zarar vermeyeceğine dair onay alan metinler yine bu onay elinde bulunan rahipler veya papazlar tarafından okunabilir. Ancak, herhangi birinin onu izinsiz olarak okuması veya elinde bulundurması gerekirse, böyle bir İncili yetkili makamlara teslim edene kadar o kişi affedilmeyecek, bununla birlikte böyle bir izne sahip olmayan, halk dilinde yazılmış İncilleri elinden çıkarmak veya satmak isteyen kitapçılar, piskoposun uygun gördüğü cezalara tabi tutulacaktır.
5. Editörlüğünü sapkın kimselerin yaptığı ancak kendi fikir ve düşüncelerine ait çok az veya hiçbir şey bulunmayan, başkalarından derleme olan sözlükler, özlü sözler, teşbihler, indexler ve bunlar gibi farklı türde eserlere, gerekli görülebilecek düzeltmeler yapıldıktan sonra piskoposlar veya engizisyoncular tarafından izin verilebilir.
6. Günümüzün Katolikleri ve sapkınları arasında halk dilinde yazılan ihtilafli kitaplara ayırım gözetmeksizin izin verilmemeli, ancak halk dilindeki İncillerle aynı düzenlemelere tabi olmalıdır. Ahlak, tefekkür, günah çıkarma ve benzeri konuları işleyen ve sahil öğretilere aykırı hiçbir şey içermeyen halk dilindeki eserlere gelince, bunların yasaklanması için hiçbir neden yoktur; aynı şey halk dilinde tasarlanmış vaazlar için de söylenebilir. Herhangi bir krallıkta veya eyalette, herhangi bir kitap, okunmaya uygun olmayan şeyler içerdiği için yasaklanmışsa ve Katolik yazarlar tarafından

yazılmışsa, düzeltmeler yapıldıktan sonra piskopos ve engizisyoncular tarafından bu kitaplara izin verilebilir.

7. Açıkça şehvet veya müstehcen konuları içeren, bunları anlatan veya öğreten kitaplar kesinlikle yasaktır. Çünkü sadece inanç değil, aynı zamanda bunların incelenmesiyle kolayca bozulan ahlak da dikkate alınmalıdır ve onlara sahip olanlar piskopos tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktır. Yalnız kafirler tarafından yazılan antik eserlerin okunmasına, dilin zarafeti ve uygunluğu nedeniyle izin verilir; ancak hiçbir şekilde gençler tarafından okunmalarına izin verilmeyecektir.
8. Ana konusu iyi olan, ancak zaman zaman sapkınlık, dinsizlik, kehanet veya batıl inançlara meyilli bazı şeylerin tanıtıldığı kitaplara genel Engizisyonun yetkisi altında, Katolik ilahiyatçılar tarafından düzeltmeler yapıldıktan sonra izin verilebilir.
9. Büyüler, zehirler, kehanetler veya sihirlerle yapılan tedaviler reddedildiği için Coğrafya, hidromansi (hidroloji), aeromansi (meteoroloji), piromansi (ateş kehaneti), onomansi (ad kehaneti), çiomansi (el falı), ruh çağırma gibi büyü kitaplarının tümü yasaktır. Ayrıca piskoposlar, astroloji ve gelecekteki insan iradesine dayalı olaylarla ilgili kehanetleri içeren kitap, risale ve indexleri okuyan ve elinde bulunduran kişilere karşı korunmalıdır. Ancak, denizcilik, tarım ve tıbbın yardımı ile yazılan, doğal şeylere ilişkin bu tür görüşlere ve gözlemlere izin verilir.
10. Kitapların veya diğer yazıların basılmasında, X. Leo yönetimindeki Latran Konsili'nin onuncu toplantısında belirlenen kurallara uyulacaktır. Bu nedenle, herhangi bir kitap Roma şehrinde basılacaksa, önce papanın vekili veya kutsal sarayın efendisi ya da en kutsal Babamız tarafından bu amaç için seçilen diğer kişiler tarafından incelenmelidir. Roma dışındaki yerlerde, basılması amaçlanan herhangi bir kitap veya el yazmasının incelenmesi, basımının yapıldığı şehrin veya piskoposluğun sapkınlıkla ilgilenen piskoposuna havale edilir ve bu görevliler, onay ve karnamede yer alan sansürlere tabi olmak kaydıyla, gecikmeksizin kendi el yazılarıyla esere onaylarını ilâştirirler; yazarın kendisi tarafından imzalanmış basılacak kitabın gerçek nüshası, teftiş eden kimsenin elinde kalması da bir başka koşuldur; bunlardan önce el yazması eserler yayınlayanların incelenip onaylanması ve onları basanlarla yazarların aynı cezalara tabi tutulması gerektiğinin kararı,

mevcut heyetin otoritesine aittir; bu tür kitapları ellerinde bulunduranlar, gerçek yazarları kendilerini itiraf etmedikleri takdirde kitapların yazarı gibi kabul edilmelidir. Yazılı olarak verilen onay basılı veya el yazması kitapların başına gerekli izni görülebilecek şekilde yerleştirilir; bu inceleme ve onay gibi durumlar kendi isteğiyle gerçekleşmelidir (Putnam I, 1906: 182-186).

Trent Konsili sonrasında, bu kuralların uygulanmasının yanı sıra, tüm şehirlerde yer alan basımevleri ve kitapçılar, yasaklanan kitapların basılıp saklanması ya da satılmasını engellemek amacıyla sıklıkla piskopos veya vekili ile birlikte engizisyon yetkilileri tarafından denetlenmiştir. Bununla birlikte tüm kitapçıların, kitaplıklarında yetkili kişiler tarafından imzalanmış olan kitap katalogunu bulundurmamak ve bu katalogda yer alan kitapların dışında izni olmayan herhangi bir kitabı satmamakla yükümlü oldukları ilan edilmiştir. Ek olarak herhangi biri kitaplarla ilgili dış ticarete bulunmak istiyorsa gönderilen kitapların listesini yetkililere sunmak zorundadır. Son olarak, inananlardan hiç kimsenin bu kurallara aykırı olan veya Trent İndex'i tarafından yasaklanmış herhangi bir kitabı tutmayı veya okumayı düşünmemesi gerektiği emredilmiştir. Ancak herhangi bir kimse sapkın kabul edilen veya aforoz edilen kişiler tarafından yazıldığı için ya da başka bir nedenden dolayı yasaklanan kitapları okur veya saklarsa işlediği ölümcül günahına ek olarak piskoposun takdiriyle ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilmiştir. Tüm bu kurallar yayınlanmadan önce, 24 Mart 1564'te Francis Forerius²⁰ tarafından, bu İndex'in IV. Paul ve beraberindeki engizisyoncularla birlikte hazırlanan ancak haksız yere yargılanan bazı kitapları içeren listenin yerini almasını beklediklerini belirten bir önsöz yayınlanmıştır (Putnam I, 1906: 186-189).

Trent Konsili esnasında kurulan İndex Kurulu, kendilerine verilen kitapları dikkatlice incelemek, gerektiğinde yasaklamak, daha önce yasaklanmış kitapları tekrar gözden geçirerek okunup okunamayacağına izin vermek, yayınlanmış kitapları denetlemek, zararlı ve sapkın görülen yazılara karşı mücadele için gerektiğinde papalık makamına haber vermek gibi temel görevleri yerine getirerek İndex'in oluşum sürecini takip etmiştir. Kurulun görevini yerine getirirken dikkat ettiği hususlardan biri de herhangi bir siyasi taraftarlığa yanaşmadan, önyargılardan uzak durmak olmuştur. Kendi özel tercihleri veya herhangi bir ekolün doktrinine göre değil, sadece Katolik ve Kutsal Kilise öğretilerine göre karar vermek zorunluluğu da dikkat edilmesi gereken bir

²⁰ 1510-1581 yılları arasında yaşamış, Trent Konsili'nde Portekiz Kralı'nı temsil eden, İndex'i hazırlamakla görevlendirilen Portekizli ilahiyatçı (<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/foreiro-forerius-forerio-franciscodeg> - , 2022).

başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İnceleme yapılırken tek revize yeterli görülmemiştir. Her kitap için en az iki gerekirse üçüncü revize yapılmıştır. Eğer bir kitap incelenirken birinci revizeden onay alıp ikinci revizede yasaklanması gerektiği kararı çıkarsa o zaman üçüncü bir karar merciine gönderilmiştir. Eğer üçüncü revize sonucunda da ortak bir karar alınamazsa o zaman nihai karar için kardinallere başvurulmuştur (Hilgers, 2022).

Kurulun gözden geçirilmesi gerektiğine karar verdiği kitaplar için eser sahibi yazarların savunmasını dinlemek üzere bir savunma görevlisi tayin edilmiştir. Karar sonrasında bir kitaba “düzeltinceye kadar” ifadesi kullanılarak sınırlama getirilmişse yazarın kurulun isteklerini yerine getirmesi gerekmiştir. Yapılan incelemelerden sonra basılacak kitaplara “uygundur” ibaresi yazılmıştır. Basımı yasaklanan ve serbest bırakılan kitaplarda temel ölçüt, kilise karşıtı söylemler olup olmadığıdır. Kurul tarafından alınan kararlar eserin sahibi ve yayınevlerine bildirilmek zorunluluğu taşımıştır. Hem yazarlar hem basımevleri hem de sansür uygulayıcılar kendi çıkarlarını korumak adına sansür kurallarına uymaya özen göstermişlerdir (Burnett, 1994: 199)

1549 tarihli IV. Paul İndex'inin Avrupa'nın entelektüel yaşamı üzerinde sınırlı bir etkisi olurken, 1564 tarihli Trent İndex'i sert bir tutumla uygulanmıştır. IV. Pius'un halefi olan V. Pius (1504-1572), mizacı gereği dindar ve gayretiyle başkalarını harekete geçiren katı bir reformculuğu temsil etmiştir. Bir papa olarak sapkınlığın ortaya çıktığı her yerde onu ortadan kaldırmak için engizisyon kurallarını netleştirmiştir. IV. Pius, Trent İndex'ini uygularken yerel otoriteler tarafından zorbalıkla suçlanmış ancak sonrasında gelen V. Pius, bu indeksi çok daha katı bir şekilde uygulamıştır (Woodruff, 2022).

Birçok araştırmacı, indexlerin yeni basımlarının yanı sıra revize edilen listelerle yeni basılmış listeler arasındaki farkı ayırt etmek için farklı listeler elde etmişlerdir. Bununla birlikte takip eden yıllarda yayınlanan indexlerin bazıları baştan sona revize edilmiştir. Revize edilen indexlerin bir kısmı şunlardır (Rye, 1981: 70-71):

- 1596 VII. Clement İndex'i,
- 1664 VII. Alexander İndex'i,
- 1758 XIV. Benedict İndex'i,
- 1835 ve 1841 tarihli XVI. Gregory İndex'leri,
- 1865 ve 1877 tarihli IX. Pius İndex'i,
- 1881 tarihli XIII. Leo İndex'i,
- Son olarak 1948 tarihli İndex.

On dokuzuncu yüzyılda İndex'in etkisi azaldığı görülse de aralarında Stendhal ve Emile Zola'nın da bulunduğu birçok yazarın adı listeye bu dönemde eklenmiştir. Yaklaşık bir asır önce yaşamış John Locke gibi filozofların eserlerinin XIX. yüzyıla kadar listeye eklenmemiş olması, İndex Kurulu'nun, kitap yayıncılığı konusunda, dünya çapında özellikle de Protestan ülkelerde bilgi eksikliği yaşadığı veya yeterli takibi yapamadığının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu yüzyıla kadar İndex, düzenli olarak yayınların denetlenmesi hedefini karşılayamamıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise listede aşk kitapları ve İtalyanca isimlerin diğer kitaplara oranla öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu durum İndex'in, XIX. yüzyılda Kilise hiyerarşisi ve dindar Katolikler dışındaki kişiler tarafından göz ardı edilmeye başlanmasının da nedeni olarak görülmektedir (Rye, 1981: 72).

1900'lü yıllarda yasaklı kitaplarla ilgili çalışmak isteyen kişilerin, izin almak için papaya göndermesi gereken başvuru formundaki metin şu şekildedir (Putnam II, 1906: 482):

"..... Piskoposluğunun öğretmeni, Kutsal Hazretlerinizin ayaklarına diz çökerek, görevini incelerken ve yerine getirirken vicdanının sükûneti için, Kutsal Makam tarafından yasaklanan tüm kitapları okuma yeteneğinin kendisine verilebileceğini içtenlikle rica ediyor..."

Her ne kadar bu metin listenin hazırlanması konusundaki istekliliği gösteriyor olsa da XX. yüzyılın, Kilise politikasının değiştiğini göstermek dışında İndex tarihine pek fazla katkısı olmadığı araştırmalar noktasında söylenebilir. 1900'lerden sonra asıl çaba, İndex'de resmi olarak yasaklanmış kitapların sayısını azaltmak olmuştur. Bu çabanın sonucunda 1948'de hazırlanan listeye sadece 255 başlık eklenmiştir (Rye, 1981: 72). 1966 yılına kadar geçerliliğini koruyan bu son baskıda Katolikler için okunması yasak olan 17. yüzyıl ve daha öncesinden 1331, 18. yüzyıldan 1.186, 19. yüzyıldan 1.354 ve 20. yüzyıldan 255 adet olmak üzere toplamda 4126 kitap ismi bulunmaktadır. Birçoğu, zamanında tartışmalı olan ancak yüzyıllardır unutulmuş olan belirsiz teolojik başlıklar veya eserler olsa da düzinelerce yazarın edebi ve felsefi klasikleri de listeye dâhil edilmiştir. Bergson (1859-1941), Bruno (1548-1600), Comte (1798-1857), Dante Alighieri (1265-1321), Defoe (1660-1731), Descartes (1596-1650), Diderot (1713-1784), Flaubert (1821-1880), Galilei (1564-1642), Hobbes (1588-1679), Hume (1711-1776), Kant (1724-1804), Locke (1632-1704), Machiavelli (1469-1527), Montaigne (1533-1592), Montesquieu (1689-1755), Pascal (1623-1662), Rousseau (1469-1527), Spinoza (1632-1677), Voltaire (1694-1778) ve Zola (1840-1902) bu isimler arasında yer almaktadır (Karolides vd., 2011: 182).

D. Öne Çıkan Bazı İndex'ler

1. Index Expurgatorius

Index Expurgatorius, bir arınma listesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen kitapların Roma Katoliklerinin okumasına izin verilebilmesi için Kilise otoritesi tarafından belirlenen çıkarılması veya düzeltilmesi gereken bölümlerin yer aldığı listedir. Bu listenin ilk örneğini Papa I. Gelasius döneminde 494 tarihinde oluşturulan liste oluşturmaktadır. Ancak I. Gelasius'un listesi zaman içerisinde *Index Librorum Prohibitorum*'a dönüşmüştür. Index Expurgatorius ise 16. yüzyılda, bilinen İndex listelerinde yer alan yasaklı kitaplara ek olarak düzeltilmesi veya arındırılması gereken kitapların listesi olarak 1966 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu listeler Kilise'nin öğretileriyle ters düşen pasajların belirlendiği listeler olması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü Index Expurgatorius, aynı zamanda Kilise otoritesini rahatsız eden inanç ve görüşlerin bir kaydı olarak görülmektedir (Green - Karolides, 2005: 257).

2. 1549 Casa İndex'i

Papa III. Paul'ün emriyle hazırlanan bu İndex, gelişen bir yayın endüstrisine sahip bir şehir olan Venedik'te, doğrudan papanın yetkisiyle basılan ilk yasaklı kitaplar listesidir. 1548 yılında Trent Konsili sırasında, yetkililer tarafından "Katolik öğretiye karşı" görüşlerin yer aldığı tüm kitapların araştırılıp bulunması konusunda bir karar alınmıştır. Konsil, 16 Ocak 1549'da engizisyon yetkililerine, ahlaka aykırı olan tüm sapkın kitapların ve şüphe içeren diğer eserlerin bir katalogunu veya özetini çıkarma görevini vermiştir. Konsil, bu katalogun 1548 ve 1549 yıllarında alınan kararlarla birlikte basılmasını ve şehirdeki tüm kitapçılara dağıtılması kararlaştırmıştır (Grendler, 1977: 85-86).

7 Mayıs 1549'da basılan bu katalogda çoğunluğu Protestan olan 42 yazarın tüm eserlerinin yasaklanmasının yanı sıra, yazarı bilinmeyen 100 eser başlığı da yer almaktadır. Ayrıca listede temel inanca saldıran önsöz ya da açıklamaları olan İncillerle azizleri ve kiliseyi eleştiren yazılar, teoloji ya da benzeri konularla ilgisi olan isimleri takip eden sapkın veya kâfirlerin tüm işleri yasaklanmıştır. İtalya'nın o zamana kadarki en kapsamlı listesi olan bu İndex, Luther gibi sapkın kabul edilen Protestan düşünürlerin çoğunun ismini listelediği gibi, kutsal metinler hakkında özel bölümler içeriyor ve yasaklanan kitaplarla ilgili daha ayrıntılı bilgi veriyor olması bakımından da öne çıkmaktadır.

C A T A L O G O

DI DIVERSE OPERE,
COMPOSITIONI, ET LIBRI;

li quali come heretici, sospetti, impij, & scandalosi si dichiarano dannati, & prohibiti in questa inclita città di Vinegia, & in tutto l' Illustrissimo dominio Vinitiano, sì da mare, come da terra:

Composto dal Reuerendo padre maestro MARINO Vinitiano, del monastero de frati Minori di Vinegia, dell'ordine di San Francesco, de conuentuali, Inquisitore dell'heretica prauita; con maturo consiglio, effaminatione, & comprobatione di molti Reuerendi Primarij maestri in Theologia di diuerse religioni, & monasteri di detta città di Vinegia; d'ordine, & commissione del Reuerendissimo Monsignor GIOVANNI DELLA CASA, eletto di Beneuento, Decano della camera Apostolica di sua SANTI TA, & della Santa sede Apostolica in tutto l' Illustrissimo Dominio pre detto Legato Apostolico; aggiütoui anchora il consiglio de i clarissimi Signori Deputati contra gli heretici: stampato in effecutione della parte presa nell' eccellentissimo Consiglio de Dieci con la giunta: à laude del Signore I D D I O, conseruacion della fede Christiana, & felicità di esso Illustrissimo Dominio.

In Vinegia, alla bottega d'Erasmo di Vincenzo Valgriff,
M. D. X L I X.

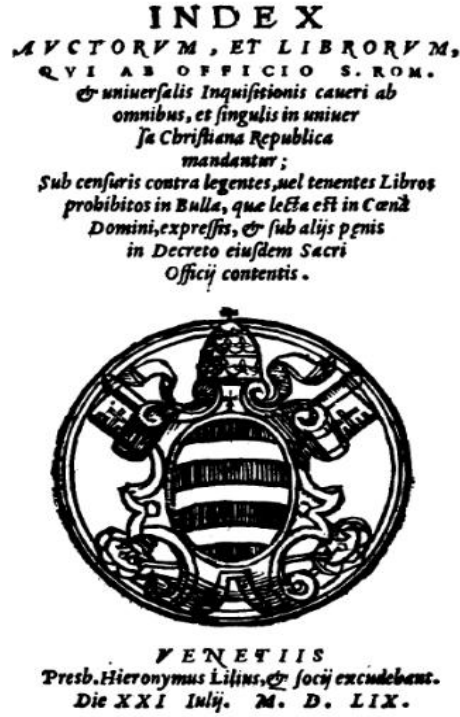
Resim 1: 1549 tarihli İndex'in ön kapak sayfası (Grendler, 1977: 87).

Venedik'teki papalık elçisi Giovanni della Casa (1503-1556) döneminde hazırlandığı için "Casa İndex"i olarak da adlandırılan bu liste, daha önce hazırlanan Louvain ve Sorbonne listeleriyle kıyaslandığında hatalarla dolu olduğu kabul edildiğinden etkili olamamış ve yetersiz bulunmuştur. Tüm bu hata ve tartışmalarına rağmen 1549 Casa İndex'inin büyük çoğunluğu daha sonra basılan 1564 Trent İndex'inde kullanılmıştır. (Grendler: 1977: 89; Green - Karolides, 2005: 267).

3. 1559 IV. Paul İndex'i (Roma İndex'i)

Adını dönemin papası IV. Paul'den alan bu İndex'in ana hatları, 1558 yılında Louvain'de basılan İndex'te belirlenmiştir. Bir Roma komisyonu 1556'da yeni bir İndex üzerinde çalışmaya başlamış ancak bu indexin tamamlanması Papa'nın İspanya'ya karşı savaşı nedeniyle Aralık 1558'e kadar ertelenmiştir. Yeni İndex, Ocak 1559'da Roma'da basılmış ve yayımlanmıştır. Sapkın kabul edilen Luther, Calvin, Melancton gibi 550 yazarın tüm eserlerinin yasaklandığı IV. Paul İndex'i özellikle edebiyat alanındaki yasakları büyük ölçüde genişletmiştir. Diğer listelerden farklı olarak bu listeye, sapkın

olmadığı halde din karşıtı, ahlaksız veya şehvet içerikli söylemlerin yer aldığı kabul edilen yazar ve eserler eklenmiştir (Grendler, 1977: 115-116).

Resim 2: 1559 tarihli İndex'in ön kapak sayfası (Grendler, 1977: 123).

Listede yasaklanan tüm isimler, geçmişte ve gelecekte tamamen yasaklanan yazarlar; yazarlara göre sınıflandırılmış kitaplar ve yazarı bilinmeyen eserler şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Liste eklenen yeni isimlerle birlikte daha önce yayınlanan listelerin neredeyse iki katı hacminde bir liste olmuştur (Green - Karolides, 2005: 271). Örneğin daha önce 1554/55 yıllarında Venedik'te hazırlanan İndex'te Erasmus'un sadece on eseri yasaklanmışken yeni İndex'te tüm eserleri yer almıştır. Talmud, ona dayalı yapılan çalışmalarla birlikte tekrar yasaklanırken İncil'in altmış basımı da listeye dâhil edilmiştir. Aynı zamanda liste, Engiziyon'un izni olmadan yerel dillerde yazılan İncillerin bulundurulmasını da yasaklamıştır. Listede gerçekleşen yeniliklerden birisi de yayıncıların bir listesinin de oluşturulmuş olmasıdır. Yasaklanan yayıncılar içerisinde daha çok Basel, Cenevre, Nürnberg, Strasbourg ve Wittenberg yayıncıları yer almıştır. Yeni İndex'te, son kırk yıl içinde basılmış bütün isimsiz eserler, sihir, büyüçülük, vs. gibi konuları içeren bütün kitaplarla piskoposluk ve engizisyon görevlisinin izinleri olmayan eserler listelenmiştir (Grendler, 1977: 117).

IV. Paul İndex'i, sadece geniş hacimli ve Hıristiyanlık dünyasının ruhani lideri olan papa tarafından hazırlanan ilk resmi liste olması bakımından önemli görülmemiştir. Bu İndex, Karşı Reform sansürünün katı tutumunu ortaya koyan ilk liste olması bakımından da öne çıkmaktadır (Green - Karolides, 2005: 271). Engizisyon toplantılarına bizzat kendisi katılarak en ufak bir sapkınlık şüphesinin peşine düşmek, küçük suçlar için cezalar vermek ve Roma halkına karşı katı bir rejim kurmakta ısrar eden IV. Paul, hazırlanan bu listenin tavizsiz ve ciddi bir şekilde uygulanmasını istemiştir. Kitapçıların ellerindeki yasaklanmış kitapların atık kağıt olarak bile satışlarına izin verilmemiştir. Sıkı yasaklar İtalya'nın her yerindeki okuyucular ve kitapçıların listeyi protesto etmelerine yol açmıştır. Özellikle Erasmus'un tüm listelerinin yasaklanması tepki çeken konulardan olmuştur. Basel, Frankfurt, Zürih şehirleri ve İtalya'nın Milano, Napoli ve Venedik eyaletleri listeyi yayınlamayı reddetmiştir. Ancak bu durum Engizisyonun papanın emrini yerine getirmesini engellememiştir. IV. Paul'ün sapkınların isimlerini hafızalardan silme arzusu tam anlamıyla gerçekleşmemiş olsa da onun bu düşüncesine yardımcı olacak şekilde yüzlerce eser sahipleri tarafından yakılmıştır (O' Connor, 2001: 1154).

IV. Paul'ün 1559 yılı Ağustos ayındaki ölümünden sonra İndex'in uygulama alanı gevşetilmiştir. İtalya dışında İndex pek kabul görememiştir. Özellikle İspanya'nın Vallodolid bölgesinde olduğu gibi birçok bölge kendi indexini oluşturarak IV. Paul İndex'ini uygulamayı reddetmiştir (Grendler, 1977: 117; Green - Karolides, 2005: 271).

4. 1564 Trent İndex'i

Takip eden yıllarda ortaya çıkan indexlerin temelini oluşturan Trent İndex'i, arkasında genel bir konsilin yetkisinin bulunduğu ilk indexdir. Bu anlamda sonraki indexler ciddi bir değişikliğe uğramadan Trent İndex'inin güncellemesi konumunda kalmışlardır (Hilgers, 2022).

Trent İndex'i ya da IV. Pius İndex'i, Trent Konsili'nin 1564'te düzenlenen 18. oturumunda ortaya çıkmıştır. Bu oturumda Papa IV. Pius, konsil tarafından başlatılan Roma Katolik Kilisesi reformunu desteklemek için tasarlanan daha dikkate değer Trent İndex'ini yayınlamıştır. İndex'te, 1515'ten beri sapkın kabul edilen kişiler tarafından yayınlanan tüm kitaplar; İncil'in izinsiz yapılan baskıları; müstehcen eserler ve batıl inançları içerdiği düşünülen kitapların Katolikler tarafından yayınlanması veya okunması yasaklanmıştır. Bu İndex, hem Katolik sansür sisteminin bugüne kadarki en

etkili sınıflandırmasını yapmış olması hem de kilisenin simgelediği gerçek inancın temsilcilerini yöneten düzenlemeleri getirmiş olması bakımından önem arz etmektedir. (O'Connor, 2001: 1155; Green - Karolides, 2005: 573).

Resim 3: Index Librorum Prohibitorum'un 1564 tarihli baskısının ön kapak sayfası (https://stringfixer.com/tr/Index_Librorum_Prohibitorum-, 2022).

İndex, sürekli güçlenen Protestan yapısını tam anlamıyla ortadan kaldıracak güce sahip olamasa da Karşı Reform'un sansür sisteminin somut bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Trent İndex'inin getirdiği en önemli yenilik, sansür öncesi dikkat edilmesi gereken 10 genel kuralı koymuş olmasıdır. Getirilen yeni kurallar, sansürlenmiş pasajların ve sapkın kabul edilen isimlerin çıkarılarak kabul edilebilir metinlerin düzeltilmesi konusunda bir sistem oluşturmuştur. Daha sonraki indexlerde zaman zaman değiştirilmiş ve hatta geçici olarak askıya alınmış olmalarına rağmen bu kurallar, 20. yüzyıla kadar yaklaşık üç yüz yıl boyunca hem Roma'da hem de İspanya'da ortaya çıkan bu tür listelerin temelini oluşturmuştur (Logan, 2001: 1243). İndex'in bu yönü onun daha geniş alana yayılmasını sağlayarak Kilise sansürünü ileri boyuta taşımıştır. Trent İndex'ini temel alarak ortaya çıkan Antwerp (1569, 1570, 1571), Parma (1580),

Lizbon (1581) ve Madrid (1583) gibi bölgesel indexler içerik açısından Trent İndex'inden farklılık göstermekle beraber daha çok Roma İndex'inin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir (Green - Karolides, 2005: 573).

Trent İndex'ini etkili yapan unsurlardan biri de IV. Paul İndex'inde uygulanmaya çalışılan katı yasaklama tutumuna karşılık olarak IV. Pius'un tamamen yasaklamak yerine sorunlu pasaj ya da kısımların silinip atılması şeklindeki uygulamasıyla daha ılımlı bir yöntem izlemiş olmasıdır. Bu düzeltme işi ilk başta Katolik ilahiyatçılara devredilmiş ancak piskoposluklarda bu konuda donanımlı bilgiye sahip yeterli sayıda din adamları bulunmadığından sadece bu işle ilgilenecek bir kurul oluşturulmuştur. 1571 yılında kurulan İndex Kurulu bu boşluğu doldurmak için oluşturulmuş olsa da 1590 yılına gelindiğinde çok az sayıda düzeltilmiş kitap olduğu görülmüştür. İlimlilik adına alınan bu kararlar belli bir ölçüye dayandırılmadığından listenin karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Listenin genel yapısına bakıldığında kitapların basımı, yayını ve okunmasıyla ilgili işlevlerin kilisenin denetimi altında olduğunu net bir şekilde ortaya koyan kuralların Trent Kuralları olduğu kabul edilmektedir (Green - Karolides, 2005: 573).

5. 1596 VIII. Clement İndex'i

1596 tarihli Clement İndex'i, hızla yayılan kitap basımı nedeniyle, Kilise'nin edebi metinler üzerinden tam anlamıyla bir denetleme getiremeyeceği ancak faaliyet alanını daraltabileceğinin farkına vardığının bir göstergesi olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu İndex'de Kilise, Katolik inanırların yeni olanları okumak yerine eskileri okumaya daha yatkın olduğu varsayımıyla, modern zamanın "sapkın" yazarlarının eserlerinden ziyade Katolik yazarların eserleriyle daha çok ilgilenmiştir. Clementine İndex'i, Trent İndex'i hariç diğer indexlerden daha fazla yürürlükte kalmıştır (Putnam, 1906: 1/253). İndex'in idari sorumluluğu 1571'de İndex Kurulu'na verilmiş ancak Kilise'nin kendi idari bölgeleri dışındaki bölgelerde sansürü uygulama yetersizliği bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Kilise sansürünün en etkin olduğu 16. yüzyıl sonrasında bile yazarlar ve yayıncılar farklı baskı ve başlıklar altında eserlerinin yayımlayarak kurulun teftişinden kaçmayı başarmışlardır. Bu durum uzun yıllardır etkinliğini sürdüren Trent İndex'i sonrasında teftişi saha sıkılaştıracak yeni bir İndex'e ihtiyaç olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır (O'Connor, 2001: 1154).

Yeni bir listeye duyulan ihtiyaç sonrası çalışılmalara başlanmış ancak bu çalışmalar yerel listelerin oluşturulmasından öteye geçememiştir. 1587'nin Şubat ayında

dönemin papası V. Sixtus, yeni index için bir grup kardinali görevlendirmiştir. Görevlendirilen komisyon 1590 yılında bir liste hazırlamış ancak birçok Katolik teolojisiyle ilgili eseri yasakladığı için katı bir tutuma sahip olduğunu düşündüklerinden basılması konusunda tereddüt yaşanmıştır. Bu tartışmaların devam ettiği sürede V. Sixtus ölmüş ve onun hazırladığı liste de rafa kaldırılmıştır. 1592 yılında İndex Kurulu papalık makamına seçilen VIII. Clement'in önderliğinde yeni index çalışmalarına devam etmiştir. Trent İndex'inin ihmal ettiği düşünülen 1564 yılından itibaren ortaya çıkan çok sayıda yazıyı yasaklamayı amaçlayan bu liste 1593 yılında hazırlanmıştır (Grendler, 1977: 256-257).

**I N D E X
L I B R O R U M
P R O H I B I T O R U M**

C V M R E G V L I S C O N F E C T I S
Per Patres à Tridentina Synodo delectos.

A V C T O R I T A T E P I I I I I I . P R I M V M E D I T V S .

Postea vero à Sixto V. Auctus

E T N V N C D E M V M S . D . N .
C L E M E N T I S P A P A E V I I I
iussu recognitus, & publicatus.

I N S T R U C T I O N E A D I E C T A .

*Dè exequenda prohibitionis, deq. sincerè emen-
dandi, & imprimendi Libri, ratione.*

V E N E T I I S , A p u d N i c o l a u m M o r e t t u m . 1 5 9 6
Cum Licentia Superiorum.

Resim 4: Index Librorum Prohibitorum'un 1596 tarihli

baskısının ön kapak sayfası (Grendler, 1977: 279).

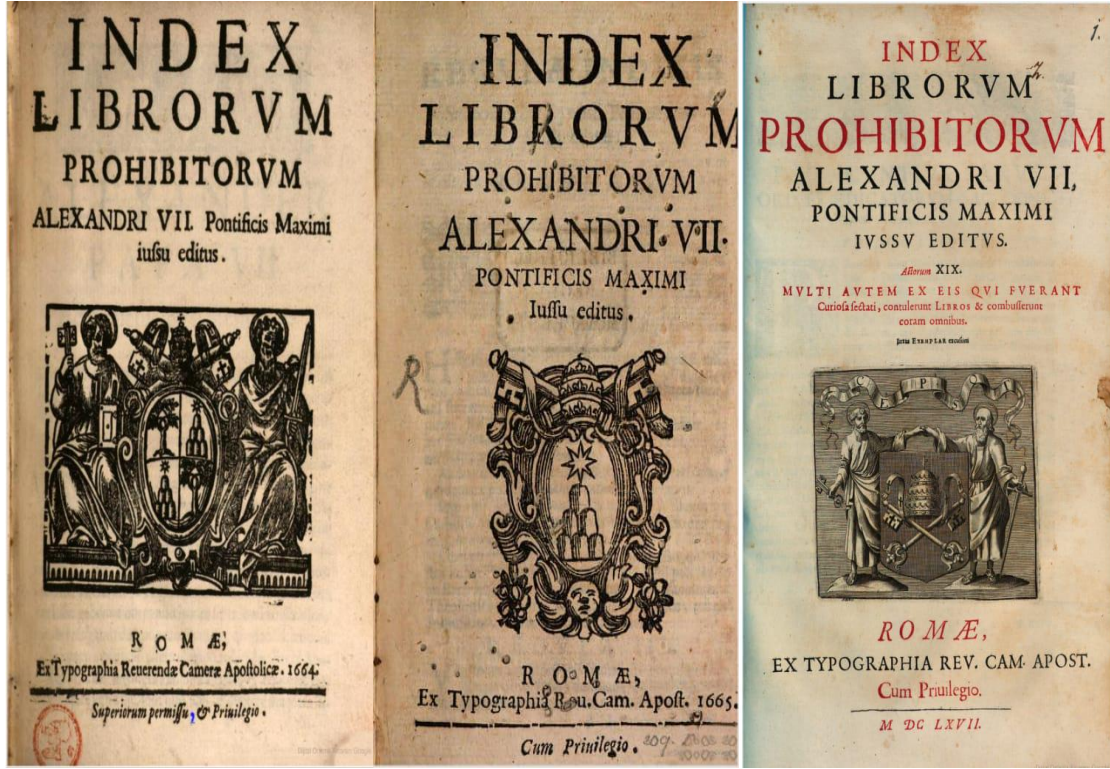
1593 tarihli ilk baskı içerdiği sert yasaklardan dolayı bazı üst düzey kişiler tarafından dindarlar arasında bile tepkiye yol açacağı düşüncesiyle eleştirilmiştir. VIII. Clement 1594 yılında öngörülen bu tepkiyi önlemek amacıyla listenin tekrar gözden geçirilmesi kararını vermiştir. Bu revize sonucunda papalık 1596 yılında Clement İndex'ini basmıştır. Yeni İndex'te, V. Sixtus döneminde hazırlanan indexte oluşturulan yeni kurallar yerini tekrar 1564 Trent İndex'inde belirlenen 10 kurala bırakmıştır. Bu İndex'le ilgili öne çıkan en önemli yenilik, Kilise'nin önceden basılmış olan eserleri

incelemesinin yanı sıra basılacak olan yeni kitapların herhangi bir düzeltmeye gerekliliği olup olmadığını incelemesi gerektiğine dair verilen talimat olmuştur. Ancak bu durum Kurul'un iş yükünü artırmış olacağından tüm eserleri inceleyemeyeceği gerçeği kabul edilmiş ve eser sahiplerinin gerekli düzenlemeleri kendilerinin yapması kararı alınmıştır. Bir kişiyi kötü düşüncelere sevk edebilecek her türlü şüpheli pasajın çıkarılması; basılı tüm ciltlerin, inceleme makamının onayını taşıması; matbaacıların her yeni kitabın bir kopyasını Engizisyon'a vermesi; kitapçılar loncasının üyelerinin bir piskopos ve engizisyoncunun önünde İndex'e uyacaklarına dair yemin etmesi ve loncaya sadece bu yemini gerçekleştirenlerin alınması gerektiğine dair kararlar alınmıştır. Ayrıca piskoposlar ve engizisyoncuların, belirli kişilere, halk dilinde yazılmış Kutsal Kitapları okuma veya bunlara sahip olma izni verme hakkı ellerinden alınmıştır. Kuralların sert olması bu İndex'in uygulama alanını da zorlaştırmıştır (Green - Karolides, 2005: 267).

6. 1664 VII. Alexander İndex'i

1596 yılından sonra Roma'da oluşturulan ilk liste olan bu İndex, Trent ve Clementine İndexlerinde yasaklanmış olan tüm eserleri listelemesinin yanı sıra o döneme dek ortaya çıkan ve geçici olarak yasaklanan eserlerin de alfabetik bir listesini sunuyor olması bakımından öne çıkmaktadır. Bu İndex'le, Trent İndex'iyle başlayan üç grup ayrımı, II. ve III. grupta yer alan eserlerin I. gruptakilerden daha az zararlı olduğu yanılgısını ortadan kaldırmak için terk edilmiş ve bunun yerini alfabetik sıralama almıştır (Green - Karolides, 2005: 260).

Papalık gücünü korumayı amaçlayan VII. Alexander tarafından hazırlanan bu İndex, daha sonraki yıllarda, 1665 ve 1667'de yeniden basılmıştır. Sonradan basılan bu yeni basımlar içerisinde özellikle 1667 baskısının 1664 baskısına göre daha kapsamlı ve doğru olduğu kabul edilmiştir. Yasaklanmış kitapların başlıklarına ek olarak, bu İndex, Trent İndex'inden bu yana yayınlanan kararnamelerin tam listesini de sunmuştur. 17. yüzyılda yayınlanan listelerin en önemlilerinden biri olan 1664 Alexander İndex'i, Kopernik ve Galileo'nun eserleriyle birlikte dünyanın güneşin etrafında hareket ettiğini onaylayan diğer tüm yazıları resmi olarak kınaması bakımından da dikkate değerdir. Kopernik ve Galileo dışında listede öne çıkan diğer isimler; Francis Bacon, Rene Descartes, Thomas Hobbes, Blaise Pascal ve Benedict de Spinoza şeklinde olmuştur (O'Connor, 2001: 1154; Putnam, 1906: 1/309).

Resim 5. Papa VII. Alexander İndex'inin sırasıyla 1664, 1665 ve 1667 basımlarının ön kapak sayfaları (<https://books.google.pl/books?id=4nZDAAAACAAJ>, 2022).

7. 1758 XIV. Benedict İndex'i

18. yüzyılın ortalarında, kitap basımının hızla artması nedeniyle Index Librorum Prohibitorum'un hazırlanması ve kontrolü zorlaşmaya başlamıştır. Zaman içerisinde İndeks'in kapsamı sınırlandırılmak istense de, listeye en fazla başlık on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda eklenmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda düşünürler ve Kilise arasında oluşan gerginlik, İndex'in 1758, 1765, 1770 ve 1779 revizyonlarına yansımış ve bu yıllarda hazırlanan listelere birçok filozofun ismi eklenmiştir (Rye, 1981: 71).

1753'te XIV. Benedict, sansürden sorumlu olan Engizisyon ve İndex Kurulu için yeni prosedürler belirlemiştir. Yeni prosedüre göre her kitap bir veya daha fazla konu uzmanının yardım ettiği bir danışmanlar komitesi tarafından incelenmeye başlanmıştır. Son kararı, aldığı tavsiyeler ışığında Papa'nın verdiği ayrıntılı bir sorumluluk zinciri sona ermiştir. Bir yazarın tüm eserleri mahkûm edilse bile, aslında yargılanan her zaman yazar değil kitap olduğundan inceleme esnasında yazar ele alınmamıştır. Bununla birlikte, eğer yazar tanınmış bir Katolik bilginse danışmanlarından birine kitabını savunması için izin verme hakkı tanınmıştır. Ayrıca eğer incelenen kitap geniş bir kitleye ulaşmamışsa ve yazar talep edilen değişiklikleri yapmaya istekliyse, hakkındaki yasaklamanın ortadan kaldırılabilceği kararı da alınmıştır (O'Connor,

2001: 1155). 1753'te başlatılan bu müzakereler sonucu hazırlanan 1758 XIV. Benedict İndex'i, kitapçılar aracılığıyla hazırlanan yeni yayın listelerinin bibliyografik hatalarla dolu olduğu gerekçesiyle, listelerin daha kontrollü olmasını sağlayacak bir sistem oluşturmuştur. Bu anlamda Benedictine İndex'i diğer indekslerde yer alan kitapları konu veya sınıflarına göre kategorileştirme noktasında etkili olmuştur. Bu indexleri takip eden listeler yeni politikalar getirmekten ziyade var olan listeyi güncel tutma konusunda çalışmışlardır (Rye, 1981: 71).

Resim 6: 1758 tarihli XIV. Benedict İndex'inin ön sayfası

(<https://wellcomecollection.org/works/e32hqqkq> 17.02.2022); Sayfanın alt metninin tercümesi:

“Sihirbazlık edenlerden birçoğu kitaplarını toplayıp herkesin önünde yaktılar.” (Elçilerin İşleri, 19: 19)

1757 de basılan, önceki indexlerin hatalarla dolu olduğunun belirtildiği papalık fermanıyla birlikte yayınlanan 1758 tarihli İndex'in giriş sayfasında Kutsal metinlerin okunmasıyla ilgili 4 yeni kuralla birlikte VIII. Clement ve VII. Alexander'ın yorumlarıyla Trent Kuralları; 1753 tarihli papa bildirgesi ve “İndex'te Yer Almayan Yasaklı Kitaplara İlişkin Kararnameler” (*Decreta libris prohibitis nec in Indice expressis*) başlıklı bir özet yer almaktadır. Bu tür özetler “*Decreta Generelia*” (Genel Kararnameler) adı altında daha sonraki indexlerde de yer almıştır. Decreta bölümü bu İndex'in getirdiği en önemli yeniliklerdendir. Bu bölümde, kitap basımının hızlı artışı

nedeniyle tüm isimlerin ayrıntılı bir şekilde listelerde sunulmasının mümkün olmadığı belirtilerek bunları belirli genel bölümlere veya kategorilere ayırmanın en iyisi olduğu açıklanmıştır. Burada yapılan yeni düzenlemeler Trent ve Clement İndex’inde yer alan hataları ortaya koymayı amaçlamıştır (Putnam, 1906: 2/49-51).

“Decreta”, sapkınlar tarafından yazılan veya yayınlanan, sapkınların veya kâfirlerin itikatlarıyla ilgili olan yasak kitaplarla ilgili 11 başlık listelemiştir. Bu başlıklar arasında, sapkınların duaları ve görevleri; sapkınılığı savunanlar için özürler; sapkınlar tarafından hazırlanan veya açıklama eklenen kutsal yazıların baskıları; sapkınlar tarafından ayet haline getirilen kutsal yazıların herhangi bir kısmı; takvimlerin, ölen kimseler ve şehitlerle ilgili yazıların sapkınlar tarafından yapılan baskıları; sapkın inançların övüldüğü şiirler, anlatılar, söylevler, tasvirler veya derlemeler; ilmihaller, On Emir, Havarilerin İmanı veya inanç üzerine yorumlar; sapkınılıkla ilgili veya sapkınlar tarafından düzenlenen konuşmalar, tartışmalar ve benzeri argümanlar; kâfirlerin, inanç makaleleri, itirafları veya akideleri; sapkın pasajlardan veya Katolik inancına karşı kullanılacak bilgilerden arındırıldıkları zaman izin verilebilir şartıyla sapkınlar tarafından derlenen veya basılan sözlükler; İslam dininin herhangi bir inancını savunan veya sunan eserler yer almıştır (Putnam II, 1906: 51-52; Green vd., 2005: 266). İndex’de Berkeley (1685-1753), Diderot, Hume, Kant, Montesquieu ve Rousseau gibi öne çıkan isimlerin eserleri yasaklanmıştır. Ayrıca Edward Gibbon’un “Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi” (1776-88) adlı eseri, Kilise’nin etkisine ilişkin açıklamaların olumlu olmadığı düşünüldüğünden yasaklanmıştır. İndex’te ilk kez İngiliz yazarlar Daniel Defoe, Oliver Goldsmith, Samuel Richardson ve Laurence Sterne’in romanları da yer almıştır (O’Connor, 2001: 1155).

Kilisenin sonunda her basılı materyali kontrol etmenin imkânsızlığını kabul ettiği bu İndex, modern Katolik sansür sisteminin başlangıcını temsil ediyor olması bakımından öne çıkmaktadır. İndex, eserleri incelerken daha çok inanırlar üzerinde etkili olan Katolik yazarlara odaklanmıştır. Bu yönüyle Benedict İndex’inin yazarlar yerine doktrinsel meselelere odaklandığından diğer listelere göre daha hoşgörülü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. 1758 Benedict İndex’inin ana unsurları, 1900’lerin sonlarında XIII. Leo’nun İndex’ine kadar kullanılmıştır (Green - Karolides, 2005: 266).

8. 1881-1900 XIII. Leo İndex'i

XIII. Leo tarafından, ilki 1881'de derlenen, 1884 ve 1897 yıllarında eklerle birlikte yeniden basılan; ikincisi 1900'de yayınlanan iki İndex, Roma Kilisesi'nin modern dönem sansür politikasının en son şeklini ifade etmesi bakımından öne çıkmaktadır. 1881 baskısı, özellikle IV. Pius, VIII. Clement, VII. Alexander ve XIV. Benedict başta olmak üzere önceki indexlere ve kurallara atıfta bulunmuştur. XIII. Leo'nun ilk İndex'i bibliyografik açıdan güvenilir bulunmuş; birkaç istisna dışında başlıkların doğru bir şekilde sunulmuş olması, 1758 Benedict İndex'i dışındaki diğer Roma İndex'lerinin önüne geçmesini sağlamıştır. Aynı dikkatli tutum basımın düzenlenmesi sırasında gerçekleşmemiştir. Örneğin yaklaşık 6800 başlıktan oluşan İndex'te aslında daha az sayıda eser ele alınmıştır. Çünkü çok sayıda eser hem eserlerin hem de yazarının yer aldığı başlık altında yinelenmiştir. 1881 baskısının papa bildirgesiyle yeniden basımı olan 1897 tarihli İndex, 1758 Benedict İndex'ine Önsöz; 1564 Trent İndex'inin On Kuralı; VIII. Clement İndex'inden Kurullarla İlgili Gözlemler; VII. Alexander İndex'inden Kurullarla İlgili Gözlemler; VIII. Clement'in Talimatları; XIV. Benedict'in Anayasası; XIV. Benedict İndex'inden Yasaklı Kitaplarla İlgili Kararname; İndex Kurulu'nun Uyarıları gibi başlıkları içermektedir (Putnam, 1907: 2/379-380).

XIII. Leo İndex'inde yasaklanan kitapların sayısı azaltılmıştır. Birinci kategoride yer alan kesinlikle yasaklanmış yazarların eserleri dini içerikli olan eserler şeklinde sınırlandırılmıştır. Bu İndex'le birlikte listede yer alan "bütün eserleri" ifadesi "bütün dini eserleri" anlamını kapsamaya başlamıştır. Kilise tarafından sapkın olarak kabul edilen ya da artık bir değeri kalmamış dini tartışmaların yer aldığı eserler listeden çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra küçük çaptaki eserler ya da çok yaygın olmayan eserler yasaklardan kurtulmuş; birçok süreli yayın veya broşür kabul edilebilir hale gelmiştir. İndex'de kitapların yasaklanması ve sansürüyle ilgili şu on karar alınmıştır:

1. 1600 yılından önce basılan kitapların yasakları kaldırılacak.
2. Kilisenin dogmasına karşı çıkmadıkları sürece, Katolik olmayanlar tarafından basılan İncillerin basılmasına izin verilecek.
3. İncil'in yerel çevirileri üzerindeki yasaklara devam edilecek.
4. Müstehcen kitapların basımı yasaklanacak.
5. Katolikliğe karşı herhangi bir saldırı içeren kitaplar; büyüyü, batıl inançları öven, boşanma, intihar, düello ve diğer ahlak dışı konuları savunan her türlü kitap yasaklanacak.

6. Daha önce izin verilmeyen ve kutsal öğretiye karşı olan herhangi bir dini içerikli resim yasaklanacak.

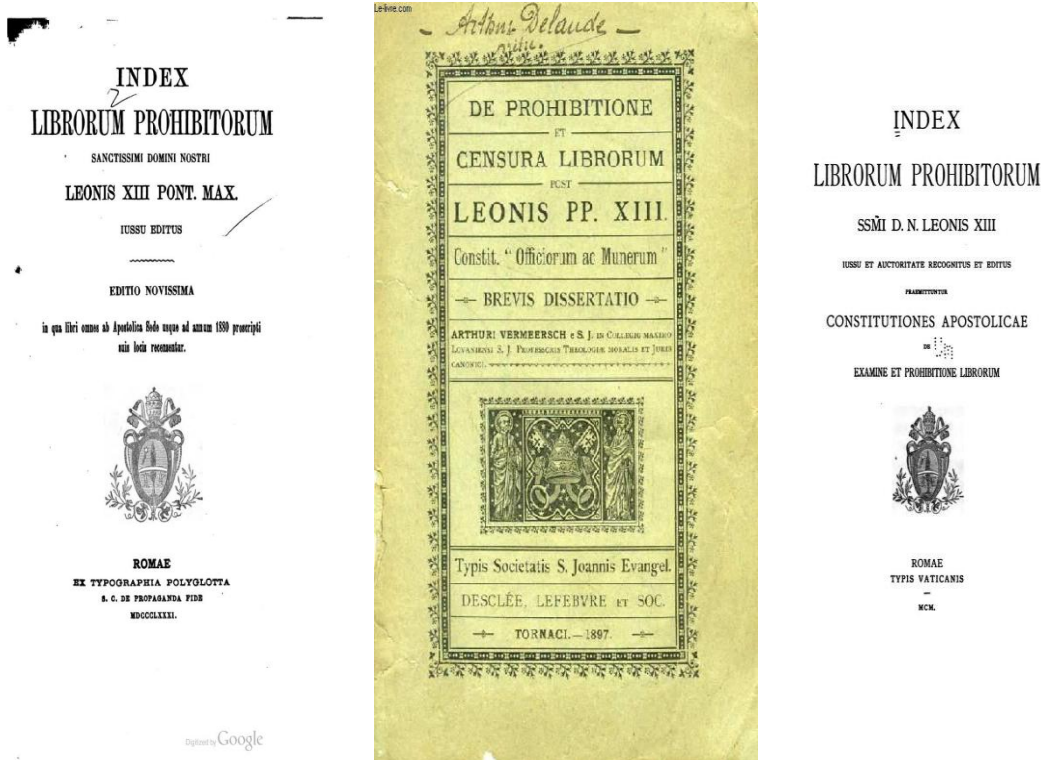
7. Ayin ve dua kitapları kilise tarafından yetkilendirilmiş kişilerce sınırlandırılacak.

8. “Din veya ahlaka kasıtlı olarak saldıran” gazete ve dergiler yasaklanacak ve Katoliklerin bu tür yayınlara katkıda bulunmasına izin verilmeyecek.

9. Yetkili makam tarafından verilen özel bir izin bulunmadığı müddetçe yasaklanmış herhangi bir materyal elde tutulmayacak.

10. Bir kitabın sadece ismi ve yazarının belirtilmesinin yanı sıra, kınanmasına neden olan sebeplerle ilgili daha ayrıntılı bilgi istenebilecek.

Bu kurallara ek olarak, kararnamelerde sansür yetkililerinin, kitapların ön incelemesinde dikkat etmeleri gereken, özellikle Kutsal Kitap, Kutsal Teoloji, Kilise Tarihi, Kilise Hukuku, Doğa Teolojisi ve Etik başta olmak üzere bu türdeki diğer dini ve ahlaki konularla ilgili olan zorunlu inceleme gerektiren kitap kategorilerini belirleme noktasındaki görevleri netleştirilmiştir. Matbaacılara, yayıncılara, kitapçılara ilişkin kurallar, cezalar, aforoz ve gerektiğinde kararnamelerin reddedilmesi şartına bağlı diğer hükümler de kararlaştırılmıştır (O’Connor, 2001: 1154; Green - Karolides, 2005: 268).

Resim 7: Papa XIII. Leo İndex'inin sırasıyla 1881, 1897 ve 1900 basımlarının ön kapak sayfaları (https://books.google.com.bd/books?id=QGVBAAYAAJ&source=gbs_navlinks_s, 2022).

1900 İndex'i papalık matbaasının çalışmalarına bir övgü olarak basılmış olması bakımından bir ilki oluşturmaktadır. İkinci Leo İndex'i eklenen bazı başlıklar ve eksiltelen birkaç isimle birlikte 1897 basımının tekrarı niteliğinde olmuştur. 1900 basımının ön başlıkları şu şekilde sıralanmıştır: Kardinal Macchi'nin İmzasını Taşıyan Papalık Bildirgesi; Kurul Sekreteri Esser İmzalı Önsöz; XIII. Leo Anayasası; Decreta Generelia (Genel Kurallar); Benedict Anayasası. Bu İndex, özellikle XIV. Benedict tarafından tasarlanan "Decrete Generelia" üzerinde durmuştur. XIII. Leo İndex'i, önceki kuralları tamamen ılımlı hale getirmekten ziyade Kilise'nin şefkatli yapısını İndex'e yansıtarak zamanın ruhuyla uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle XIII. Leo'nun İndex'i diğer indexlere göre daha olumlu bir çizgi çizmiştir (Putnam, 1906: 2/381; Green - Karolides, 2005: 268).

9. 1948 Tarihli Son İndex

İndex, 1966'da papa tarafından yetkilendirilen Kardinal Ottaviani'nin (1890-1979), İndex'in bir sansür belgesi olarak resmîyetini kaybettiği, yalnızca "tarihi bir belge" olarak var olduğunu duyurmasından sonra yürürlükten kaldırılincaya kadar yaklaşık 300 baskı yapmıştır. Üretilen yayınların hacminin artmasının yanı sıra Katolik olmayanların gelişmişliği zaman içerisinde İndex'i geçersiz hale getirmiştir. XV. Benedict (1854-1922), 1917 yılında İndex Kurulu'nu kaldırmış ve sorumluluklarını İnanç Doktrini Kurulu'na devretmiştir. İndex'in bu tarihten sonraki yeni sürümleri 1922 ve 1929 yıllarında basılmıştır. İndex'in 1948'de yayınlanan son baskısı "Typis Polyglottis Vaticanus" adlı yayınevi tarafından basılmıştır. Yaklaşık 4000 eserin bulunduğu bu listede Balzac (1799-1850), Anatole France (1844-1924), Voltaire, Zola ve Stendhal'in (1783-1842) tüm eserleri; Casanova'nın Anıları (1826-38), Richardson'ın Pamela'sı (1740), John Stuart Mill'in "Politik Ekonominin İlkeleri" (1848) adlı eseri, J.J. Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" (1762) ve Victor Hugo'nun "Sefiller"i (1862) yer almıştır (O'Connor, 2001: 1154; Green - Karolides, 2005: 257-258;).

Aşağıdaki tabloda son baskıda yasaklanan bazı yazarlar ve eserleri bulunmaktadır. Ancak Martin Luther (1483-1546), Nicolaus Copernicus (1473-1543), Johannes Kepler (1571-1630), Galileo Galilei, Dante Alighieri gibi isimler uzun yıllar İndex'e dâhil edildikten sonra listeden çıkarılmış olduklarından 1948 baskısında isimleri yer almamaktadır. Luther 1930; Copernicus, Kepler ve Galilei 1835; Dante 1881 yıllarına kadar yasaklı kitaplar listesinde yer almışlardır. Machiavelli ise 1948 tarihli İndex'e kadar yasaklananlar arasında olmuş, son İndex'de yer almamıştır.

Tablo 2. *Index Librorum Prohibitorum*'un 1948 Tarihli Son Baskısında Öne Çıkan Bazı Yazarlar ve Eserleri

Yazar	Eser	Yıl
Addison, Joseph	Remarks on Several Parts of Italy (İtalya'nın Çeşitli Yerleri Üzerine Notlar)	1729
Bacon, Francis	De dignitate et artirma scientiarum libri IX. (Bilimlerin saygınlığı ve Büyümesi Üzerine)	1668
Balzac, de Honore	Tüm aşk hikâyeleri	1841
Beccaria, Cesare	Dei delitti e delle pene (Suçlar ve cezalar Üzerine)	1766
Bentham, Jeremy	Traités de législation civile et pénale (Medeni ve Ceza Hukuku Üzerine İncelemeler); Three Tracts Relative to Spanish and Portugueze Affairs İspanyol ve Portekiz İşlerine İlişkin Üç Yol); Traité des preuves judiciaires (Adli Delil Risalesi); Deontology; or, The Science of Morality (Deontoloji veya Ahlak Bilimi)	1819; 1826; 1828; 1835
Bergson, Henri	Essai sur les données immédiates de la conscience (Bilincin Anlık Verileri Üzerine Deneme); Matière et mémoire; essai sur la relation du corps à l'esprit (Madde ve Bellek; Bedenin Zihinle İlişkisi Üzerine Bir Deneme); L'évolution créatrice (Yaratıcı Tekâmül).	1914
Berkeley, George	Alciphron: or the Minute Philosopher (Alciphron veya Zaman Filozofu)	1742
Browne, Thomas	Religio Medici: The Religion of a Doctor (Religio Medici: Bir Doktorun Dini)	1645
Bruno, Giordano	Tüm eserleri	1600
Calvin, John	Lexicon iuridicum iuris caesarei simul et canonici (Emperyal ve Kilise Hukuku Yargı Sözlüğü)	1659
Casanova, Giacomo	Mémoires Écrits Par Lui-Même (Kendi Yazdığı Hatıralar)	1834

Comte, Auguste	Cours de philosophie positive (Pozitif Felsefe Dersleri)	1864
Defoe, Daniel	The political history of the devil, as well ancient as modern (Şeytanın Hem Kadim Hem Modern Siyasi Tarihi)	1743
Descartes, René	Tanrı'nın varlığı, insan ve felsefe üzerine yazılmış mektup ve denemeler	1663-1720 arası
Diderot, Denis	Jacques le fataliste et son maître (Kaderci Jacques ve Onun Efendisi)	1804
Dumas, Alexandre	Tüm aşk hikâyeleri. La question du divorce (Boşanma Meselesi)	1863-1880
Flaubert, Gustave	Madam Bovary; Salambo	1864
France, Anatole	Tüm eserleri	1922
Gibbon, Edward	The history of the decline and fall of the roman empire. (Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi)	1783
Gioberti, Vincenzo	Tüm eserleri	1849
Heine, Heinrich	Reisebilder (Seyahat Fotoğrafları); De l'Allemagne (Almanya'dan); De la France (Fransa'dan); Neue Gedichte, Hamburg, 1844 (Yeni Şiirler).	1836-1845
Hobbes, Thomas	Tüm eserleri	1649
Hugo, Victor	Notre-Dame de Paris (Notre-Dame'in Kamburu); Les misérables (Sefiller)	1834-1864
Hume, David	Tüm eserleri	1761
Kant, Immanuel	Kritik der reinen Vernunft (Saf Aklın Eleştirisi)	1827
Larousse, Pierre	Grand dictionnaire universel du XIXe siècle (19. Yüzyılın Büyük Evrensel Sözlüğü)	1873
Leti, Gregorio	Tüm eserleri	1656-1682 arası
Locke, John	An essay concerning humane understanding (İnsan Anlayışına Dair Bir Deneme); The reasonableness of christianity as delivered in the Scriptures (Kutsal Yazılarda Anlatıldığı Üzere Hıristiyanlığın Mantıklılığı)	1734-1737

Maimonides, Moses	De idololatria liber cum interpretatione latina et notis Dionysii Vossii (Latince Yorum ve Dionysii Vossii'nin Notlarıyla Putperestlik Üzerine Bir Kitap)	1717
Malebranche, Nicolas	Bilim, İnsan doğası ve hakikati arayış üzerine yazılmış mektup ve yazılar.	1689- 1712 arası
Montaigne, Michel de	Les essais (Denemeler)	1768
Pascal, Blaise	Lettres provinciales (İl Mektupları); Pensées, avec les notes de m. Voltaire (Voltaire'in Notlarıyla Pascal'ın Düşünceleri)	1657- 1789
Rousseau, Jean- Jacques	Emile, ou de l'éducation (Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine); Du contract social, ou principes du droit politique (Toplum Sözleşmesi); Lettre à Christophe de Beaumont archevêque de Paris (Christophe de Beaumont'a Mektup); Lettres écrites de la montagne (Dağdan Yazılan Mektuplar); Julie, ou la nouvelle Héloïse (Julie veya Yeni Héloïse)	1762; 1766; 1767; 1806
Sartre, Jean-Paul	Tüm eserleri	1948
Spinoza, Baruch	Tractatus theologico politicus, continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur libertatem philosophandi non tantum salva pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem niscum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse (Telojik – Siyasi İnceleme); Opera posthuma.	1679; 1690
Sterne, Laurence	A sentimental journey through France and Italy (Fransa ve İtalya Arasında Duygusal Bir Yolculuk)	1819
Voltaire, François- Marie Arouet	1752-1804 yılları arasında yazılmış 38 eser	1752- 1804 arası
Zola, Emile	Tüm eserleri	1894

(www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_19481948__CDF__Index_Librorum_Prohibitorium, 2022).

E. İndex'de Yasaklanan Yazarlar ve Eserler

1559 tarihli ilk resmi İndex'de yasaklananların başında Luther, Calvin ve diğer reformcular vardır. Bunun yanı sıra Kutsal Kitap'ın Latince Vulgate dışındaki tüm çevirileri, Kur'an ve Talmud da yasaklananlar arasında yerini almıştır. Ancak İndex sadece dini içerikli eserleri yasaklamakla kalmayıp birçok filozof, bilim adamı, edebi metin yazarının eserlerini de yasaklamıştır. Bunları yasaklarken temel alınan kriter yukarıda da bahsettiğimiz ve “*Trent Kuralları*” olarak adlandırılan 10 kural olmuştur.

Resim 8: Kilisenin koruyucuları olan Aziz Peter ve Paul aracılığıyla devam eden Kutsal Ruh'un ateşinin kötü kitapları yakması. Kaynak: 1740 yılının sonuna kadar otoriter kimse olan Papa XI. Clement döneminde basılan Index Librorum Prohibitorum (Grendler, 1977: iii).

Yaklaşık dört yüz yıl boyunca çeşitli yazarların eklenip çıkarılmasıyla güncellenerek basımı yapılan İndex, Avrupa kültürünün klasikleri arasına girmiş çok sayıda eseri yasaklamıştır. Aristoteles, Platon, Cicero, Hippocrates gibi birçok düşünür pagan inancını yansıttıkları için listeye alınmıştır. Yasaklanan felsefe kitapları arasında Descartes, Spinoza, Locke, Hume, Rousseau, Voltaire, Pascal, Kant ve Mill'in eserleri bulunmaktadır. Listelenen roman yazarları arasında ise Balzac, Flaubert, Hugo, Zola, D'Annunzio ve Moravia gibi isimler var olmuştur. Bunların yanı sıra bilim alanında Giordano Bruno, Kopernik, Galileo Galilei, Erasmus gibi isimler listeye giren isimler

arasındadır. Yıllar içerisinde listenin etkisi kayboldu da son baskı olan 1948 baskısında Sartre'ın (1905-1980) tüm eserlerinin yasaklanması da dikkat çekici bir gelişmedir (Heneghan, 2005).

1. Yasaklanan Kutsal Kitaplar ve Bazı İsimler

1.1. Kutsal Kitaplar

1.1. a. Talmud

Tarihi, M.Ö. 8. yüzyıla kadar dayanan, tarih bakımından var olan kutsal kitaplar içerisinde en eskilerinden biri olan *Tevrat*, Yahudilerin dini ve gayri dini hayatı ile ilgili kural ve hükümler içermektedir. Tevrat'ın İbranicedeki karşılığı olan *Tora*, kimi zaman bütün kutsal metinleri kapsayacak şekilde kimi zaman da *Tanah*'ın ilk bölümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Tora, Neviim, Ketuvim bölümlerinden oluşan ve Tanah olarak adlandırılan Yahudi Kutsal Metinleri, Hıristiyanlar tarafından *Old Testament* (Eski Ahid) şeklinde adlandırılmıştır. İlk defa M.S. 3. yüzyılda Hıristiyan Kilise Babası Origen (185-254) tarafından kullanılan *Pentateuch* ismi de Batı dillerinde Tevrat için kullanılan özel bir isim olmuştur. Yahudi kutsal metinleri denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan *Talmud* ise Tevrat'ın *Gemera* ve *Mişna* adlı tefsirlerinin birleşiminden oluşmaktadır (Adam, 2018: 15-17; a.mlf., 28-40).

Katolik Kilisesi, 1144 yılında Paris'te, küfür ve ahlaksızlık içerdiği gerekçesiyle Talmud'un yakılması emrini vermiştir. Özellikle 1239 yılında Papa IX. Gregory'nin (1170-1241) tüm Yahudi kitaplarının yakılması emrini vermesinden sonra Talmud karşıtı fikir yaygınlık kazanmıştır. Gregory, İngiltere, Fransa, Navarra, Aragon, Kastilya ve Portekiz kral ve kardinallerine mektup göndermiş, sapkın olduğu düşünülen kitapların yok edilmesi emrini vermiştir. Bu emir sadece Fransa'da gerçekleştirilmiş, Paris'te, 1248 ve 1254 yıllarında emir tekrarlanmıştır. Yahudi karşıtı polemiklerin devam ettiği 14. yüzyılda, Fransa'da Talmud'un yakıldığına dair birçok resmi kayıt bulunmuştur. Bu tarihe kadar Talmud'un birçok kopyasının yakılması, 15. yüzyılda icat edilen matbaaya karşı Yahudilerin büyük ilgi göstermesine neden olmuştur. 1482'de, Guadalajara'da, ilk basılı baskısı yapılan Talmud, kısa bir süre sonra İspanya Engizisyonu'nun hedefi haline gelmiştir. 1490'da İspanya'da büyük araştırmacı Tomás de Torquemada²¹, Ferdinand ve Isabella'nın²² emriyle İbranice kitapları yakmıştır.

²¹ 1420-1498 yılları arasında yaşamış, adı Hristiyan Engizisyonunun dehşeti, dini bağlılığı ve acımasız fanatizmi ile eş anlamlı hale gelmiş İspanya'daki ilk büyük engizisyoncu. (<https://www.britannica.com/biography/Tomas-de-Torquemada>, 2022).

Sonraki süreçte İbranice metinlerin yakılması noktasında birçok tartışmalar gerçekleşmiş ve bunun sonucunda bazı dönemlerde yasaklar hafifletilerek uygulanmıştır. Ancak Karşı Reform dönemiyle beraber yeniden katı kuralların uygulandığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Katolik Kilisesi'nin en genel anlamda sansür uygulaması, X. Leon'un 1515'te yayınladığı bir fermanla yaygınlık kazanmıştır. 1553 yılında Papalık tarafından Talmudların yakılmasını emreden ferman, katı kuralların alınmasına neden olmuştur. Papa III. Julius (1487-1555), 1553'te, Talmud'un baskılarını durdurmuştur. Papa IV. Pius, 1559'da, Hıristiyanları rahatsız eden bölümlerin çıkarılması koşuluyla Talmud'un basımını onaylayarak, III. Julius'un bu sert kararını hafifletmiştir. Basel'de bu karara uygun olarak basılan Talmud baskısı sonraki baskılara da örnek teşkil etmiştir (Karolides vd., 2011: 311-313; Meral, 2016: 88). Bu durum Talmud'un Kilise'nin 1559'da yayınladığı Yasaklı Kitaplar Listesi'nde yer almasını engellememiştir.

Katolik Karşıtı söylemlerin temizlenmesine dair uygulama, 1595 yılında İbranice kitaplar için hazırlanan Index Expurgatorius'da yer alan düzeltilecekler listesine yeni kurallar eklenmesine neden olmuştur (Poel, 2001: 1302). 1564 Trent İndex'inde sapkınlık ifadeleri içeren pasajlardan arındırılan Talmudlar dışındaki Yahudi doktrinine ait tüm eserler yasaklanmıştır. 1565 yılında bu yasaklara kabalizmle²³ ilgili tüm çalışmalar da eklenmiştir. 1592 yılında VIII. Clement, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından yazılmış kilise karşıtı söylemlerin yer aldığı Talmudik, Kabalistik ya da "tanrısız yazılar" olarak kabul edilen eserlerin okunmasını, satın alınmasını ve dağıtılmasını yasaklamıştır. 1559, 1564 ve 1592'de gerçekleşen yasaklar, XIV. Clement (1705-1774) döneminde de onaylanarak tekrarlanmıştır. 18. yüzyıl, ancak kilise kontrolünde, papa onayını almış İbranice eserlerin basıldığı bir dönem olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Talmud, Holokost²⁴ esnasında Naziler tarafından, Avrupa'da da

²² Roma Katolik Kilisesi'ni güçlü bir şekilde desteklemelerinden dolayı Katolik hükümdarlar olarak adlandırılan, 1478'de Katolik olmayanları şiddetli bir şekilde yargılayacak olan İspanyol Engizisyonu'nu kuran İspanya'nın ilk kral ve kraliçesi. (<https://kids.britannica.com/kids/article/Ferdinand-and-Isabella/353119#>, 2022).

²³ "Gelenek" anlamındaki kabala, yahudi mistik geleneğinin kökeni olarak görülmekle birlikte bir sistem halinde XII-XIII. yüzyıllarda İspanya'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Kabala mistisizminde ulûhiyyetin mahiyetini kavramaktan ziyade Tanrı'nın ihtişamını tecrübe etmesi ve ruhun bu tecrübe için semavî alana yolculuk yapması ve yükselmesi söz konusudur. Bu anlamda sonsuz olan ve kavranamayan Tanrı'nın maddi ve sonlu evrenle olan ilişkisini keşfetmeyi esas alır (bkz. Harman, 2013: 216; Meral, 2021: 189).

²⁴ "Ateş başında kurban etme" anlamına gelen holokost, Almanya'da Ocak 1933'te iktidara gelen Nazilerin, ırksal anlamda üstün olduklarına dair inançlarına bağlı olarak yabancı bir tehdit olarak gördükleri Yahudileri hapsedip, öldürmelerine verilen isimdir (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, 2022).

Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti tarafından sansüre uğramıştır. Talmud'a karşı gerçekleşen bu tutum, 1965 II. Vatikan Konsili'nde, Hıristiyan ve Yahudilerin İncil'de yer alan ortak inançlarına vurgu yapılarak Yahudi karşıtlığının kınanmasıyla Kilise'nin Talmud'a karşı tutumunun değişmesine kadar devam etmiştir (Green - Karolides, 2005: 133; Karolides, 2011: 313-314).

1.1. b. Kitab-ı Mukaddes

Yunanca 'kutsal yazmalar' anlamına gelen *Bible* kelimesinin Türkçe karşılığı olan Kitab-ı Mukaddes, Hıristiyan Kilisesinin resmîyet atfettiği ve kanuni otorite olarak kabul ettiği bütün kutsal yazmalar koleksiyonuna verilen isimdir. İngilizcede *Holy Bible* olarak adlandırılan Kitab-ı Mukaddes, "Eski Ahit" ve "Yeni Ahit" olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Hıristiyanlarca benimsenen ve "Eski Ahit" olarak adlandırılan Yahudi kutsal metinleri, Hz. İsa'dan önce ortaya çıkmış olup, Hz. Musa ile Tanrı arasındaki sözleşmeyi ve Hz. Musa'dan sonra gelen bazı Yahudi peygamberlerinin sözlerini ihtiva etmektedir. Hz. İsa'nın havarileri tarafından kaleme alınan "Yeni Ahit" ise Hz. İsa'nın hayatını, dünyadan ayrılışını, vaaz ve nasihatlerini içermektedir (Kuzgun, 2008: 13-31). Başlangıçta İbranice olan Eski Ahit, öncelikle M.Ö. V. yüzyılda Aramiceye daha sonra M.Ö. III. yüzyılda Grekçeye çevrilmiştir. *Septuagint* olarak adlandırılan bu çeviri, Hıristiyanların "Eski Ahit" için kullandığı kaynak metin olmuştur. Yeni Ahit içeriğini oluşturan "kanonik" metinlerin IV. yüzyılda belirlenmesiyle, Kitab-ı Mukaddes, Süryanice ve Kıpticeye tercüme edilmiş, ardından Aziz Jerome tarafından 405 yılında *Vulgate* adı verilen Latince çevirisi yapılmıştır. M.S. V. yüzyıldan itibaren, İtalya ve İspanya başta olmak üzere Kitab-ı Mukaddes üzerine yapılan Latinceye tercümelemler, özellikle Yeni Ahit'in Yunanca nüshaları ile karşılaştırılarak bozuk nüshalar ortaya konmaya çalışılmıştır (Kuzgun, 2008: 57-58; Çinpolat, 2020: 430).

Hıristiyan dünyasında sansür mekanizmasının uygulanması, en çok kendi kutsal kitaplarını kapsamıştır. Kitab-ı Mukaddes, tarihin en sansürlenmiş kitapları arasında olmasına rağmen, çok kez diğer dillere çevirisi yapılmış ve yayın tarihindeki her kitabı geride bırakmıştır. Kutsal Kitap'ın en doğru versiyonuna ilişkin tartışmalar Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Ortaçağ dönemine bakıldığında, Katolik Kilisesi, kutsal metnin yanlış yorumlanıp bozulmasından korktuğu gerekçesiyle, resmi orijinal metin olarak kabul edilen Latince *Vulgate* metninin diğer dillere çevirisini yasaklamıştır. Kilise'nin kısıtlamalarına rağmen, 14. yüzyılın sonlarında, John Wyclif

ve takipçileri tarafından Vulgate'in tam metni İngilizceye çevrilmiştir. Wyclif, tüm insanların İncil'i, İsa'nın öğretisini en iyi anlayabildikleri dilde okuma hakkına sahip olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere'de, Wyclif'in İngilizce Bible çevirisinin, Kilise'nin izni olmadan okunması yasaklanmıştır. Bu yasağa rağmen Wyclif'in çevirisi sıklıkla çoğaltılmıştır. İncil'in Almanca çevirisini yapan Martin Luther başta olmak üzere tüm Protestan reformcular, Kilise aracılığı olmadan da Kutsal Kitap'ın anlaşılabilceğini savunmuştur. Avrupa'da yayılmaya başlayan bu fikir, Katolik dünyası tarafından bir tehdit olarak algılanmaya başlanmış ve bu noktada tedbirler alınmasına yol açmıştır.

Katolik sansürü, özellikle yerel dilde yapılan çevirilerin başında gelen Almanya'da Martin Luther'in, İngiltere'de William Tyndale'in (1490-1536), Fransa'da Yeni Ahit bölümlerini ilk numaralandıran Robert Estienne'nin (1503-1559) sürümlerine odaklanmıştır. Bunlar içerisinde İncil'i orijinal İbranice ve Yunanca metinlerden İngilizceye ilk olarak çeviren Tyndale'in metni en yoğun baskıya uğrayan çeviri olmuştur. Tyndale'in 1530'da Pentateuch çevirileri, 1531'de Yuhanna Kitabı çevirisi ve 1534'te Yeni Ahit'in gözden geçirilmiş çevirisi yasaklanmış ve yakılmıştır. Tyndale'in çevirileri basılıp yayılmaya devam edince İngiliz otoritelerinin onayladığı bir planla, Belçika'nın Antwerp kentindeki yetkilerce sapkınlık suçuyla tutuklanmış ve 1536'da, tercüme ettiği İncil nüshalarıyla birlikte, Brüksel yakınlarındaki kazıklarda boğazlanarak öldürüldükten sonra yakılmıştır. VIII. Henry, 1539'da yeni reforme edilmiş İngiltere Kilisesi'nin resmi metni olarak kabul edilecek olan kendi İncil'ini Paris'te yazmaya başladığında otoriteler tarafından durdurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni İncil'in sayfaları, şapkalar içinde Fransa'nın dışına kaçırılmış ve kralın emriyle her kiliseye gönderilmiştir. 1546'da, Sorbonne'daki ilahiyatçılar, Robert Estienne'nin çevirilerini sansürlemek için çalışmalar yapmışlardır. Bunun üzerine Estienne, Calvin'in eserlerinin sansürsüz bir şekilde basıldığı Cenevre'ye kaçmış ve Cenevre vatandaşı olarak ölümüne kadar orada yaşamıştır. Engizisyon otoritesi altındaki İspanya'da, Protestanlar tarafından oluşturulmuş İncil basımlarını önlemek için harekete geçilmiş ve 1551'de basılan Valladolid Index'inde kınanmış bu yeni çevirilerin isimleri yer almıştır. 1555'te kraliyet tarafından, Luther, Calvin, Coverdale, Erasmus, Tyndale gibi, Katolik inancına karşı doktrinler üreten isimlerin eserlerinin yasaklandığını belirten bir bildiri yayınlanmıştır. 1546'da düzenlenen Trent Konsili'nde, Katolik Kilisesi, Aziz Jerome tarafından yazılan Latince Vulgate metnini tek kanonik metin olarak ilan etmiş, Kilise'nin onaylamadığı herhangi bir metnin okunmasının yasak olduğuna karar vermiştir (Karolides vd., 2011, s. 191-196).

1.1. c. Kur'an-ı Kerim

İncil'den sonra dünyada en çok okunan İslam'ın kutsal kitabı Kur'an, Kilise tarafından "Yasaklı Kitaplar Listesi"ne alınan bir diğer kutsal kitaptır. Hıristiyanlarla Müslümanların ilk teması, İslam'ın ilk dönemlerine kadar gitmekle beraber bu iki din arasındaki tartışmalar, İslam'ın Hıristiyan topraklarına girmesiyle başlamıştır. Doğulu Hıristiyan ilahiyatçılar, İslam'la ilk karşılaştıklarında, onu, Hıristiyanlığa karşı heretik bir hareket olarak gördüklerinden İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed'i olumsuz sıfatlarla tanımlamaya başlamışlardır. Batı Hıristiyanlarının Müslümanlarla teması ise VIII. yüzyılın başlarında İspanya'nın fethi ile IX. yüzyılda Sicilya'nın alınmasına dayanmaktadır. Bu tarihe kadar Müslümanlardan habersiz olan Batı Hıristiyanları, IX. yüzyıldan itibaren İslam'ın ve Müslümanların kendileri için bir tehdit olduğunu anlamışlardır. Haçlı seferleri sırasında Hıristiyan bilginler İslam'ı daha yakından tanıma imkânı bulmuşlar ancak bu durum İslam'ı olduğu gibi Avrupa'ya sunma yerine, çarpıtılmış bir İslam ve Müslüman imajının yansıtılması neticesini doğurmuştur (Adam, 2015: 140-141).

Hıristiyanlar tarafından yazılan eserlere bakıldığında "peygamber" ve "elçi" sıfatlarının Hz. Muhammed (s.a.v.) için çok az kullanıldığı görülmektedir. Araplar etnik bir yapıya büründürülerek "Hacer'in Oğulları" şeklinde anılmaktadırlar. Arapların çok kısa sürede Bizans'ın hâkim olduğu yerleri fethetmesi, onların Tanrı tarafından sevildiklerinin bir işareti olarak değil, Hıristiyanların işledikleri günahlara karşılık Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlar tarafından Müslümanlarla ilgili kabul edilen bu etnik, siyasi düşman anlayışı zaman içerisinde dinsel bir hasma dönüşmüş ve İslam bu anlayışa uygun olarak takdim edilmiştir. Hıristiyanlar için Kur'an'ın, vahyin en mükemmel şekilde ve nihai olarak Hz. İsa'da gerçekleşmesinden dolayı, Cebraile aracılığıyla Hz. Muhammed'e gönderilen bir kitap olduğunun kabulü mümkün değildir. Bu yüzden Kur'an'ın Muhammed'in kendisi tarafından, Hıristiyan ve Yahudi sapkınların yardımıyla, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklardan derlenerek meydana getirildiği ileri sürülmektedir (Aydın, 2011: 19-29; 50-51). XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu anlayışın bir neticesi olarak Reconquista²⁵ döneminde İspanya'da rahipler ve askerler ev ev dolaşarak Kur'an'ın

²⁵ İspanya'da Hıristiyanların, Müslümanların varlıklarını ortadan kaldırmak amacıyla başlattıkları, 1492'de son Müslüman Endülüs devletinin yıkılmasıyla sonuçlanan ve İspanyolca "yeniden fetih" anlamına gelen mücadele ve savaşları (Baez, 2019: 139).

yakılmasının zamanının geldiğini bildirip kutsal kitaplara el koymuştur. 1499 yılında Kardinal Cisneros (1436-1517), İslam metinlerinin gizlice okunduğu bir kentte hoşgörünün tehlikeli olduğu düşüncesiyle başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis kitapları, vaazları, kehanet ve büyü kitapları ve hikâyeleri içine alan bütün İslami din kitaplarının imha edilmesini emretmiş ve böylece Granada meydanında kurulan Engizisyon mahkemesi duruşması esnasında kitaplar yakılmıştır (Kumrular, 2012: 39; Baez, 2019: 139-140).

Kur'an'ın Arapça metni ve Latince çevirileri İspanyol engizisyonu tarafından yasaklanmıştır. Kur'an'ın Arapça metni 1530'a kadar Venedik'te papanın emriyle basılmamıştır. Kur'an'ın Latince çevirileri, 1790 yılına kadar İspanyol Engizisyonu tarafından yasaklılar arasında kalmıştır. 1541 yılında İsviçre'nin Basel kentinde bir matbaacı olan Johannes Oparinus, Kettonlu Robert'a ait olan 1143 tarihli Kur'an'ın Latince çevirisini²⁶ basmaya başlamıştır. Şehir yetkilileri tüm baskıyı onaylamışlardır. Kuran'ın bilinmesinin, “Mesih'in görkeminin, Müslümanların dezavantajlarının ve şeytanın işinin” anlaşılması açısından işe yarayacağını söyleyen Martin Luther de bu baskıyı onaylamıştır. Bu basım 1543'te satılmaması şartıyla, Luther ve Philip Melanchton tarafından hazırlanmıştır ancak aynı basım VII. Alexander tarafından yasaklanmıştır (Karolides vd., 2011: 262).

1.2. İbn Meymun (1138-1204)

Ortaçağ Yahudi şahsiyetleri içinde en önemli isimlerden biri olan Musa bin Meymun ya da kısa ifadesiyle İbn Meymun, batıda Maimonides, Yahudi literatüründe ise Rabbi Moşe ben Meymun isim takımının baş harflerinden oluşan Rambam adıyla anılmaktadır. Murabıtların²⁷ hakimiyeti altındaki Endülüs'ün Kurtuba şehrinde dünyaya gelen İbn Meymun, Yahudi ve Müslüman düşünürlerden öğrenim görmüş, matematik, tıp, metafizik, felsefe ve mantık gibi alanlarda kendini yetiştirmiştir. 1148 yılında Kurtuba, Muvahhidlerin²⁸ eline geçince İbn Meymun, yaşanan dini baskılar nedeniyle

²⁶ 1142'de Cluny'nin başrahibi Monboissierli Peter olarak da bilinen Peter the Venerable (Muhterem Peter, ö. 1156), İspanya'ya gelerek, Arapça'dan Latince'ye çeviri yapan isimleri bir araya getirmiş ve bazı İslami eserlerin Latince versiyonlarını hazırlamalarını istemiştir. Peter'ın çeviri ekibinin İngiliz üyesi Ketton'lu Robert'tır. Robert'ın çevirdiği *Lex Mahumet pseudoprophete* (*Sözde Peygamber Muhammed'in Dini*) adlı Kur'an çevirisi, 1543 ile 1550 yıllarında basılmıştır. Bu çeviri İslam'ın kutsal kitabının en yaygın olarak okunan Latince çevirisi olmuştur. Robert'ın ilk tercümesine eklediği önsözde İslam'la ilgili, “ölüm getiren bir din ve Hristiyanlığın düşmanı” ifadeleri kullanılmıştır (Burman, 2013: 26).

²⁷ Kuzey Afrika, Endülüs ve Balear adalarında hüküm süren Berberî hânedanı ve devleti (1056-1147) (bkz. Yiğit, 2020: 152).

²⁸ 1130-1269 yılları arasında Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Berberî hânedanı (bkz. Özdemir, 2020: 410).

ailesiyle birlikte Kurtuba'dan ayrılmıştır. Farklı bölgelerde göçebe olarak dolaştıktan sonra 1160'ta Fas'a yerleşerek burada ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. Fas'ta Aristoteles'in ve diğer Yunan düşünürlerin eserlerinin Arapçasını okuyan İbn Meymun, okuduklarının tesiriyle metafiziğe yönelmiştir. Fas'ta geçirdikleri beş yılın ardından 1165'te Kudüs'e doğru yola çıkmışlar ancak Kudüs'ün ticari ve ilmi alandaki yetersizliği nedeniyle burada kalmadan Mısır'a yönelmişlerdir. İbn Meymun'un 1165'in sonlarında yerleştiği Mısır'daki Yahudi toplumu, kendi içinde Gaon unvanıyla resmi bir başkanı bulunan özerk bir yönetime sahiptir. O dönemde Endülüs'e kıyasla kültürel bir zenginliği olmayan Mısır'ın hakimiyetini elinde tutan Fatımiler, Yahudilere ticari, idari ve devletin ileri gelenlerinin özel hekimliği gibi alanlarda imtiyaz tanımışlardır. O sıralarda ailesinin geçimini sağlamak için hekimlik görevine başlayan İbn Meymun, bir taraftan da felsefi konularda ders vermeye devam etmiştir. 1168'de Mişne Tefsiri'ni tamamlamış, 1170'de Mişne Tora'yı yazmaya başlamıştır. İbn Meymun'un Yahudiler arasındaki ünü hızla artmış, 1175 veya 1177 yılından itibaren Kahire Yahudilerinin lideri unvanını almış ve teolojik otorite olarak kabul edilmiştir. 1180 yılında Yahudi hukuk literatürünün en kapsamlı eseri olarak kabul edilen *Mişne Tora*'yı hem de 1190 yılında da *Delâletü'l-Hâirîn*'i tamamlayan İbn Meymun'un otoritesi bazı kesimlerce çekilemeyince beraberinde eserlerine yönelik eleştiriler ve yasaklamalar da gelmiştir (Doğan, 2009: 14-27).

Resim 10: Musa bin Meymun (Maimonides, 1135-1204). (<https://www.cancerquest.org/es/node/6219>, 14.03.2022).

İbn Meymun, Yahudi geleneğinin önemli bir yenilikçisi olarak kabul edilmektedir. Yahudi yasalarını sistemleştirmesinin yanı sıra, düşünce biçimini de Aristoteles'le ilişkilendirmeye ve kutsal kitap geleneğini akılcı bir temele oturtmaya

çalışmıştır. Felsefi alanda öne çıkan ve Arapça olarak yazılmış olan *Delâletü'l-Hâirîn*'de (Akıllı Karışıklar İçin Rehber) İbn Meymun, kutsal kitap öğretileriyle bilimsel felsefe arasındaki çelişkileri çözümlemeyi amaçlamıştır. İbn Meymun bu kitabı kimler için yazdığını şu ifadelerle açıklamıştır: “...çalışmaları sonucunda dinle karşı karşıya geldiğini düşünenler...”; “...felsefe okuyan, sağlam bilgiye sahip, kutsal yazılarda kullanılan belirsiz ve mecazi ifadeler nedeniyle şaşkın olanlar...”; “...bu kitap, kâfiri ikna etmek için değil, mü'mini ıslah etmek içindir.” Kısa sürede İbranice ve Latinceye tercüme edilen bu kitap geniş kitlelere ulaşmış, Albertus Magnus²⁹ ve Thomas Aquinas³⁰ gibi Katolik düşünürleri etkilemiştir. İbn Meymun'un akıllı ön plana çıkararak fikirlerinin geniş kitlelere ulaşması sapkınlık ve inançsızlıktan korkan Yahudi cemaatinin otorite rabbilerinin tepkisine yol açmıştır. Eseri eleştirenlerin başında gelen dönemin rabbilerinden Montpellierli Solomon ben Abraham ve onun gibi düşünen Yahudi liderleri Dominik engizisyoncularına İbn Meymun'u ihbar etmişlerdir. Bu ihbar sonrasında engizisyoncular tarafından incelenen eser, içerdiği Aristotelesçi yaklaşımlarda sapkınlık belirtileri olduğu gerekçesiyle yasaklılar arasına alınmıştır. Montpellier Yahudilerinin ellerindeki tüm nüshaları papalığa teslim etmeleri istenmiş ve toplanan nüshalar 1233 yılında halka açık bir şekilde yakılmıştır (Poel, 2001: 1501; Roach, 2001: 682).

1233 yılında gerçekleşen bu olay sonrasında IX. Gregory, Mesih'e karşı küfür içerdiği gerekçesiyle Talmud'un tüm nüshalarının yakılması emrini de vermiştir. 1248 yılında Paris başta olmak üzere Fransa'da, Talmud ve İbn Meymun'un eserlerinin içerisinde bulunduğu Yahudi din adamlarına ait binlerce kitap yakılmıştır. Bu yakma işlemleri sonraki dönemlerde de devam etmiş, İspanya'da Engizisyon Mahkemesi Başkanı Kardinal Cisneros'un gözetiminde, 1490 yılında Toledo ve Salamanca'da Yahudi kitapları şenlik ateşleriyle yakılmıştır. 1581'de Granada'da aynı yöntemle Arapça olarak yazılmış eserler yok edilmiştir (Kohl, 2001: 264). İbn Meymun, 1559 tarihli ilk resmi baskıdan 1948 tarihli son baskıya kadar yasaklanmış kitapların listelendiği indexlerde yer almıştır. Yahudi dini literatürüne karşı gerçekleştirilen sansür ve yasaklama tam anlamıyla II. Vatikan Konsili'yle son bulmuştur.

²⁹ 13. yüzyılda, 1193-1280 yılları arasında yaşamış, Dominiken tarikatına mensup, Thomas Aquinas'ın öğretmeni ve Paris Üniversitesi'nde Aristotelesçiliği savunmasıyla bilinen Alman filozofu ve bilgini (<https://www.britannica.com/biography/Saint-Albertus-Magnus>, 2022).

³⁰ Dominiken bir rahip olan Thomas Aquinas, 1225-1274 yılları arasında yaşamış, öğretisi bugün de Katolik Kilisesinin resmi felsefesi kabul edilen Skolastik çığırın en büyük düşünürü (Gökberk, 2012:151).

1.3. Desiderius Erasmus (1466 [1469?]-1536)

Rotterdam'lı Desiderius Erasmus, Reform'un zeminini oluşturan XV. yüzyılın tanınmış hümanist düşünürlerden biridir. 1492'de rahiplik yapmaya başlayan Erasmus, bu yaşantının kendisine uygun olmadığı düşüncesiyle manastırdan ayrılarak 1495 yılında eğitim için Paris'e gitmiştir. Burada Fransız hümanistlerin yolundan gitmeyi tercih etmiş, daha sonra Hollanda ve Fransa'da 'Eski Cehalet'le 'Yeni Bilgi' dönemini kıyaslayan eleştiriler yazmaya başlamıştır. 1505-1506 yıllarında İngiltere'ye yaptığı gezi sonrasında üç yıl yaşayacağı İtalya'ya gelmiştir. Burada Roma'nın yozlaşmasına yönelik kınamaların yer aldığı "Deliliğe Övgü" adlı kitabını yazmıştır. Latince ve Grekçe metinleri titizlikle inceleyen ve "bilim muhabiri" olarak anılan Erasmus'un önemli adımlarından biri, Protestan Reform'undan bir yıl önce 1516'da Basel'de ilk Grekçe İncil'i bastırmasıdır (McNair, 2005: 367).

Resim 9: Desiderius Erasmus'un, ressam Albrecht Dürer tarafından 1526 yılında, çevresinde kitapları, kalem ve kağıdıyla çalışırken resmedilen eseri (McNair, 2005: 366).

Erasmus, ne Katoliklik ne de Protestanlarla aynı safta yer almıştır ancak kilise otoritesine yönelik eleştirileri reformun zeminini oluşturan unsurlardan biri kabul edilmiştir. Düşüncelerini insan ve insan mutluluğunu esas alarak şekillendiren Erasmus, "Keşke Kutsal Yazılar tüm dillere çevrilebilseydi. Böylece yalnız İskoçlar ve İrlandalılar değil, Türkler ve Araplar da onları okuyup anlayabilirdi. Çiftçi toprağı sürerken onları söylesin, dokumacı mekik sesleri arasında mırıldansın; yolcu, yolculuğun tekdüzeliğini onların öyküleriyle atsın istiyorum." ifadelerini kullanmıştır (McNair, 2005: 367). Onun bu düşünceleri sayesinde Dil Enstitüleri'nde öğretilmeye başlanan Grekçe, İbranice, Latince gibi dillerle kutsal metinlerin eleştirel bir tarzda

yeniden yorumlanması sağlanmış, kutsal kitaptan uzaklaştığı düşünülen kilise eleştirilmiş, Ruhban sınıfının ahlaksızlıklarının temelini dünyaya meyletmeleri olduğu dile getirilmiştir (Aras, 2004: 44).

Erasmus hem 1503 yılında yayınladığı *Enchiridion Militis Christiani* (Hıristiyan Şövalyesinin El Kitabı) adlı eserinde hem de 1509'da yazdığı *In Praise of Folly*'de (Deliliğe Övgü) kilise yapısına, var olan dini yaşama ciddi eleştiriler getirmiş ve kilisenin reforme edilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Reform öncesinde Kilise'ye karşı yaptığı bu eleştirilere rağmen Erasmus, kısmen güçlü kimselerin desteği sayesinde kısmen de henüz gelişmemiş bir Reform dönemine denk gelmesi nedeniyle otorite baskılarına maruz kalmamıştır. Bunun en önemli gerekçelerinden biri de çalışmalarında, Kilise otoritesinin temel yapısına doğrudan bir eleştiri getirmemiş olmasıdır. Bu dönemde Kilise ve Erasmus arasında ılımlı ve saygın bir hava hakimdir. 1516'da X. Leo, onun sağlam ahlakını, ender ilmini ve seçkin hizmetlerini övmüştür. Yine 1518 yılında Erasmus'un yazdığı Grekçe İncil'i kendisine adamasını kabul etmiştir. Ancak bu süreç, Luther'in Kilisenin tüm yapısını hedef alan eleştirilerinin yayılmasıyla gelişen Protestan akımının, Erasmus'un eleştirilerini kaynak olarak kendi düşünce yapısında kullanması sonrasında değişikliğe uğramıştır.

1520'lerden itibaren birçok İtalyan eleştirmen, Erasmus'un yazılarının gençleri sapkınlığa ittiği görüşünü savunmaya başlamıştır. Bu tartışma ortamının belirsizliğini koruduğu dönemde Luther ve Melancton gibi reformistlerin Erasmus'un fikirlerinden ilham alarak düşünce yapılarını değiştirdiklerine dair iddialar, Erasmus'u da onların suç ortağı haline getirmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Erasmus'un çalışmaları için sansürleme adımları atılmaya başlanmıştır. 1527'de Sorbonne'da *Colloquies* (Diyalog) adlı eserinin kınanması ve aynı yıl benzer bir hamlenin Valladolid'de yapılması gibi geçici girişimleri, 1537'de *Colloquies*'in okullardan kaldırılmasını isteyen Kilise Reformu Konseyinin girişimi takip etmiştir. Bu adım, IV. Paul'ün hazırladığı 1559 tarihli *Index Librorum Prohibitorum*'da Erasmus'un tüm eserlerinin yasaklanması sonucunu doğurmuştur. 1564 Trent *Index*'inde IV. Paul'ün Erasmus'a getirdiği bu yasakların sınırları gevşetilmiş ancak *Colloquies* ve *In Praise of Folly* gibi önemli eserleri yasaklı kitaplar listesinde kalmaya devam etmiştir. Bunun dışında diğer eserleri için 1570 tarihli *Index Expurgatorius* hazırlanmış, düzeltilmesi ve çıkarılması gereken pasajlar belirlenmiştir. 1564 tarihinde genel yasağın kaldırılmış olmasının yanı sıra eserlerinin okunmasına veya yayınlamasına yönelik getirilen bir dizi kural, onları neredeyse tümüyle yasaklı hale getirmiştir. Sonraki süreçte hem Roma hem de

İspanya'daki indexler Erasmus'a yönelik bu tutumlarını devam ettirmişlerdir. 1583 ve 1640 yıllarında hazırlanan indexlerde onunla ilgili yasaklamalar tekrarlanmıştır. Bu zamana kadarki listelerde ismi, düzeltilemeyecek sapkınlar arasında yer almış; isminden sonra “mahkûm edilmiş bir yazarın sözleri” ifadesi eklenmiştir (Marsden, 2001: 745-746; Green - Karolides, 2005: 167).

1.4. Martin Luther (1483-1546)

Ünlü Alman Reformcu Martin Luther, Erfurt Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldıktan sonra 1505'te Augustinius Keşişleri'ne katılmıştır. 1507 yılında rahip olan Luther, topluluğu tarafından gönderildiği Wittenberg Üniversitesi'nde ahlak tanrıbilimi dersleri vermeye başlamış, 1510-1511 yıllarında Roma'yı ziyaretinden sonra 1512'de Wittenberg'de Müjde araştırmaları profesörü olmuştur. Uzun süren araştırmaları sonrasında sadece geleneğe dayalı tüm tanrıbilimsel yaklaşımları reddederek, Tanrı Sözü'nün bireysel algılanmasını ve deneyimini vurgulamıştır. Görüşlerinin temelini “yalnızca imanla kutuluş”u yerleştiren Luther, Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı *Doksan Beş Tez*'inde özellikle günahların para karşılığında bağışlanması üzere verilen endüljanslara ve Kilise'nin mal varlığına karşı çıkmıştır (Stupperich, 2005: 370). Luther'in bundan sonraki hayatından 1546'daki ölümüne kadar geçen süreç dinsel görüşlerini yayma ve papalık tarafından mahkûm edilme şeklinde devam etmiştir.

Martin Luther'in 31 Ekim 1517'de yayınladığı *Doksan Beş Tez* adıyla geçen görüşler, Luther'in bağlı bulunduğu Wittenberg Üniversitesi'nde akademik bir toplantıda tartışılmak üzere hazırlanmıştır. Bu tezle birlikte, Mainz Kilisesi Başpiskoposu Albrecht'e endüljanslarla ilgili eleştirilerini dile getirdiği mektupta bu belgelerin halktan kimselerin yanlış inanışlara sürüklediğine dair bilgi verdikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “...*O halde endüljans vaizleri, uydurulmuş lütuf masalları ve vaatlerle, insanları nasıl güvence altına alabilir ve korkusuz kılabilir? Endüljansların ruhların kurtuluşuna hiçbir faydası yok...*” (Luther, 2018: 3). Luther'in endüljans ticaretiyle ilgili tezleri hukuki ve akademik alanda yankı uyandırmış, hakkında birçok tartışma ve davanın açılmasına yol açmıştır. 1518'den itibaren konuşma ve yazılarıyla taraftar kitlesini daha da artırmış, tüm şikâyet ve davalara rağmen düşüncelerinin arkasında durarak söylemlerinden vazgeçmemiştir. 15 Haziran 1520'de papa, Luther'i kınadığı “Exsurge Domine” (Kalk, ya Rab!) adlı bildirgesinde şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kalk ya Rab ve davayı yargıla! Bir yaban domuzu başını istila etti.*” Bildirge Luther'le ilgili “sapkın, yanlış, dindar kulakları incitici, saf zihinleri baştan çıkarıcı,

Katolik gerçeğe aykırı” gibi ifadelerle 41 tane hatadan bahsetmiştir. Papa bildirgesinin önsözünde, Luther’in bu hataları içeren kitaplarının incelenmesi ve yakılmasını emretmiştir. Bu bildirgeye göre Luther’in kitaplarından veya vaazlarından herhangi birinin basılması, dağıtılması, okunması, bulundurulması veya alıntılanması yasaktır. (Karolides vd., 2011: 279-280). Bu kınamalar sonrasında Luther, 1520 yılında üç manifesto birden yayımlayarak temel görüşlerini ortaya koymuştur. Bunlar:

- An den Christlichen Adel Deutscher Nation (Alman Milletinin Hıristiyan Soylularına)
- Von der Babylonischen Gefangenschaft der Kirsche, (Kilise'nin Babil Tutsaklığı Üzerine),
- Von der Freiheit ein Christienmenschen (Bir Hıristiyan'ın Özgürlüğü Üstüne).

Bu manifestolardan yalnızca biri (Babil Tusaklığı) Latince dilinde yazılmış, diğerleri ise Almanca olarak basılmıştır. Bu sayede ve matbaanın etkisiyle görüşleri hızla yayılan Luther, Roma’ya çağırıldığında şehirden uzaklaşmış; papanın üstünlüğü ve genel konsillerin yetkisini reddetmiştir (Ağaoğulları, 2014: 301).

Resim 11: Martin Luther'in 1520'de çeşitli yazılarını kınayan papalık bildirgesini yakmasını temsil eden gravür. (<https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther/images-videos#/media/1/351950/217267>, 2022).

1520’de yayınlanan bildirge sonrasında Louvain, Köln ve Mainz’de kitapları yakılan Luther, Aralık ayında Wittenberg Kilisesi’nin önünde kendisini aforoz etmekle tehdit eden papalık bildirgesiyle birlikte kilise kanunları ve papalık anayasalarını yakmıştır. Luther’e, Kilise’nin ‘cehennem kapılarını kapatıp, cennetin kapısını açma’ yetkisinin kendinde olduğu iddiasına ters düşen sözlerini geri alması emredilmiş, bunu kabul etmediğinde de 3 Ocak 1521 yılında aforoz edilmiştir (Atkinson, 2005: 368).

Resim 12: Martin Luther'in Lucas Cranach (1472-1553) tarafından resmedilen 1529 tarihli portresi (solda) (<https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther#/media/1/351950/95194>, 2022); Luther'in İbraniceden Almancaya çevirdiği, dönemin ünlü Reformist ressamlarından Lucas Cranach'ın gravürleriyle çizimlendirilen 1523-1524 tarihli Eski Ahit'in ön kapak sayfası (sağda) (<https://www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/Luther/Bibles/ProthroB-21-A->, 2022).

Roma'nın müdahalesine karşı İmparatorluk prensliklerinin desteği Luther'in diğer heretik kimselerle aynı sonu yaşamasını engellemiştir. Örneğin Saksonya Elektörü III. Frederick (1463-1525), Luther'i yargılanmak üzere Roma'ya vermeyi reddetmiştir. Bu dönemde sapkınlığın kökünü kazımaya kararlı dindar bir Katolik olan Kutsal Roma İmparatoru V. Charles (Şarlken), Avrupa'da Luther'i bastırabilecek en önemli hamleyi gerçekleştirmiştir. 18 Nisan 1521 yılında Worms'ta Luther'i yargılamak üzere bir meclis toplanmıştır. Worms Meclisi'nde, kendisinden savunduğu tüm görüşlerden vazgeçmesi istenen Luther, İmparator'un ve prenslerin önünde bunu reddetmiştir. Bunun üzerine V. Charles, Luther'in Tanrı'nın Kilisesi'nden kopmuş bir uzuv, inatçı, bölücü bir sapkın olduğu; kendisiyle beraber takipçilerinin de kınanması ve kitaplarının hafızalardan silinmesi gerektiğine dair hükümlerin yer aldığı Worms Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Luther'in var olan ve gelecekte üretilebilecek eserlerinin basılmasını, satılmasını, bulundurulmasını, okunmasını veya kopyalanmasını yasaklayan bir basım yasası içeren bu bildirme tutukluluk kararı da içermiştir. Ancak Luther'in arkadaşları onu III. Frederick'in Wartburg'daki şatosuna saklamışlardır. 1522 yılına kadar sürgün yaşamına devam eden Luther'in buradaki en önemli çalışmaları Yeni Ahit'i Almancaya çevirmiş olması ve 1534'te tamamlayacağı Kitab-ı Mukaddes'in tümünün tercümesi

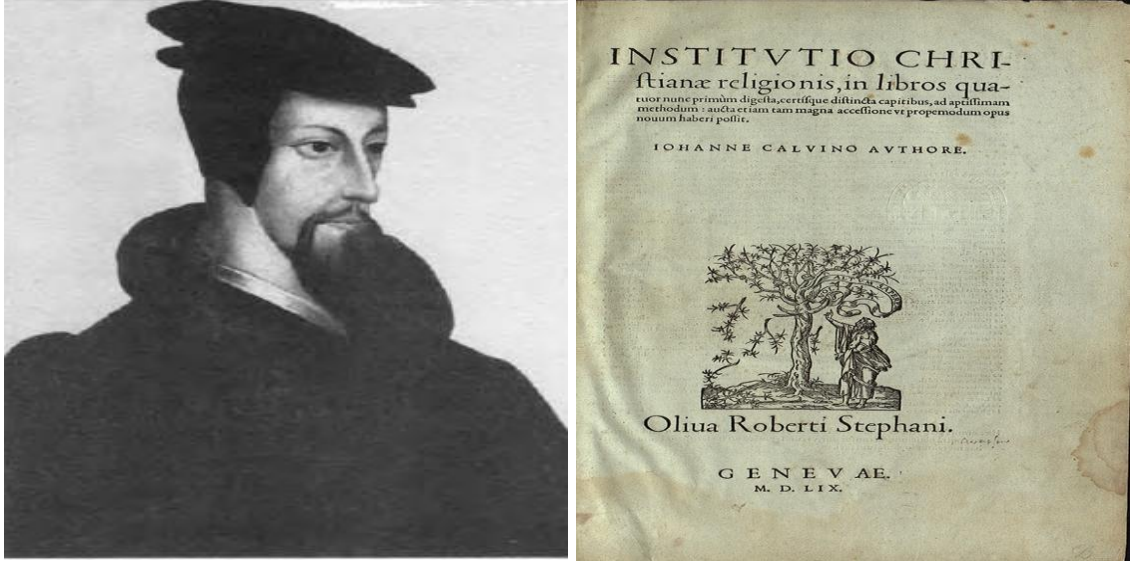
için çalışmalara başlamış olmasıdır. 1524'te Nürnberg Bildirgesi'nde tüm prenslerin Worms Bildirgesi'ne uyması gerektiği kararı alınmışsa da Almanya'nın çoğunluğunda uygulanmamış, Güney Almanya'daki şehirler ve Kuzey Avrupa'nın bazı yerleri Luther Reformu'nu benimsemiştir. 1555'te V.Charles Protestanlığı seçen prenslere Katolikliği empoze etmekten vazgeçerek, her prensin kendi bölgesinin dinini seçme hakkı ve insanların istedikleri dini yaşamak için bölge değiştirmelerine izin veren Augsburg Barışı'nı³¹ imzalamıştır. Böylece Luthercilik hâkim bir akım olarak kendini göstermeye başlamıştır. Buna rağmen Luther'in eserleri, 1930'a kadar Vatikan'ın *Yasak Kitaplar Listesi'nde* kalmaya devam etmiştir (Karolides vd., 2011: 280-281).

1.5. Jean Calvin (1509-1564)

Luther'in öncüsü olduğu 16. yüzyıl reformunun sistemleştiricisi olarak kabul edilen Jean Calvin aslen bir Fransız'dır. Çocukluğunu Fransa'nın Noyon kasabasında geçiren Calvin, eğitimine Paris'te devam etmiştir. Calvin'in hümanizmle tanışması, dönemin en iyi öğretmenlerinden ve Latinceyi çok iyi bilen Maturin Cordier'den ders almaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde Luther'in görüşleri hızla yayılırken bu öğretilerden etkilenen Calvin, 1532'de yerleştiği Paris'te aldığı eğitim ve dersler ışığında kendi fikirlerini yazmaya başlamıştır. *De Clémentia de Sénèque* adlı eseri, 1532 yılında yayınlanır yayınlanmaz başta hümanist çevreler olmak üzere herkesin takdirini toplamıştır. Latinceyi çok iyi bilmesi onun Erasmus'un eserlerine de yönelmesine neden olmuştur. Ancak Calvin, hümanist yapıdaki insanı merkeze alıp din dışına çeken düşünce yerine İncili merkeze alan bir yaşam tarzını esas alan fikirlerini ortaya koymuştur. 1533 yılına gelindiğinde Calvin reformcu olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu tarihte Calvin'in yakın arkadaşı, Sorbon Üniversitesi rektörü Nicolas Cop'un (1509-1564) konuşması, bazı kesimlerce Calvin'e de nispet edildiğinden hem Cop hem de Calvin hakkında soruşturma başlatılmasına neden olmuştur. Konuşma, kutsal metinlerin tek kaynak ve iman yoluyla arınmanın mümkün olduğu hususlarını dile getirerek Katolik Kilisesi'ne açıkça karşı duruşu ve reforma desteği içermesi bakımından tepki çekmiştir. Böylece soruşturma sonucunda cezalandırılan Cop ve Calvin Paris'ten kaçarak İsviçre'nin Bale şehrine yerleşmişlerdir. Bir süre burada kalan

³¹ Augsburg'da Kutsal Roma İmparatorluğu tarafından toplanan mecliste 25 Eylül 1555 tarihinde ilan edilerek Almanya'da Lutherizm ve Katolikliğin bir arada yaşamasının ilk kalıcı yasal temelini atan antlaşma (<https://www.britannica.com/event/Peace-of-Augsburg>, 2022).

Calvin daha sonra Angoleme'deki Claix rahibi Louis du Tillet'in yanına geçmiştir (Aras, 2004 : 59-66).

Resim 13: Jean Calvin (Ağaoğulları, 2014: 354). (Solda); Calvin'in *Institutes* adlı eserinin 1559 baskısının ön kapak sayfası (Sağda) (<https://net.lib.byu.edu/scm/reformers/calvin.html>, 2022) .

1536 yılında, Tillet'in yanında kaldığı dönemde, daha çok *Institutes* ismiyle bilinen *Institution de la Religion Chetienne* (Hıristiyanlık Dininin Kurumları) adlı eserinin ilk baskısını yayınlamıştır. Reform inançlarının kısa ve özlü bir savunması olan bu eser Calvin'in düşünce yapısının temelini oluşturmaktadır. Sonraki süreçte yaptığı yolculuk esnasında uğradığı Cenevre'de Guillaume Farel'in (1489-1565) ısrarcı daveti üzerine reform çalışmalarına katılmak üzere Cenevre'de kalmıştır. 1537 yılında Katolik olan Cenevre halkından Protestan inançlarına sadık kalacaklarına dair yemin etmelerini istemeleri tepkiyle karşılanmış ve çıkan isyanlar sonucunda Calvin ve Farel şehirden kovulmuşlardır. Bundan sonraki durağı olan Strasbourg'da Martin Bucer (1491-1551) ile reform çalışmalarına devam eden Calvin, 1539 yılında kutsal kitap üzerine birçok yorum yazmış; Pavlus'un mektupları üzerine çalışmalarını artırmış; *Institutes* adlı eserinin yeni ve genişletilmiş baskısını da yayınlamıştır. 1541 yılında yeniden Cenevre'ye dönen Calvin, hayalini kurduğu, herkesi Kilise'nin ahlak disiplini altında toplamaya dayalı kilise-kent üzerine çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla kurduğu kilise disiplin işlerinden sorumlu bir kurulla kiliseyi ilgilendiren dini konularda halkın problemlerini çözmeyi amaçlamıştır. Calvin'in kurmuş olduğu yeni yapılanma, her tür kural dışı davranışı, ne kadar hafif olursa olsun dini veya dünyevi cezalarla yargılamıştır. 1553'te Calvin'i ve Teslis inancını eleştirdiği için yakılarak idam edilen İspanyol doktor Michel Servetus (1509-1553) örneği Calvin'in gücünün çoğunu Protestan içindeki farklılıkları gidermeye harcadığının göstergesi olarak kabul

edilmektedir. Cenevre’de halkın eğitimine büyük önem veren Calvin, zaman içerisinde kendisine karşı olan tepkilerin azalmasıyla birlikte 1559 yılında Theodore de Baze (1519-1605) yönetiminde Cenevre Akademisi’ni kurmuştur (Aras, 2004: 72-80; Lindt, 2005: 382-383).

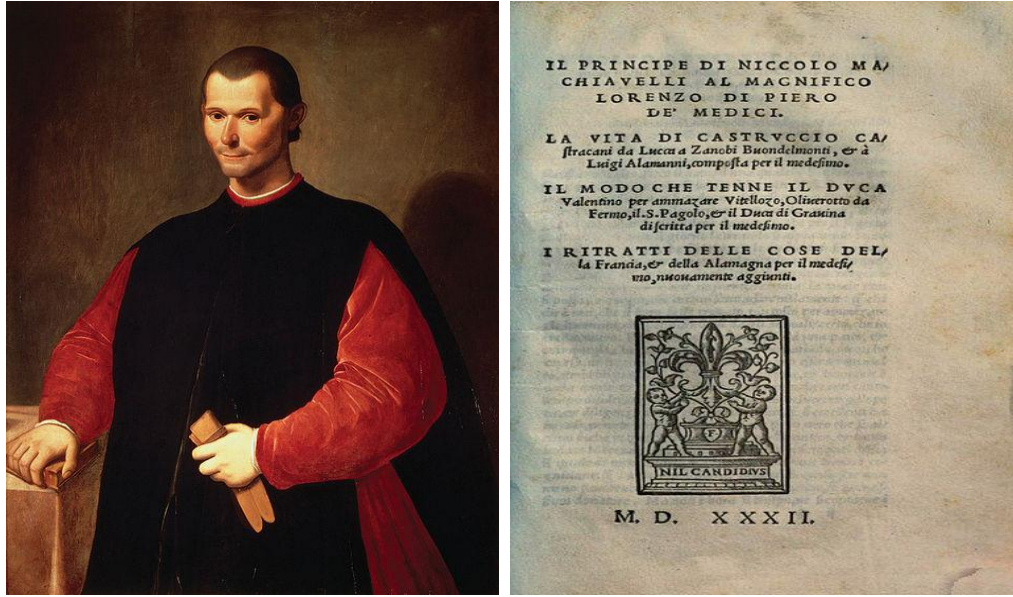
Calvin, Luther’le birlikte Protestan reformunun temel isimlerinden biri kabul edildiği için Katolik Kilisesi’nin tüm yasaklamalarına maruz kalmıştır. Kilise’nin Protestanları ve müttefiklerini hedef alan kitapların basımı ve dağıtımına yönelik yasakları ve bildirgeleri, tüm Avrupa’da hissedilirken Almanya’da da V. Charles’ın topladığı Worms Meclisi’nde Martin Luther’le birlikte tüm reformist sapkınların yasaklandığı bildirge hazırlanmıştır. 1523’teki Nürnberg Meclisi’nde yeni yazıların basılmaması ve dağıtılmaması kararı alınırken 1530 Augsburg Meclisi’nde de Luther ve taraftarlarının teorilerini yaymaya devam etmelerinden dolayı Worms bildirgesinin uygulanması gerektiği ilan edilmiştir. 1550’de Köln’de toplanan bir sinodda zararlı edebiyatı sağlam öğretiden ayırt etme kabiliyeti olmayan saf inanırları korumak adına yayınlanan bildirgenin temelinde, Luther, Bucer, Calvin, Melancton gibi sapkın kabul edilen birçok ismin eserlerinin yasaklanması fikri yer almıştır (Green vd., 2005: 193). 1553-1558 yılları arasında İngiltere Kraliçesi olan I. Mary’nin 1555 yılında yayınladığı bildirmede Protestan İncillerle ilgili şu ifadeler yer almıştır: “... *Martin Luther, Jean Calvin, Miles Coverdale, Erasmus, Tyndale... tarafından yazılan kitap, el yazması, belge...veya Katolik inancına karşı öğretileri içeren benzeri herhangi bir kitap buraya getirilemez...*” (Karolides vd., 2011: 277). Calvin’in ismi İspanya başkanı Quriga tarafından hazırlanan 1583 tarihli İndex’de olduğu gibi yerel ve genel indexlerin hepsinde Luther ve diğer reformcularla birlikte yer almıştır.

2. Siyasi Alanda Yasaklanan Bazı Yazarlar

2.1. Niccolò Machiavelli (1469-1527)

Siyaset bilimi denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan Floransa doğumlu Niccolò Machiavelli, bir devlet adamı ve siyaset teorisyenidir. Floransa’da varlıklı bir ailede yetişmemiş olmasıyla beraber babasının bir hukukçu olması çocukluğunun geniş bir kütüphane içerisinde geçmiş olduğunu göstermektedir. Çocukluk ve gençlik döneminde Floransa’nın felsefe alanında ilerleme kaydeden bir yapısının olması,

Machiavelli'nin de eğitimine yansımış, Marcello Virgilio Adriani³² gibi isimlerden ders alarak iyi derece Latinceyi kısmi olarak da Yunancayı öğrenmesine ve hümanist akımından etkilenmesine neden olmuştur (Mansfield, 2022).

Resim 14: Niccolo Machiavelli'nin Santi ti Dito (1536-1603) tarafından resmedilen portresi (solda); Machiavelli'nin ölümünden sonra 1532'de yayınlanan *Il Principe*'nin ilk baskılarından biri (sağda) (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10201716?page=,1>, 2022).

1498 yılında Girolamo Savonarola'nın idam edilmesinden sonra Floransa hükümetine giren Machiavelli'nin saraydaki popülaritesi değişkenlik göstermiştir. Machiavelli, 1498'den itibaren Piero Soderini (1452-1522) rejimiyle yönetilen Floransa hükümetindeki görevine, 1512 yılında Medici yönetiminin geri gelmesine kadar devam etmiştir. Medici rejimi Machiavelli'yi vatana ihanet suçuyla yargılayarak hapsedmiş ve ailesinin Floransa dışındaki çiftliğine sürgüne göndermiştir. Bu süreçte bir devlet adamı olarak edindiği deneyimlerini ve antik döneme ait araştırmalarını, İtalya'nın siyasi sorunlarına uygulamaya karar vermiştir. Bunun sonucunda yazdığı birçok eser arasında, *Arte della guerra (Savaş Sanatı, 1517-1520)*; *Stories Fiorentine (Floransa Tarihi, 1520-1525)*; bir hiciv olan *Mandragola (1518)*; *Discorsi (Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler, 1513)* ve *Il Principe (Prens, 1513)* sayılabilir. Machiavelli'nin Rönesans'ın önde gelen siyasi düşünürü olarak ününü sağlamlaştıran eserleri *Il Principe (Prens)* ve *Discorsi (Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler)* de dâhil olmak üzere eserlerinin çoğu, o hayattayken basılmamıştır. 22 Haziran 1527'deki ölümünden kısa bir süre sonra Roma ve Floransa'da, 1531 yılında *Discorsi* ve *Stories Fiorentine*;

³² 1464-1521 arasında yaşamış, Latince ve Yunanca gibi klasik dillere hakimiyetinin yanı sıra, tıp ve doğa bilimlerinde uzman, 1498'den vefatına kadar Floransa şansölyeliği yapmış İtalyan hümanist düşünür (https://www.treccani.it/enciclopedia/marcello-virgilio-detto-il-dioscoride_adriani_%28Dizionario-Biografico%29/, 2022).

1532 yılında da *Il Principe* basılmıştır. Böylece Machiavelli'nin siyasi görüşleri, laik bakış açısı ve kilise karşıtlığı içeren düşünceleri kısa sürede İtalya'nın hem içinde hem de dışında yankı uyandırmıştır (Kohl, 2001: 1481-1482; Green - Karolides, 2005; 359).

1513-14 yıllarında yazılan *Il Principe*, İtalyan entrikaları, çekişmeleri ve siyasi karışıklıkların olduğu bir dönemde yazılmıştır. Machiavelli, bu eserini yazmadaki amacını, başarılı yönetim hakkında tavsiyelerde bulunmak şeklinde açıklamıştır. Yazılış tarihinden yaklaşık yirmi yıl sonra 1532'de papanın izniyle ilk kez basımı yapılan *Il Principe*, ilk zamanlarda olumsuz bir tepkiyle karşılaşmamış ancak 1550'li yıllar itibarıyla ön plana çıkan din çatışmalarından sonra dinsizliğin, ahlaksızlığın kaynağı konumunda görülmeye başlanmıştır. Machiavelli'nin düşünce yapısı şeytan işi bir unsur olarak kabul edilerek, soyadına nispetle oluşturulan "Makyavelizm" sözcüğü, "iktidar amacıyla ahlaksız da olsa her türlü araca başvurma'nın meşru sayılması" şeklinde tanımlanmıştır. Kral VIII. Henry (1491-1547) ile Papalık arasında çıkan tartışmada Başbakan Thomas Cromwell'in (1485-1540), *Il Principe*'ten alıntı yaparak görüşlerini dile getirmesi, kitabın Roma Kilisesi karşıtı akımların elinde bir silah olduğuna karar verilmesine yol açmıştır (Ağaoğulları, 2014: 322). Böylece Karşı Reform bağlamında Kilise'nin başlattığı yasaklamalarda, Machiavelli'nin *Il Principe* de dâhil tüm eserleri, 1559 tarihinden itibaren "kesinlikle yasaklanmış" kategorisinde, IV. Paul'un Roma İndex'i olan *Index Librorum Prohibitorum*'da yer almıştır. Machiavelli'ye yönelik kapsamlı kınama, 1564 Trent İndex'i kapsamında da devam etmiştir (Karolides vd., 2011: 140-141).

Machiavelli, sadece Katolik dünyasında tepki çeken bir isim olmamış, Protestanların tümü tarafından da eşit şekilde kabul görmemiştir. Örneğin 1572 yılında Katolik liderler tarafından yaklaşık 50000 Fransız Huguenot'un³³ katledildiği, Aziz Bartholomew'in gecesinde başladığı için "Aziz Bartholomew Günü Katliamı"³⁴ olarak bilinen olayın sorumlusu, Protestanlar tarafından Machiavelli olarak görülmüştür. Bunun nedeni de dönemin Kraliçesi Catherine de Medici'nin (1519-1589) bir Machiaveli okuyucusu olmasıdır. Buna bağlı olarak 1576 yılında Fransa'da yayınlanan *Il Principe*, Fransız bir Huguenot olan ve Machiavelli'yi "Aziz Bartholomew Günü Katliamı"nın doğrudan sorumlusu tutan Innocent Gentillet (1532-1588) tarafından

³³ 16. ve 17. yüzyıllarda inançları nedeniyle zulüm gören Fransız Protestanlarına verilen isim (<https://www.britannica.com/topic/Huguenot>, 2022).

³⁴ 25 Ağustos 1572'de Catherine de Medici tarafından planlanan, Roma Katolik soyluları ve vatandaşları tarafından uygulanan, Roma Katolikleri ve Huguenotlar arasında çıkan iç savaşın bir sonucu olarak gerçekleşen olay (<https://www.britannica.com/event/Massacre-of-Saint-Bartholomews-Dayx>, 2022).

kınanarak tepkiyle karşılanmıştır. Gentillet'in etkisi, *Il Principe* 'in uzun yıllar Protestan ülkelerinin kendi dillerine tercüme edilmesini engellemiştir. *Il Principe*'in ilk İngilizce çevirisi 1640 yılında basılmıştır. Bu etki edebiyat dünyasında da kendisini göstererek Shakespeare, Webster, Marlowe gibi birçok oyun yazarının eserlerinde Makyavelist kötü adam karakterinin izlerinin görülmesine neden olmuştur (Green - Karolides, 2005: 359; Karolides vd., 2011: 141).

Katolik dünyasında da Protestanlıkta da hem kabul gören hem de tepkilere neden olarak tartışmaların odağında kalan Machiavelli'nin eserleri, 20. yüzyıla kadar, sadece papanın özel izniyle, sadık inanırlar tarafından okunabilen yazarların isimleri arasında yer almıştır. Katolik Hıristiyanlığın yayınladığı yasaklı kitaplar listesinin sonuncusu kabul edilen XIII. Leo'ya ait olan son İndex'de, Machiavelli'nin 1600 yılından önce yazılan yasaklanmış kitapları çıkartılmış, ancak İndex tarihinde bu kitapların mahkumiyetinin her dönem için geçerliliğini koruyacağı kabul edilmiştir (Kohl, 2001: 1482).

2.2. John Locke (1632-1704)

Avrupa Aydınlanması'nı başlatan düşünür olarak kabul edilen John Locke, 1632 yılında İngiltere'de doğmuştur. Yükseköğrenimini yaptığı Oxford Üniversitesi'nde tıp okuyan Locke, öğreniminden sonra hem yazar hem de siyaset adamı olarak çalışmıştır. Shaftesbury kontu Lord Ashley Cooper (1622- 1683) ile tanıştıktan sonra, Shaftesbury'nin ölümüne kadar yanında hekim ve danışman olarak çalışmıştır. İngiltere Kralı II. Charles'a (1630-1685) muhalif bir yapıda olan Cooper'ın 1672 yılında başbakan olması Locke'un siyaset hayatına girmesinin yolunu açmıştır. Ancak 1675 yılında vatan hainliğiyle suçlanan Shaftesbury, II. Charles'ın gözünden düşüp görevden alınca Locke'un da devlet memurluğu sona ermiştir. Bu süreçten sonra Fransa'ya gidip orada bir müddet kalan Locke, tekrar İngiltere'ye döndüğünde bu sefer Shaftesbury'nin krala düzenlediği komploda yer aldığı gerekçesiyle suçlanmış ve bu nedenle 1683 yılında Hollanda'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Hollanda'daki yaşamında İngiliz hükümeti tarafından takipte olduğundan takma bir isim kullanarak hayatına devam etmiştir. Buradayken ileride İngiltere kralı olacak olan Orangelı William'la (III. William, 1650-1702) tanışmıştır. 1685 yılında ölen II. Charles'ın yerine geçen II. James'in (1633-1701) ayaklanmayla tahttan indirilip Fransa'ya sürgüne gönderilmesinden sonra William, İngiltere'ye çağırılmış ve 1688'de "Şanlı Devrim"

(The Glorious Revolution)³⁵ olarak adlandırılan İngiliz Devrimi gerçekleşmiştir. Locke'un 1683-89 yıllarında sürgünde kaldığı Hollanda, eserleri açısından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Başlıca eserleri olan, *An essay concerning human undestanding* (İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme); *Some Thoughts concerning education* (Eğitim İle İlgili Bazı Düşünceler); *The Reasonableness of Christianity* (Hiristiyanlığın Akla Uygun Oluşu); *Two treatises of government* (Hükümet Üzerine İki İnceleme); *Epistola de tolerantia* (Hoşgörülük Üzerine Mektuplar) adlı yapıtları bu dönemde ortaya çıkmıştır (Gökberk, 2012: 293-294; Ağaoğulları, 2014: 478-479).

Resim 15: John Locke'un 1689 yılında Herman Verelst (1641-1690) tarafından çizilen portresi (solda); (<https://www.britannica.com/biography/John-Locke#/media/1/345753/74910>, 2022.); John Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin 1700 Londra baskısının ön sayfası (sağda) (<https://edwardworthlibrary.ie/book-of-the-month/2017-books-of-the-month/2017-june-john-locke/>, 2022).

Locke'un felsefesinin özünde yer alan Protestan ruhu, onun Roma Katolikliğine karşı bir duruş bir sergilediğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Özellikle 1685 yılında Protestan Huguenotlara özgürlük tanıyan Nantes Fermanı'nın³⁶ Fransa kralı XIV. Louis (1638-1715) tarafından iptal edilmesiyle Katolikliğin siyasi boyutunun İngilizlerin özerkliği için bir tehdit olduğu düşüncesini benimseyen Locke, papanın yanılmazlığı iddiasını reddetmiştir (Rogers, 2022). Bu anlamda 1689 yılında Latince

³⁵ 1688 Devrimi olarak da adlandırılan, II. James'in tahttan indirilmesi ve kızı II. Mary'nin kocası Orange prensi III. William'la tahta çıkmasıyla sonuçlanan 1688-89 olayları. Devrim sonucunda İngiliz Parlamentosu kalıcı olarak İngiltere'nin yönetici gücü olmuştur (<https://www.britannica.com/event/Glorious-Revolution>, 19.03.2022).

³⁶ 13 Nisan 1598'de IV. Henry tarafından imzalanan ve ülkenin düşünce bakımından özgür olduğunu ilan ederek, Fransız toprağı üstünde Katolik inançla Protestan inancın barış içinde bir arada yaşayabileceği olanağını getiren ferman (Bayet, 2016:70).

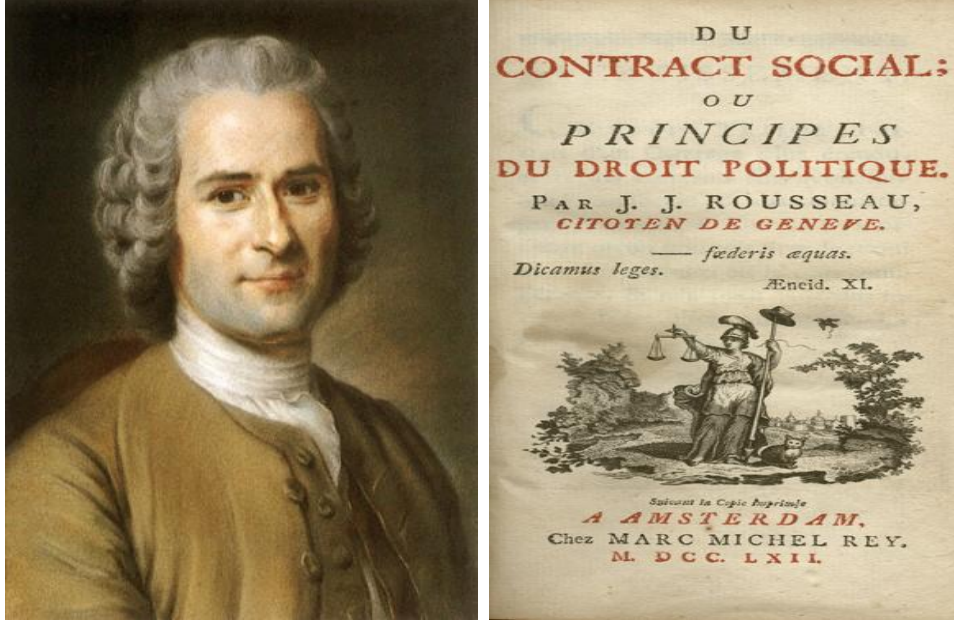
olarak basılan ve din baskısına karşı hoşgörölülüğü savunduğı eseri *Epistola de tolerantia*'nin ana argümanını oluşturan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğine dair düşüncesini şu ifadelerle desteklemiştir: “her kilise kendi içinde en doğru, diğerlerine göre hatalı veya sapkındır...”; “kanunların işi fikirlerin doğruluğunu değil, devletin emniyetini sağlamaktır...”; “bu iki kurumu birbirine karıştıran, gökle yeri birbirine karıştırır...” Hoşgörölü bir toplum hayalinden bahseden John Locke, “ne pagan, ne Muhammedi ne de Yahudi, dininden dolayı kimse devletin medeni haklarından mahrum bırakılmamalıdır...” ifadelerini kullanmıştır (Patterson, 2001: 1463-1464).

Düşünce yapısıyla Kilise'nin karşısında yer alan Locke'un eserleri, tepkilere, kınamalara ve yasaklamalara maruz kalmıştır. Eserleri arasında en önemli yasaklama, insan bilgisi üzerine bir ana yapıt olan *An essay concerning human undestanding* üzerine gerçekleşmiştir. İnsan zihninin ve anlama gücünün bu şekilde incelenmesi Katolik Kilisesi'nin tepkisine yol açmıştır. 1664 VII. Alexander İndex'inde bu eserin karşısına, bu tarz eserleri okumanın en ciddi cezaları da beraberinde getireceğini ifade eden yıldız işareti konularak yasaklanmıştır. Fransızca çevirisi de 1700'lü yıllarda İndex'e tekrar alınarak, 20. yüzyıla kadar son liste olan 1948 İndex'inde yasaklı kitaplar arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra öğretim görevliliğinden alındığı Oxford Christ Church'te bu esere sansür getirilerek, sadece Latince baskısının, temel kaynak olarak hiçbir yerde kullanılmaması ve öğretmenlerin gözetiminde olması şartıyla okunmasına izin verilmiştir (O'connor, 2001: 1154; Green - Karolides, 2005: 329).

2.3. Jean-Jacques Rousesau (1712-1778)

Modernizmin en etkili siyaset filozoflarından biri olan Jean-Jacques Rousesau, Cenevre'de, Protestan bir ailede dünyaya gelmiştir. 1727 yılından itibaren evden ayrılarak bir gezgin olarak yaşamına devam etmiş ve sekreterlik, eğitim görevliliği, gravür çıraklığı gibi birçok farklı meslekte çalışmıştır. 1744 yılında Paris'e gelen Rousesau, sırasıyla önce Protestan, sonra Katolik en sonunda ise bir deist olmuştur. Paris'te geniş bir çevre edinmiş ve müzik alanında önemli eserler ortaya koymuştur. Aynı zamanda yazarlık da yapan Rousesau, 1749 yılında yazdığı *Discours sur les sciences et les arts* (Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev) isimli denemesiyle Dijon Akademi Ödülünü kazanmıştır. Bu çalışmasını 1755'te *Discours sur l'origine et les fondementsde l'inegalitt parmi les hommes* (İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Söylev) adlı denemesi takip etmiştir. Her iki denemesi de insanın

doğal yapısına vurgu yapmaktadır. Aynı yıl, *aynca Essai sur l'origine des langues'ı* (Dillerin Kökeni Üzerine Deneme) kaleme almış ve kapsamlı bir makale olan *Economie politique* (Siyasal İktisat) adlı yazısını yayınlamıştır (Ağaoğulları, 2014: 569-570; Brown, 2004: 494).

Resim 16: Jean-Jacques Rousseau'nun Maurice Quentin de La Tour (1704-1788) tarafından resmedilen 1753 tarihli portresi (solda) (<https://www.college.columbia.edu/core/content/jean-jacques-rousseau-maurice-quentin-de-la-tour-1753>, 2022) *Toplum Sözleşmesi*'nin 1762 baskısının ön sayfası (sağda) (<https://gallica.bnf.fr/essentiels/rousseau/contrat-social>, 2022).

Rousseau'ya göre ilkel insan, yaşamını sürdürmek için gerekli olanı elde etmekten duyduğu memnuniyetle yaşarken, sosyal insan hayatını fazlalıklarla süsleyerek, modern toplum tarafından yasal bir biçimde kutsallaştırılmış ve çalışma olarak bilinen sürekli bir köleliğe mahkûm edilmiştir. Diğer aydınlanma düşünürleri toplumun adaletsizliklerini eleştirirken Rousseau, doğal olmadığını savunarak toplumun kendi varlığına itiraz etmiştir. Rousseau, insanın doğal yapısıyla ilgili bu düşüncelerin yer aldığı 1749 ve 1755 denemelerinden sonraki çalışması olan *Julie ou la Nouvelle Heloise* (Julie ya da Yeni Heloise, 1761) bir aşk romanıdır. Sansürcüler tarafından incelenen bu eserle ilgili olarak, geleneksel ahlaki yapıya meydan okuyan bir yapıya sahip olduğu gerekçesiyle, hem Katolikleri hem de Protestanları rahatsız eden pasajların temizlenmesi koşuluyla basılabileceği kararı alınmıştır. Ancak Rousseau, bu karara karşılık: "İtiraf etmeliyim ki onu (Julie) bağınaz ve dar görüşlü olmaktansa, sapkın olduğu için daha çok seviyorum" cevabını vermiştir. Buna bağlı olarak da romanın amacını değiştirecek hiçbir kesintiye kabul etmeyeceğini bildirmiştir. 1762 yılında Paris Parlamentosu, kitabı ahlaka aykırı, kışkırtıcı, dinsiz ve kutsal şeylere karşı saygısız

olduğu için kınamıştır. Bu kınama sonrasında kitabın tüm kopyaları görevliler tarafından ele geçirilerek parçalanmış ve yakılmıştır. Aynı yıl, insanın doğal yaşamına uygun bir eğitim sistemini önerdiği ve kurumsallaşmış bir din yerine deist anlayışa dayalı bir Hıristiyanlık biçiminden bahsettiği *Emile* ve yasa önünde eşitliği ve daha adil bir mülk dağılımı yoluyla evrensel adaleti savunduğu siyasi teorilerinin özeti olan *Du Contrat Social*'i (Toplum Sözleşmesi) yayınlamıştır. 1763 yılında Paris Parlamentosu tarafından *Emile*'in yakılması ve yazarının da tutuklanması kararı alınca Rousseau, Cenevre'ye kaçmış ancak burada da *Emile* ile birlikte *Du Contrat Social*'in de mahkûm edildiğini görmüştür. Böylece Rousseau, Cenevre vatandaşlığından istifa etmiş ve Büyük Frederick'in koruması altında Neuchatel'e gitmiştir (Green - Karolides, 2005: 502; Leigh, 2001: 2070).

Neuchatel'de bulunduğu süre içinde kendisini 1762 yılında kınayan Paris Başpiskoposuna *Lettre a Christophe de Beaumont* adıyla yazdığı mektubu 1766 yılında *Index*'e eklenmiştir. Beş çocuğunu terk ettiği için halkın tepkisini alan Rousseau, otobiyografik bir eser olan *Confessions*'u (İtiraf, 1764-1770) yazma zorunluluğu hissetmiş ve yazdıklarını herkesin önünde okuma umuduyla Fransa'ya döndüğünde yasaklarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine ölümüne kadar kalacağı Paris'in kuzeyindeki Ermonville'e yerleşmiştir. Eserlerine yönelik sansür ölümünden sonra da devam etmiştir. *Julie*, 1806'da Katolik *Index*'ine eklenmiştir. 1929 gibi geç bir tarihte Amerika'da, *Confessions*, genel ahlaka zarar verdiği gerekçesiyle, 1935'ten 1936'ya kadar da Sovyetler Birliği'nde yasaklanmıştır. Fransız Devrimi'nden on yıl önce ölen Rousseau'nun politik idealizmi, Devrim'in yolunu açan düşünüş şekli olarak kabul edilmektedir (Leigh, 2001: 2071).

3. Bilim Alanında Yasaklanan Bazı Yazarlar

3.1. Giordano Bruno (1548-1600)

Teorileriyle modern bilimin öncülerinden kabul edilen ve asıl adı Filippo Bruno olan Giordano Bruno, İtalyan filozof, astronom ve matematikçidir. Bir asker çocuğu olarak Napoli yakınlarındaki Nola'da dünyaya gelen Bruno, vaftizinden sonra Filippo ismini almıştır. 1562'de beşeri ilimler, mantık ve diyalektiği öğrenmek için gittiği Napoli'de hafıza üzerine çalışmalara ilgi duymuş ve İbn Rüşd'ün felsefesinden etkilenmiştir. 1565'te girmiş olduğu Napoli'deki Dominik manastırında Giordano adını almıştır. 1572'de rahip olarak atanmış, aynı yıl teoloji eğitimi için Napoliten manastırına gönderilmiştir. 1575'te tamamladığı teoloji eğitiminden sonra, İsa'nın

tanrılık vasfına gölge düşürdüğü kabul edilen Ariusçu fikirleri tartışmaya açmış bunun sonucunda Napoli Engizisyonu tarafından hakkında açılan dava nedeniyle 1576 yılında Roma'ya kaçmıştır (Aquilecchia, 2022).

Hayatını bir gezgin gibi devam ettiren Bruno, 1578 yılında gittiği Cenevre'de kent yöneticilerinin onayladığı bir inceleme yazmış ancak yazdıkları nedeniyle onlarla ters düşmüş ve hapsedilmiştir. Yazdıklarını imha etmesi şartıyla serbest kalacağına söylenmesi üzerine bunu kabul ettiğinden yazdığı bu yazının içeriği hakkında geride herhangi bir bilgi kalmamıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda 1579 yılında tekrar kaçmak zorunda kalmış ve Fransa'nın güneybatısındaki Toulouse şehrine gelmiştir. Bruno, 1581 yılında Thomas Aquinas düşüncesine karşı yazdığı 30 maddelik eleştiri yazısı bağlamında konferans vermek üzere Paris'e gitmiştir. Burada bulunduğu süre ona, kozmolojisinin ilk çizimlerini içeren *Cena de le Ceneri* (Kül Çarşambası'nın Akşam Yemeği, 1584); sonsuz sayıda evren ve sayısız güneş sistemi olduğunu iddia ettiği *De l'infinito universo e mondi* (Sonsuz Evren ve Dünyalar Üzerine, 1584) ve papalığa bir saldırı olduğu düşünülen *Spaccio de la bestia trionfante* (Muzaffer Canavarın Sınır dışı Edilmesi, 1584) gibi en ünlü eserlerini yazma fırsatı vermiştir. 1584'te yayınlanan ve başlıca eseri olan *De l'infinito universo e mondi*'de (Sonsuz Evren ve Dünyalar Üzerine), Aristoteles'in geleneksel kozmolojisini ve onun sınırlı evren anlayışlarını çürütmeye çalışmıştır. Bunun yerine fiziksel evrenin sonsuz olduğunu ve her birinin kendi güneşi ve gezegenleri olan sınırsız sayıda dünya içerdiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Polonyalı düşünür Nicolaus Copernicus'un (1473-1543) Güneş'in dünyamızın merkezi olduğu hipotezini kabul etmesinin yanı sıra Copernicus'tan bir adım daha öne geçerek Güneş'in bir yıldız olduğunu savunmuştur. Bruno'nun öne sürdüğü bu yeni felsefe tüm dini kurumlara aykırı bir görüş olarak kabul edilmiş ve panteist bir anlayışa zemin hazırladığı düşünülmüştür (Traninger, 2001: 358; Karolides vd., 2011: 286).

Bruno'nun sonsuz sayıda evren fikri bile tek başına Hıristiyan liderler ve teologlar için tepki oluşturmaya yetmiştir. Hâlihazırda zaten var olan Copernicus'un dünyanın bildikleri evrenin merkezi olmayabileceğine yönelik meydan okumasının üzerine Bruno'nun tüm kozmolojik düzenin yeniden düşünülmesi gerektiğini ima etmesi, Kilise için utanç verici sorular dizini olarak görülmüştür. 1585'te gittiği Almanya'da hafıza teknikleri üzerine dersler vermeye başlayan Bruno'nun, Aristoteles'e ve Copernicus'un muhaliflerine yönelik eleştirileri hoş karşılanmayıp kınanmış ve buradan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece 16. yüzyılın üç büyük dini

akımı olan Katolikler, Kalvinistler ve Lutherçiler tarafından aforoz edilen ilk düşünür olmuştur. 1591 yılında Venedikli bir aristokrat tarafından davet edildiği İtalya'ya geri döndüğünde, kendisini davet eden aristokrat tarafından Venedik Engizisyonu'na ihbar edilmiştir. Bruno, ahlak dışı davranış, sapkınlık ve kâfirlikle suçlanmıştır. Savunmasında Katolik dinine aykırı hiçbir şey söylemediğini iddia etmiş, tüm doktrinleri kabul edeceğini ancak savunduğu felsefesinden vazgeçmeyeceğini söylemiştir. 1593'te Roma'ya iade edildikten sonra gerçekleşen mahkeme sonucunda yedi yıl hapse mahkûm edilen Bruno'ya, kitap, yazı malzemesi ya da herhangi bir ziyaretçi için izin verilmemiştir. Sadece engizisyon görevlileri ve tövbe etmesi için teşvikte bulunan rahipler dışında ziyaretçisi olmayan Bruno, tüm dayatmalara rağmen hiçbir görüşünden vazgeçmeyeceğini yinelemiştir. Ocak 1600'de yapılan son duruşmada savunduğu birçok sapkın görüş nedeniyle idama mahkûm edilmiş ve 8 Şubat'ta Roma'da, kitaplarıyla birlikte yakılarak idam edilmiştir. 1603'te Bruno'nun tüm yazıları *Index Librorum Prohibitorum*'a eklenmiş ve *Index*'in 1966'ya kadar yürürlükte olan son baskısına kadar listede kalmıştır (Traninger, 2001: 359; Karolides vd., 2011: 287).

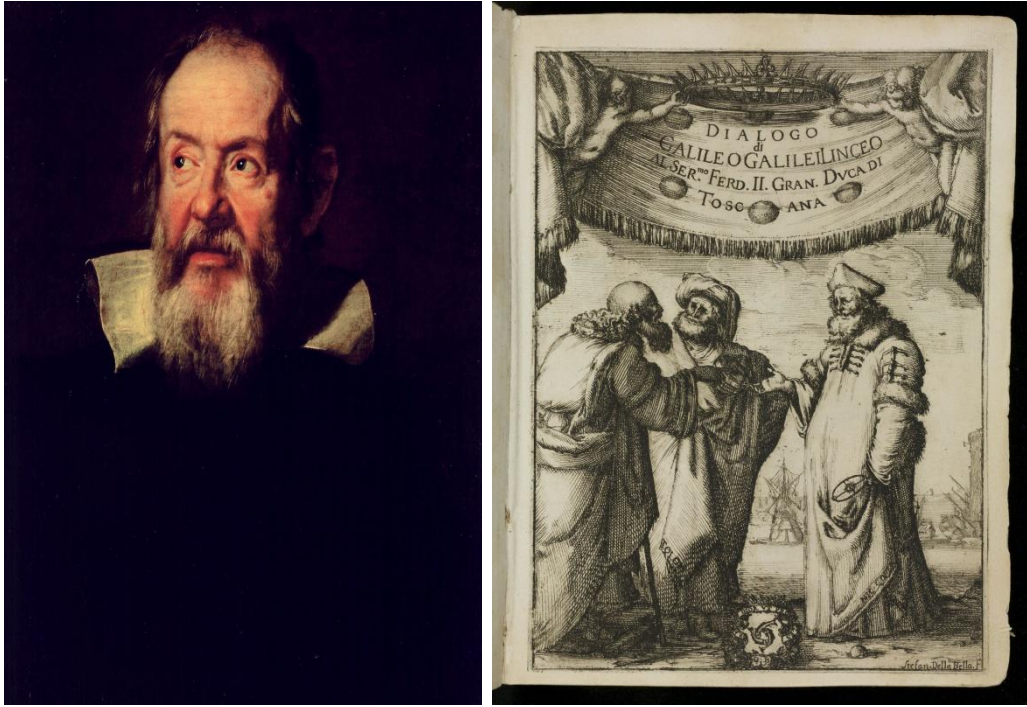
Resim 17: Ettore Ferrari (1845-1929) tarafından 1889 yılında yapılan, Roma'da Bruno'nun idam edildiği Campo de' Fiori'de bulunan Giordano Bruno'nun bronz heykeli (solda); Bruno'nun *Sonsuz Evren ve Dünyalar Üzerine* adlı eserinin 1584 tarihli Venedik basımının ön sayfası (sağda) (https://it.wikipedia.org/wiki/File:Bruno_Infinito_book.jpg, 2022).

3.2. Galileo Galilei (1564-1642)

15 Şubat 1564 yılında İtalya'nın Pisa kentinde dünyaya gelen Galileo, gençlik döneminde Floransa yakınlarındaki manastır okuluna gitmiş, 1581 yılında ise tıp eğitimi almak üzere Pisa Üniversitesi'ne kaydolmuştur. Ancak matematiğe olan yoğun ilgisi nedeniyle 1585'te tıp öğrenimini yarıda bırakmış, matematik ve felsefe alanında kendini geliştirmeye başlamıştır. Bu tarihte 25 yaşındayken matematik kürsüsüne okutman olarak atanan Galileo'nun matematiğe olan büyük tutkusu onun astronomi ve fiziğe olan yaklaşımını da etkilemiş ve özellikle getirdiği matematiksel yaklaşım kendisinden önce Aristo felsefesinin bir kolu olarak görülen fiziğin matematiksel ve deneysel bir bilim olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1590'lardan itibaren Aristo felsefesine getirdiği eleştiriler, tepki almasına yol açmıştır. 1592 yılında 1610 yılına kadar devam edeceği Padua Üniversitesi matematik profesörü bölümüne atanmıştır. Matematik, fizik, astronomi, hidrostatik ve mekanik gibi çeşitli alanlarda çalışmalarını yürüten Galileo, özellikle 1609 yılında kendi geliştirdiği teleskopuyla güneş lekeleri, ayın yüzeyi ve Jüpiter'in dört uydusu gibi önemli gözlemlerde bulunmuştur. Yaptığı bu keşifler sonucunda Kilise'nin uyarılarıyla karşılaşan Galileo, Padua'daki görevinden istifa ederek, Floransa'da "Toskana Grand Dük'ünün Baş Matematikçisi ve Filozofu" pozisyonunu kabul etmiştir (Topdemir, 1997: 43; Helden, 2022).

1613'te Galileo, İnciller dünyanın hareketsiz olduğuna işaret ettiği için Kopernizm yanlıştır diyen Benedetto Castelli'ye İncil'in bilimsel bir otorite olmadığına dair gerekçelerin yer aldığı bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine 1614'te Floransa'da, Dominik bir rahip olan Tommas Caccini, genel olarak matematikçilere, özelde ise Galileo'ya karşı konuşma yapmıştır. 1615'te başka bir rahip de Galileo hakkında Engizisyon'a şikâyette bulunmuştur. Soruşturma başlatan Engizisyon, Castelli'ye yazılan mektubu incelemiş ancak mektubun Katolik doktrininden sapmadığını bildirmiştir. Hakkında yapılan suçlamaların temelsiz çıkmasından sonra Engizisyon, Copernicus hakkında bir soruşturma başlatmış ve 1616 yılında Kopernizmin teolojik olarak sapkın olduğu kararı alınmıştır. Bu karar sonrasında Galileo'ya Kardinal Robert Bellarmine tarafından özel ve sözlü olarak dünyanın hareket ettiğine dair düşüncelerinden vazgeçmesi gerektiğine dair uyarı yapılmıştır. Bu uyarı sonucunda Galileo mahkûm edilmemiş ancak dünyanın hareketine yönelik bir düşünceyi dile

getirmesi de yasaklanmıştır. Galileo, 1623'te göreve gelen VIII. Urban'dan Ptolemaik³⁷ ve Kopernik doktrinlerini karşılaştıran bir kitap yayınlamak için izin istemiştir. Birçok erteleme sonucunda Galileo, 1632'de "*Dialogue on the Two Chief World Systems, Ptolemaic and Copernican*" (*İki Büyük Dünya Sistemine İlişkin Diyalog, Ptolemaik ve Kopernik*) adlı eserini yayınlamıştır. İtalyanca yazılmış olan bu eserde Galileo, Kilise'nin aksine, dünya merkezli bir sistem yerine güneş merkezli Kopernik sistemini savunmuştur. Kitap olumlu tepkilerin yanı sıra şikâyetler de almıştır. Bu şikâyetler içerisinde en önemlisi, 1615-16 Engizisyon dosyasında yer alan Bellarmine'in Galileo'yu mekanik enerjii savunmanın ya da tartışmanın yasak olduğunu bildiren raporla ortaya çıkmıştır. Bu rapora göre yayınladığı kitapla Galileo bu uyarıyı ihlal etmektedir. Kitapla ilgili bir başka şikâyette ise Dünyanın hareketine yönelik düşüncelerin koşulsuz bir şekilde kabul edildiğiyle ilgili olmuştur. Şikâyetler neticesinde Engizisyon tarafından hakkında dava açılan Galileo, Roma'ya çağrılmıştır (Finocchiaro, 2001: 288-289).

Resim 18: Justus Sustermans (1597-1681) tarafından yapılan 1637 tarihli, Galileo portresi (solda) (<https://www.britannica.com/biography/Galileo-Galilei#/media/1/224058/16221>. 2022); Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemine İlişkin Diyalog* adlı eserinin başlık sayfası; soldan başlayarak sırasıyla Aristoteles, elinde usturlap olan Ptolemy ve Güneş'in etrafında dönen bir gezegen sistemi modeliyle Copernicus resmedilmiştir (sağda) (<https://www.britannica.com/biography/Galileo-Galilei#/media/1/224058/2917>; bkz. <https://galileo.ou.edu/exhibits/dialogue-two-chief-systems-world>, 2022).

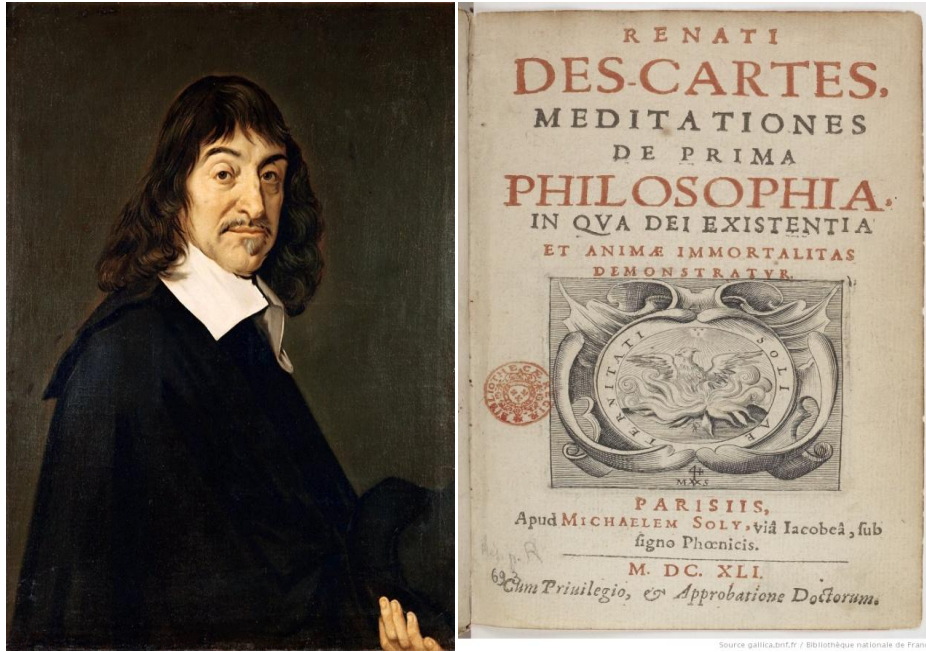
³⁷ 108 yılında doğduğu tahmin edilen İslam kaynaklarında Batlamyus adıyla anılan İskenderiyeli Cladius Ptolemaios tarafından öne sürülen yer merkezli evren anlayışına verilen isim. (bkz. Aydın, 1992: 196).

1633 yılında Roma'ya giden Galileo, ilk duruşmada Bellarmine'in raporuna aykırı hareket etmediğini, ikinci duruşmada ise ilk sorgulamadan sonra kitabını yeniden okuma fırsatı bulduğunu, niyeti bu olmamasına rağmen okuyuculara dünyanın hareketini savunduğu izlenimini verdiğini görünce şaşırıldığını, üzgün ve telafi etmeye hazır olduğunu dile getirmiştir. Yargılama sonucunda Galileo, sapkınlıkla suçlanmış ve bunun sonucunda Kopernik sistemine ilişkin savunduğu tüm görüşlerden vazgeçtiğini ve bunların yanlış olduğunu belirten bir bildirge yayınlaması koşuluyla ölümüne kadar ev hapsiyle cezalandırılmıştır. 1634'te *Diyalog*, Galileo'nun tüm eserleriyle birlikte resmen kınanmış ve yasaklanmıştır. 1664 *Yasak Kitaplar Listesi*, Copernicus ve Galileo'nun eserlerinin ve Dünyanın hareketi ve Güneş'in dengesinden bahseden diğer tüm yazıların kınanmasını doğrulayarak bu yasaklamaları güncellemiştir. 1758'te, XIV. Benedict Index'i, güneş merkezli teoriyi öğreten kitapları kapsayan genel yasağı kaldırmış ancak Galileo'nun *Diyalog*'u yasaklılar arasında kalmaya devam etmiştir. 1820 yılında Engizisyon'un, modern astronomların dünyanın hareketiyle ilgili kanaatinin kabul edileceği kararından sonra 1835 yılında *Diyalog*, Index'ten çıkarılmıştır. 1979 yılında ise Papa II. John Paul, Kilise'nin Galileo'ya karşı haksızlık yaptığını kabul etmiştir (Finocchiaro, 2001: 900; Karolides vd., 2011: 225).

3.3. Rene Descartes (1596-1650)

Yeniçağ felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Fransız filozof ve matematikçi Rene Descartes, 31 Mart 1596 yılında Fransa'nın La Haye şehrinde dünyaya gelmiştir. Aristokrat bir aileden gelen Descartes, 1604 yılında bir Cizvit okulu olan La Fleche'e yazılmış ve eski dillerin yanı sıra mantık, ahlak, fizik, metafizik ve matematik öğrenmiştir. Gördüğü dersler içerisinde en fazla matematik ilgisini çekmiş, ancak eksik tarafları olduğu düşüncesiyle bundan sonraki bilim yaşamını matematiği geliştirmek üzerine kurmuştur. La Flech'teki eğitimini bitirdikten sonra aile geleneğine uyarak asker olan Descartes, ilgi duyduğu alanlardan biri olan müzik üzerine de çalışmalarda bulunmuştur. Otuz yıl Savaşlarında (1618-1648) İmparatorun ordusunda yer alarak, askerlik yıllarını daha çok orduların dinlendiği kış ordugâhlarında geçirmiş, ordu içinde bir subay gibi değil, daha çok bir filozof olarak çalışmıştır. 1619 yılında kendi deyimiyle olağanüstü bilim esaslarını keşfettiğinden bahseden Descartes, bu buluşlarını, bundan 18 yıl sonra çıkacak olan *Discours de la Methode* (Yöntem Üzerine Konuşma) adlı eserinde açıklamıştır. 1621 yılında ordudan ayrılarak Almanya, Hollanda, İtalya gibi farklı ülkelere yolculuklar yapmıştır. Bu yolculuklardan sonra üç

yıl kaldığı Paris'te edindiği çevre içerisinde öne çıkan en önemli isim ise Marin Mersenne'dir.³⁸ Mersenne, Descartes'ın eserlerini belli başlı düşünörlere ulaştırarak, onun felsefesinin yayılma ve tanınmasında büyük rol oynamıştır. Descartes, 1629 yılında Hollanda'ya gitmiş ve kozmoloji sorununu ele aldığı *Le Monde* (Dünya), *Discours de la Methode* (Yöntem Üzerine Konuşma, 1637), çeşitli konuları işleyen birkaç incelemeden oluşan *Essais* (Denemeler, 1637), önemli yapıtlarından biri olan *Meditationes de prima philosophia* (İlk Felsefe Üzerine Düşünceler, 1641) ve *Principia philosophiae* (Felsefenin İlkeleri, 1644) gibi başlıca eserlerini burada yazmıştır (Gökberk, 2012: 228-231).

Resim 19: Ressam Frans Hals'ın (1582-1666) resmettiği Rene Descartes portresi (solda) (<https://www.cs.bu.edu/fac/crovella/cs132-book/L15DimensionRank.html>, 2022); Rene Descartes'ın *Meditationes de prima philosophia* adlı eserinin 1641 tarihli baskısının başlık sayfası (sağda) (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86002964/f9/>, 2022).

Dindar bir Katolik olan Descartes, Copernicus sistemine dayalı bir evren modeli çizdiği *Le Monde* adlı eserini, Galileo'nun Roma Engizisyonu tarafından mahkûm edilmesinin etkisiyle Kilise ile herhangi bir çatışmaya girmemek adına Mersenne'e göndermekten vazgeçmiştir. Bunun nedeniyle ilgili açıklama yaparken şu ifadeleri kullanmıştır: "...Dünyada hiçbir şekilde Kilise'nin onaylamayacağı en ufak bir sözün yer aldığı eserin yazarı olmayı istemem; eksik ya da kusurlu gibi görünmesindense onu tamamen yayınlamamayı tercih ederim." 1640 yılında Hollanda'da Utrecht

³⁸ 1588-1648 yılları arasında yaşamış Fransız filozof, matematikçi ve doğa bilimcisi. Tarihte "Mersenne sayıları" olarak bilinen asal sayılarla ilgili bulduğu formülün yanı sıra dönemin büyük düşünörllerinden bazılarının çalışmalarını duyurmasıyla da öne çıkmaktadır (<https://www.britannica.com/biography/Marin-Mersenne>, 2022).

Üniversitesi'ndeki Protestan akademisyenlerden biri olan Gisbertus Voetius (1589-1676), Descartes'ı ezeli bir düşman olarak kabul etmiş ve *Methode* adlı eserinin anti-Protestan, ateist bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek üniversiteyi Kartezyen (Dekartçı) fikirlerin öğretilmesini yasaklamaya ikna etmiştir. Benzer tepkiler Hollanda'daki bir diğer üniversite olan Leiden Üniversitesi'nde de yaşanmıştır. Buna karşılık Descartes, 1643'te Voetius'u üniversitenin rektörü olarak gücünü kötüye kullanan, "bilim ve felsefeden habersiz, cahil bir baĝnaz" olarak nitelendirmiştir. 1649'da özgürlük alanının kısıtlandığını düşündüğü Hollanda'dan, kendisini Descartes'ın öğrencisi olarak tanımlayan İsveç Kraliçesi Christine'in (1626-1689) davetiyle ayrılmıştır. Çok kısa bir süre sonra da 1650 yılında İsveç'te vefat etmiştir (Souder, 2001: 665-666).

Descartes'ın eserleriyle ilgili yasaklamalar ölümüyle birlikte son bulmamıştır. Kilise'nin şüphelerini üzerine çeken Descartes, 1633'te ilk defa Index'de yer almıştır. Index yetkilileri, Descartes'ın kuşkuculuğu esasa aldığı ve kesin bilgiye ulaşmak için her şeyden kuşku duymak gerektiği felsefesine dayalı çalışmalarının, Aristoteles düşüncesiyle ters düştüğünü iddia ederek uygun şekilde değiştirilmesi kararını almıştır. Kilise'nin yasaklaması 1772 yılında yinelenmiş; 1926 yılında da Sovyetler Birliği'nde yasaklılar arasına alınmıştır. Descartes, tüm Avrupa düşüncesi üzerindeki etkisine rağmen, 1948 yılına kadar Index'de yer almaya devam etmiştir (Green - Karolides, 2005: 149).

4. Edebi Alanda Yasaklanan Bazı Yazarlar

4.1. Dante Alighieri (1265-1321)

1265 yılında Floransa'da orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve asıl adı Durante olan Dante Alighieri, gençlik yıllarında dilbilgisi, mantık, söz bilim (retorik) öğrenmiş, dönemin ünlü düşünürlerinden ders almıştır. Bologna ve Padova üniversitelerine giden Dante, Latin şiirini incelemiş ve felsefe öğrenmiştir. Aristoteles'ten etkilenmesinin yanı sıra Aquino'lu St. Thomas'ın görüşlerini de benimsemiştir. Dante'nin yaşadığı yıllarda İtalya'da feodalite düzeni kalkmış, yerini cumhuriyetlere, krallıklara, senyörlüklere bırakmıştır. İlk olarak Almanya'da ortaya çıkan ve papalığın yönetim hakkını savunan Guelf'ler ile imparator taraftarı olan Ghibellin'lerin etkisi İtalya'da da kendisini göstermiştir. Dante'nin ailesinin de yanlısı olduğu Guelf'ler 1260 yılında Ghibellin'ler tarafından bozguna uğratılmış, 1266 yılında ise tekrar Floransa'ya egemen olmuşlardır. Bu dönemde Guelf'lerin "Aklar" ve "Karalar" şeklinde ikiye bölünmesinden sonra Dante daha ılımlı bir tutum içinde olan

“Aklar” tarafında yer almıştır. 1289 yılında Ghibellin’lere karşı yapılan Campaldino Savaşına³⁹ Dante de katılmış, bu savaş sonrasında Floransa yönetiminde etkin görevler üstlenmiştir. O dönemde papa seçilen VII. Bonifazio’nun (1235-1303) kent üzerinde “Karalar” aracılığıyla egemenlik kurma politikasına karşı çıkmıştır. Böylece Dante, 1302 yılında “Karalar” tarafından seçilen kent yöneticisi aracılığıyla para cezasına ve iki yıl sürgüne mahkûm edilmiştir. Para cezasını ödemeyince, bu ceza ölüm cezasına döndürülmüştür. Bu tarihten önce Roma’ya sürgüne giden Dante birçok sürgünün ardından 1034 yılından 1306 yılına kadar Bologna’da kalmıştır. Bu dönemde Dante’nin dünya işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılmasına yönelik umudu, VII. Henri’nin (1273-1313) imparatorluğunun beşinci yılında ölmesiyle son bulmuştur. 1311 yılında Floransa’da sürgünler için af çıkarılmış, Dante’nin affı ise 1315 yılında gerçekleşmiştir. Affa rağmen geri dönmek istemeyince tekrar ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1321 yılında Ravenna’da ölen Dante, yirmi yıla yakın sürgün hayatı yaşamış bu süre boyunca yazdığı mektuplara *Dante Alighieri exul immeritus* (haksız sürgün) imzasını atmıştır (Alighieri, 2021: 9-13).

Resim 20: Domenico di Michelino tarafından Floransa’daki Santa Maria del Fiore Katedrali’nde bulunan 1465 tarihli, elinde İlahi Komedya’sını tutan Dante’nin resmedildiği fresk tablo. (<https://www.britannica.com/biography/Dante-Alighieri#/media/1/151164/35990>, 2022).

Hayatı boyunca yaşadığı çalkantılara rağmen verimli bir yazar olan Dante’nin en önemli eserlerinden biri olan *De Monarche* (Monarşi Üzerine, 1309-1312), papaları “açgözlü kurtlar” olarak nitelendirdiği siyasi görüşlerinin yer aldığı eserdir. Din ve

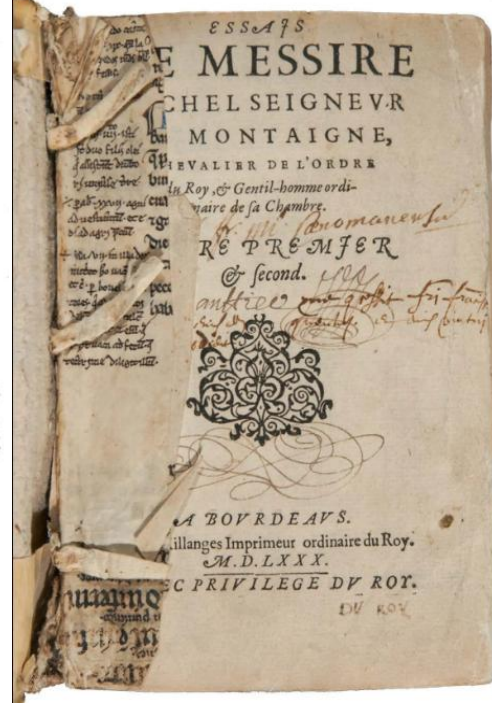
³⁹ İtalyan tarihinde, Guelf ve Ghibellin partileri arasında oluşan çatışmanın bir parçası olarak Floransa ve Arezzo arasında 11 Haziran 1289 tarihinde gerçekleşen savaş (<https://www.britannica.com/event/Battle-of-Campaldino>, 2022).

devlet işlerinin ayrı olması gerektiğini savunan Dante'ye göre insanların ölümsüz ruhlarıyla ilgilenmek kilisenin, dünyevi mutluluklarını sağlamak ise devletin görevidir. Papalığın dünyevi işlere karışmasına eleştiri getiren Dante, imparatorun otoritesinin papa tarafından değil, doğrudan Tanrı tarafından verildiğini savunmuştur. İçerdiği fikirler nedeniyle *De Monarche*, Dante'nin ölümünden sonra 1328'de kınanmıştır. Eserle ilgili ilk sansür ise Fransa'da Papa XXII. John (1249-1334) döneminde kitabın yakılmasıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca eser, 1497 yılında meydana gelen, tarihte *Bonfire of the vanities* (Batıla Karşı Şenlik Ateşi) adıyla bilinen birçok yazma eserin yakıldığı ateşe atılmıştır. 1559 IV. Paul İndex'i ve 1564 Trent İndex'inde de yer alan Dante'nin *De Monarche*'si, 1897 İndex'ine kadar yasaklı kitaplar arasında kalmaya devam etmiştir. Dante'nin edebi alanda bir başyapıt olarak kabul edilen ve öteki dünyaya yaptığı düşsel geziyi şiirsel bir anlatımla efsaneleştirdiği *Divinia Commedia* (İlahi Komedi, 1307-1321) adlı eserinin tüm nüshalarının sansürlenmesi için 1581'de Lizbon'daki yetkililer tarafından çağrıda bulunulmuştur (Levi, 2011: 648; Green - Karolides, 2005: 140). 1897 yılından itibaren İndex'de Dante'nin ismine rastlanmamakla birlikte 1948 tarihli son İndex'de Dante ve *Divinia Commedia*'sı üzerine Ugo Foscolo (1778-1827), Marianna Florenzi Waddington (1802-1870) gibi isimler tarafından yazılan birçok inceleme yazısının yasaklılar arasında yer aldığı görülmektedir.

4.2. Michel de Montaigne (1533-1592)

1533 yılında Fransa'da dünyaya gelen Michel de Montaigne, küçük yaştan itibaren eğitim görmeye başlamıştır. 1535'te Alman bir eğitmenle başladığı öğretim hayatında Latince öğrenmiştir. 1539'da Fransa'nın en iyi kolejlerinden birine giden Montaigne, burada Latin şiiriyle ve Yunancayla tanışmıştır. 1546'da Bordeaux'da edebiyat fakültesinde felsefe okumuş, daha sonra Tolouse'da hukuk mektebine gitmiştir. 1555 yılında, Bordeaux belediye başkanı olan babasıyla birlikte Paris'e giden Montaigne, Protestanlara karşı şiddet hareketlerinin başladığı 1562 Fransa'sında, Rouen şehrini Protestanlardan almaya giden kral ordusuna katılmıştır. Sonrasında tekrar Bordeaux'a dönmüş ve 1569 yılında ölen babasının isteğiyle yaptığı bir çeviriyi bastırmıştır. Bordeaux'taki görevinden istifa ettikten sonra babadan kalan çiftliğine geri dönerek kütüphanesine çekilmiş ve 1572 yılında *Essays'ı* (*Denemeler*) yazmaya

başlamıştır. 1575 yılında tekrar gittiği Paris'te Pyrrhon felsefesiyle⁴⁰ yakından ilgilenen Montaigne, *Denemeler*'ini yazmaya devam etmiş ve 1580 yılında eserini ilk defa olarak iki cilt halinde bastırmıştır. Sonraki yıllarda bazı eklemelerle birkaç kez yeniden bastırıldığı *Denemeler*'e son eklemesini 1589 yılında yapmıştır (Montaigne, 2011: xxiii-xxvi).

Resim 21: Michel de Montaigne (solda)

(https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Michel_de_Montaigne_1.jpg, 2022); Michel de Montaigne'in *Essays*'ının (Denemeler) 1580 tarihli ilk baskısının başlık sayfası (sağda) (<https://www.britannica.com/biography/Michel-de-Montaigne#/media/1/390476/158629>, 2022).

Montaigne'in *Denemeler*'ine yönelik ilk sansürleme girişimi 1580-81 yıllarında gerçekleşmiştir. Roma'ya gittiğinde yanında bulunan *Denemeler*'in bir nüshasıyla birlikte tüm kitaplarına inceleme amacıyla el konulmuştur. Roma'da Papa XIII. Gregory (1502-1585) tarafından olumlu bir şekilde karşılanmasına rağmen Engizisyona çağrılarak *Denemeler*'indeki bazı bölümlerin değiştirilmesi veya silinmesi gerektiği söylenmiştir. Sansürlenmesinin istenildiği konular şunlar olmuştur: "servet" kelimesinin fazla kullanılması; Hıristiyanlığı terk eden IV. yüzyıl Roma İmparatoru Julian'ın savunulması; sapkın şairlerin övülmesi; dua edenin kötü dürtülerden arınmış olması gerektiği fikri; işkence hakkındaki yorumlar; çocukların kendi özgür iradeleriyle iyiliği seçebilecekleri şekilde eğitilmeleri. Montaigne bu düşüncelerinin hatalı olmadığını, belki de sansürcülerin düşüncelerinden yanlış yorumlar çıkardığını söyleyerek

⁴⁰ Bilgi sorununu sistematik olarak inceleyen şüpheciliğin kurucusu olarak kabul edilen ilk septik düşünür Elisli Pyrrhon'un (M.Ö. 365-275) felsefesine verilen isimdir (Gökberk, 2012: 86).

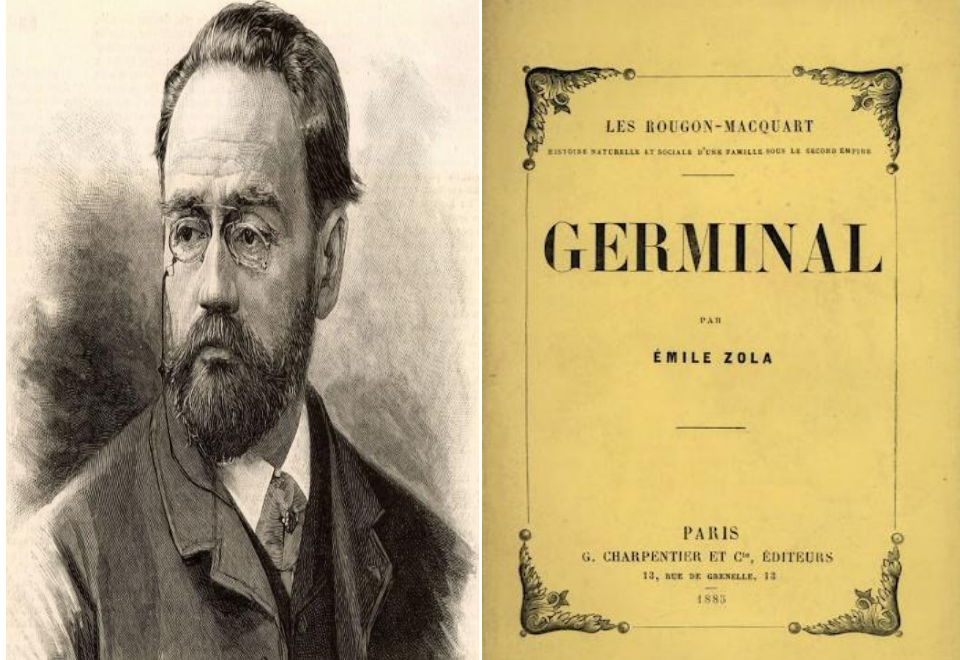
düzeltilmeyi kabul etmemiştir. Aynı zamanda bazı düzeltmeleri dikkate alacağını söylemiş yine de bunların hiçbirisini yapmamıştır. Montaigne inanç ve aklın birbirinden ayrı şeyler olduğunu savunarak, dini konularda bu ikisi birbiriyle çeliştiğinde inancın tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir. Montaigne'e göre felsefe ve kilise böylelikle birbirinden ayrılarak, kilisenin savaştığı modern bilimsel keşifler, dini doktrine bir meydan okuma olarak değil, bir akıl meselesi olarak kabul edilebilir. Montaigne'in dogmatik inanç sistemine yönelik şüpheciliği ve hoşgörü temelli düşünce yapısı yaşadığı dönemin Rönesans hümanizmine uygun bir fikir yapısı içermektedir. Ancak Karşı Reform sonrasında güçlenmeye çalışarak Protestan teolojisine karşı kilise geleneklerini güvence altına almaya çalışan kilise, Montaigne'in aklın ve inancın ayrılması konusundaki fikirlerini "fideizm" sapkınlığı olarak nitelendirmiştir (Karolides vd., 2011: 227-228).

Sonuç olarak Montaigne'in *Denemeler*'i 1676 yılında *Index Librorum Prohibitorum*'a eklenmiştir. *Denemeler*'in ilk basımından neredeyse bir asır sonra *Index*'e alınmasında, inancın akla hitap edebileceğini savunan Descartes'tan etkilenen düşünürlerin eleştirilerinin büyük rol oynadığı düşünülmektedir. 1655-1674 yılları arasında gerçekleşen bu eleştiriler içerisinde öne çıkanlardan bir tanesi Pascal'ın (1623-1662) Montaigne'in kuşkuculuğuna, intihar ve ölüm üzerine olan pagan görüşlerine getirdiği eleştiridir. Bunun yanı sıra 1669'da Bossuet (1627-1704), bizi hayvanlardan ayıran ve Tanrı'ya ulaştıran şeyin üst içgüdüler olduğuna yönelik itirazı da Montaigne'le girdiği tartışmanın neticesidir. Aynı zamanda 1674 yılında Malebranche (1638-1715), zevkleri uyandırıp tutkuları anlaşılmasız bir şekilde güçlendireceği için Montaigne okumanın tehlikesinden bahsetmiştir. 1676 yılında hüküm giyen Montaigne'in *Denemeler*'i 1966 yılında *Index*'in resmi olarak tamamen kaldırılmasına kadar yasaklı kitaplar listesinde yer almaya devam etmiştir (Henry, 2001: 1620-1621).

4.3. Emile Zola (1840-1902)

1840 yılında Paris'te dünyaya gelen Emile Zola'nın gençlik yılları babasının ölümünden sonra yoksulluk içinde geçmiştir. Eğitimini Paris'teki Saint-Louis Lisesi'nde tamamlayan Zola, 1862'de geçimini sağlamak için Hachette yayınevinde memur olarak işe başlamıştır. Memurluğu süresince çeşitli dergilere makaleler ve öyküler yazmış, 1865'te ilk romanı olan yarı otobiyografik *La Confession de Claude* (Claude'un İtirafı) adlı eserini yayınlamıştır. Polisin ve yayınevinin tepkisine yol açan bu eseri nedeniyle yayınevindeki işinden istifa etmiştir. Sonraki yıllarda gazetecilik

kariyerine serbest bir şekilde devam eden Zola, iki roman daha yayınlamıştır. Zola, 1867’de *Therese Raquin* ve 1868’de *Madeleine Ferat* adlı eserlerini yayınladıktan sonra Balzac’ın *La Comedie humaine* (İnsanlık Komedyası) isimli çalışmasına benzer şekilde bir roman serisi yazmaya karar vermiştir. Yirmi ciltten oluşan *Rougon-Macquart* adlı bu serinin içerisinde Zola’nın en çok bilinen kitapları *Germinal* ve *Nana* da yer almaktadır. 1898 yılında Dreyfus Olayı’na ⁴¹ dayanarak, Yahudi subayı Alfred Dreyfus’un masumiyetini savunduğu ve Fransız genelkurmayını suçladığı *J’accuse* (Suçluyorum) isimli mektubunu yazmıştır. Yargılama sürecine girdikten sonra İngiltere’ye kaçan Zola’nın bu müdahalesi davanın yeniden açılmasına neden olmuştur. 1902 yılında evinde kömür gazı zehirlenmesinden ölen Zola, Avrupa’nın en büyük romancılarından biri olarak kabul görmektedir (Berg, 2022).

Resim 22: 1893 tarihli Emile Zola gravürü (solda) (<https://www.britannica.com/biography/Emile-Zola#/media/1/657747/130013>. 2022); Emile Zola’nın *Germinal* adlı eserinin 1885 tarihli ilk baskısının kapak sayfası (sağda) (<https://librairie-hugonnard-roche.blogspot.com/2021/01/emile-zola-germinal-1885-edition.html>. 2022)

Eserlerinde zamanının tabularını yıkmaya çalışan Emile Zola’nın, *Therese Raquin*, *La Curee* (1871), *L’Assommar* (1877), *Nana* (1880), *Germinal* (1885) ve *La Terre* (1887) gibi başlıca romanlarının çoğu anavatanı olan Fransa’da, yoğun bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin Fransız yazar Anatole France (1844-1924), Zola’nın *La Terre* adlı eseri için; “onun eseri kötüdür ve o asla doğmaması

⁴¹ 1894 yılında Fransa tarafından casuslukla suçlanan Yahudi Yüzbaşı Alfred Dreyfus’un haksız yere itham edilip yargılanmasıyla başlayan ve sonraki yıllarda Yahudi düşmanlığıyla ilişkilendirilerek devam eden olaylardır (bkz. Baysan, 2002: 181-195).

gereken zavallı insanlardan biridir” demiştir. 1888’de İngiliz politikacı Samuel Smith (1822-1900), Zola’nın romanlarının “sadece domuzlara uygun” olduğunu ve “onların sürekli olarak okunmasının zihni ahıra benzeteceğini” söylemiştir. Kısa bir süre sonra romanın yayıncısı Henry Vizetelly (1820-1894), *La Terre*’yi yayınladığı için yargılanarak hapse atılmıştır. Zola’nın eserleriyle ilgili bir diğer sansür eylemi, kömür madencilerinin grevi hakkındaki romanı *Germinal* üzerine gerçekleşmiştir. Kitaptaki sakıncalı bölümlerin çıkarılması istenmiş ancak Zola bunun yerine sakıncalı bölümler yerine noktalı çizgi konulmasını teklif etmiştir. Böylece *Germinal*’in 1885 tarihli ilk baskısı bu noktalı çizgilerle basılmıştır. *Germinal*’le ilgili bir başka sansür de, eserin sahne uyarlaması yapılacağı zamana denk gelmektedir. O dönemde oyun metinleri, yasa gereği Eğitim ve Güzel Sanatlar Bakanlığı’nın siyasi veya kamu ahlakına yönelik hakaretler nedeniyle onay vermeme yetkisine sahip “inceleme komitesi”ne gönderilmekteydi. Komiteye gönderilen *Germinal*’le ilgili olarak, grevdeki madencilerin üzerine polisler tarafından ateş açıldığını gösteren iç savaş sahnesinin rahatsız edici olduğu kararı verilmiştir. Bakanlıkla yaptığı görüşmelere rağmen Zola’nın oyunu yasaklanmış, 1888 yılında *Germinal*’in aşırı sosyalist sahnelerin çıkarılması ve polisin sahne dışında ateş etmesi koşullarıyla oynanmasına izin verilmiştir (Morgan, 2001: 2718-2720).

Zola’nın tüm eserleri 1894 yılında Roma Index’ine alınarak ismi yasaklı kitaplar listesine eklenmiştir. Bunu takip eden yıllarda 1929’da Yugoslavya’da, 1953’te de İrlanda’da aynı yasaklar gerçekleştirilmiştir. Bir hayat kadınıni kahraman yapan *Nana* adlı eseri de “Ulusal Edebiyat Kuruluşu”nun kara listesinde birinci sırada yer almıştır (Green - Karolides, 2005:670).

F. Barış Süreci ve Index’in Kaldırılışı

Kilisenin, sansür tarihine bakıldığında, Index’te olduğu gibi, yaptığı ve oluşturduğu tüm kapsamlı sansür çalışmalarına rağmen geniş bir alanda tam anlamıyla etkili olabilmesini sağlayacak yeterli insan gücüne sahip olmadığı söylenebilir. Index’in etkinliği zaman ve mekâna göre değişiklik göstermiştir. Bunun yanı sıra Avrupa’nın kitap üretim, dağıtım ve okuma alışkanlıklarını etkilediği gerçeği de göz ardı edilmemesi gereken bir sonuçtur.

Engizisyon sansürcülerinin kitap üretim ve dağıtımının kontrolünü ellerinde tutmak için uyguladıkları kitapların yakılması, işkence, aforoz ve ölüm gibi cezalar, beraberinde kitap kaçakçılığı ve sahtecilik gibi sonuçları da getirmiştir. Örneğin,

Hollanda'da 1559 tarihli ilk İndex yayınlandıktan sonra birçok Hollandalı matbaacı Protestan kitaplarını yayınlamak için yasakları çiğnemelerinden dolayı cezalandırılmıştır. Bu durum Hollandalı matbaacıların kendilerini korumak için sahte baskılar kullanmalarına yol açmıştır (Rye, 1981, s.72). Sansürlemeyle birlikte ortaya çıkan bu sorunlar Kilise'nin saygınlığını kaybetmesine de neden olmuştur. Bu nedenle zaman içerisinde hem Kilise yapısı içerisinde hem de var olan uygulamalarda bazı değişikliklere gitme ihtiyacı hissedilmiştir.

İndex'in etkin olduğu yılların son dönemlerine bakıldığında yapılan en önemli değişikliğin XIII. Leo döneminde gerçekleştiği görülmektedir. XIII. Leo papalığı süresince kendisinden öncekilerin uyguladığı sert politika yerine var olan sorunlara daha yapıcı çözümler getirme yönünde kararlar alınmıştır. Fransa, Rusya, Almanya ile ilişkileri onun döneminde kısmi olarak düzeltilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bilimsel çalışmalara verdiği önemden dolayı din ile bilimin birliktelik içerisinde olması gerektiğini savunmuştur. Bu barış ortamını teşvik eden düşüncelerin yer aldığı mektuplar yayınlamış, papalığın yeniden saygınlık kazanmasına da neden olmuştur. Savunduğu bu uzlaşmacı görüşler neticesinde kendi döneminde hazırlanan 1897 tarihli İndex'de o zamana kadar gerçekleştirilmiş en kayda değer değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Yayınladığı genelgeyle dini konular üzerinde reform çalışmalarında bulunduğu gibi buna bağlı olarak İndex üzerinde gerçekleşecek olan yeniliklerden de bahsetmiştir. Bu değişiklikler sonucunda sansürle ilişkili var olan sınırlandırmalar daha uygulanabilir hale getirilmiş, çok sayıda kitap listeden çıkarılmıştır. Aynı zamanda uygulanan cezaların yükümlülükleri de azaltılmıştır. 1900'lü yıllardan itibaren XIII. Leo'nun getirdiği bu yenilikler yürürlükte kalmıştır (Benigni, 2022).

1897 baskısıyla birlikte zaten o döneme kadar gittikçe etkisini kaybeden İndex, zaman içerisinde siyasal gücünü de kaybetmeye başlamıştır. 1948 yılında gerçekleşen son baskı da İndex'le ilgili yapılan son çalışma olmuştur. Bundan sonraki süreçte 1966 yılına kadar sadece bir belge hükmünde varlığını sürdürmüştür. 1966 yılında İndex'in, o zamana kadar etkinliğini yitirmiş olmasına rağmen temelde Kilise politikasının değişmesinden dolayı resmi olarak tamamen kaldırıldığı düşünülmektedir. Kilise politikasının dönüm noktalarından biri olan II. Vatikan Konsili, bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur.

1962-1965 yılları arasında gerçekleşen II. Vatikan Konsili'nin amaçları, VI. Paul (1897-1978) tarafından 1964 tarihinde yayınlanan genelgede şu şekilde belirtilmiştir: Kiliseyi yenilemek; Hıristiyanları birleştirmek; Dünya ile diyaloga girmek

(Dvornik, 2019: 121). Bununla birlikte başlayan geniş reform sisteminin bir parçası olarak, havarilerin ve onların temsilcilerinin misyonu aracılığıyla Mesih tarafından kurulan ve kişinin otoriteye tabi olma koşuluyla elde edebileceği “kusursuz toplum”u temsil eden Kilise yerini, herkesin içinde bulunduğu bir topluluk olan kilise vizyonuna bırakmıştır. Bu yeni kilise anlayışında yasama ve idari işler otoritenin elinde kalmaya devam etmiş, ancak bu görev ve sorumluluk toplumun dini yaşamına hizmet olarak görülmeye başlanmıştır. Tüm insanlık için bir kurtuluş işareti olan ve “*dünyanın gizemi*” (*sacramentum mundi*) olarak kabul edilen Tanrı’nın halkı vizyonu, Protestan kiliseleri, diğer dünya dinleri ve dindışı ateist ve hümanist hareketlerle olan ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. II. Vatikan’la birlikte Kilise yeni bir yön kazanmıştır. Örneğin 1965’te Kutsal Kardinaller Koleji’nde üstünlük, Roma eyaletinin piskoposluklarının kardinalleri, diyakoz ve alt diyakozlarından sonra Doğu patriklerine verilmiştir. Aynı yıl, Kutsal Kurul (eski adıyla Engizisyon), teolojik araştırmanın olumlu şekilde desteklenmesine vurgu yaparak, İnanç Doktrini Cemaati haline gelmiştir. Bu yaklaşım bağlamında din ve felsefe özgürlüğü insanlığın en temel hakkı kabul edilmiştir (Orsy, 2021).

II. Vatikan’ın temel vizyonunu oluşturan “din ve felsefe özgürlüğü” anlayışı İndex’i tarihi bir kalıntı olarak görmeye yol açmıştır. Bu nedenle, 1966’da *Index Librorum Prohibitorum*, Kilise tarihinde yüzyıllar boyunca korumaya çalıştığı otoriteyi kaybederek uyulması gereken zorunlu bir kanun olmak yerine ahlaki ilkeleri korumaya çalışan bir rehber ya da tarihi bir belge konumunda kalmıştır.

SONUÇ

Temeli İsa'yla birlikte onun halef olarak atadığı havari Petrus'a dayandırılan kilise anlayışı, ruhanî bir özellik taşıması bakımından Hıristiyanlığın özünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu özellik kilisenin yanılmaz ve evrensel olduğunun delili olarak da kabul edilmektedir.

Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren kilise bünyesinde ortaya çıkan farklı fikir ve düşünceler bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Bölünmeler sonucunda ortaya çıkan yeni grup veya mezheplerin hepsi kendilerini bu evrensellik boyutunda kabul ettirme yarışı içinde olmuşlardır. Bu durum çatışmaların çoğalmasına da neden olmuştur. Ortaçağ Hıristiyanlığında “*Kilise dışında kurtuluş yoktur*” doktriniyle tüm dini otoriteyi elinde tutan Katolik dünyası, bu otoriteye karşı çıkan farklı fikir ve akımların otoriteye zarar vermesini engellemek için yasaklamalar getirmiş, yargılamalar yapmış ve yenilik girişimlerinde bulunmuştur.

Özellikle 16. yüzyıl Avrupa'sında Kilise'nin elindeki bu otoriteyi kullanarak ortaya koyduğu uygulamalar ve baskıcı tutumlar eleştirilerek reformistlerin tarih sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Kilise tarihinde, bu reformların en etkinisi olarak kabul edilen Martin Luther'in başlatmış olduğu reform hareketi öncesinde de getirdikleri eleştirilerle beraber yenilenmeyi destekleyen John Wyclif ve Jan Hus gibi isimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak ortaya çıkan bu reformist yaklaşımlar, daha çok kilise içerisinde çözüme kavuşturulan girişimler olmuştur. 16. yüzyılda Luther'le birlikte başlayan reform süreci ise Katolik dünyasının hem farklı düşüncelere karşı birçok önlem alması hem de içyapısında yenilikler yapması sonuçlarını beraberinde getirmiştir.

Kilisenin engizisyon ve endüljans gibi uygulamaları, papanın yanılmaz olarak kabul edilmesi, buna bağlı olarak Kutsal Kitap'ın halka indirgenmemesi gibi meseleler Luther'in 1517'de yaptığı eleştirilerin başında gelmektedir. Luther'in Almanya'da başlatmış olduğu bu eleştiri hareketi, zaman içerisinde İsviçre ve Fransa gibi farklı bölgelere sıçrayarak Zwingli ve Calvin gibi reform öncülerinin çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu hızlı yayılış kilisenin bir takım kararlar almak üzere konsil toplanmasına yol açmıştır.

Hıristiyan tarihinde dini ve siyasi problemlerin çözümü için toplanan konsiller, kilisenin var olan gücünü elinde tutması açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Katolik Kilisesi tarafından ekümenik olarak kabul edilen 21 genel konsil, hem teolojik hem de disiplinle alakalı meselelerin tartışıldığı toplantılar olmuşlardır. Özellikle 325 İznik Konsili, 1545-1563 Trent Konsili ve 1962-1965 II. Vatikan Konsili kilise tarihinin seyrini değiştirmiş olmaları bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Trent Konsili, Protestan reformuna karşı Katolik Kilisesi'nin tutumunun anlaşılmasını sağlaması açısından ön plana çıkmaktadır. Bu konsil, uzun yıllar süren tartışmalar sonucunda özellikle Protestanlara karşı alınması gereken önlemleri ortaya koyması, doktrinsel meselelerin tekrarlanıp vurgulanması, kilisenin kendi gücünü yeniden canlandırması ve kilisenin kendi bünyesinde disiplin noktasında yapılması gereken yeniliklerle ilgili kararları içermesi bakımından kilise tarihine yön veren konsillerden biri olmuştur. Konsilde, bir taraftan engizisyonun yeniden canlanmasıyla Protestanlar üzerinde baskıcı bir tutumun sergilenmesi yönünde hareket edilirken, endüljans gibi belgelerin satılmasının yasaklanması kararı alınarak yenilik sürecine girilmiştir. Bu anlamda konsil, Protestanlara karşı başlatılan bir girişim olması bakımından Katolik dünyasının başlatmış olduğu *Karşı Reform* hareketinin önemli bir simgesi haline gelmiştir.

Karşı Reform bağlamında gerçekleştirilen bir diğer uygulama Roma engizisyonunun bir sonucu olarak papalık tarafından okunması yasaklanan kitapların listesinin yayınlanması olmuştur. Tarihte "Index" olarak geçen bu listenin ilk resmi hali 1559'da yayınlanmış, Trent Konsili'yle önemli değişikliklere uğramış, zaman zaman revize edilerek 1948 yılında da son baskısı yapılmış ve 1966 yılında resmi olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Index, hem Katolikliğin yargı simgesi olan engizisyonun işleyişini hem de kilisenin otoriteye zarar vereceğini düşündüğü girişimlere karşı nasıl bir yaklaşım içerisinde olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Matbaanın gelişmesi, birçok eserin ve düşüncenin farklı bölgelere hızla yayılmasının yolunu açmıştır. Doğal olarak Kilise'nin önünde ciddi bir tehdit olarak kabul ettiği Protestanlığın yayılmaması için, matbaayla ortaya çıkan gücün sınırlarının daraltılması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Temelde otoriteyi korumak adına atılan bir adım olan Index'de, sakıncalı görülen eserlerin tamamen yasaklanmasının yanı sıra sansür mekanizması uygulanarak değişikliklere uğrayan eserler de olmuştur. Sayfa, paragraf karalama ya da iki sayfayı birbirine yapıştırma şeklinde yapılan ilk sansür uygulamalarının Katoliklerin istediği sonucu doğurmaması ve eserlerin yayılmaya devam etmesi üzerine Kilise, okunması, elde bulundurulması, basılması veya satılmasını yasakladığı kitaplarla ilgili daha ciddi bir liste oluşturma ihtiyacı

hissetmiştir. Böylece 1553'te Papa IV. Paul'un aldığı kararla hazırlanmaya başlanan *Index Librorum Prohibitorum* ismiyle bilinen "Yasaklı Kitaplar Listesi"nde sadece dini boyutta yazılan eserler değil, edebiyat, bilim, siyaset gibi birçok alanda yapılan çalışmalar da yer almıştır. Tevrat ve Kur'an'ın yanı sıra Luther ve Calvin gibi reformcuların; Hobbes, Sartre, Balzac, Emile Zola gibi düşünür ve yazarların; Galileo, Kopernik, Bruno gibi bilim insanlarının eserleri listede öne çıkan isimlerdendir.

Listede bir eserin yer alması için sadece içerdiği konu değil, yazıldığı dil de bir kriter olmuştur. Örneğin Hıristiyanlık tarihinde en çok yasaklanan kitap Kitab-ı Mukaddes'tir. Bunun nedeni Kilise'nin Latince Vulgate çevirisi dışında başka bir dile tercüme edilerek yazılan İncilleri kabul etmemesidir. Bu nedenle Latince çeviri dışındaki tüm İncillerin okunması veya basılması yasaklanmıştır. Listeleri inceleyen araştırma yazılarına bakıldığında yayınlanan listelerin içeriğinde daha çok İtalyanca eserlerin var olduğu görülmektedir. Bu durum Kilise'nin Index'le aslında istediği gibi geniş bir alanda otorite kuramadığının göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Trent Index'i sonrasında basılan tüm indexler çok ciddi bir değişikliğe uğramadan güncellenmeye devam etmiştir. Ancak XIII. Leo tarafından güncellenen Index, önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. XIII. Leo'nun uzlaşmacı yapısı, Index'de de kendini göstermiş ve sansürle ilgili yaptırımlar hafifletilmiştir. Bu durum o zamana dek etkisini iyice kaybetmiş olan listenin artık tarihi bir belge konumuna gelmesine de zemin hazırlamıştır. Her ne kadar 1948 yılında bir baskısı yapılırsa da Index o zaman kadar siyasi gücünü büyük oranda kaybettiğinden ciddi bir uygulama alanı bulamamıştır. Bu nedenle 400 yıl boyunca din, felsefe, bilim, edebiyat gibi birçok alanda kendini gösteren, din ve bilim çatışmasının tarihteki ve günümüzdeki yansımaları noktasında önemli bir olgu olarak karşımıza çıkan Index, Kilise'nin "din ve felsefe özgürlüğü" vizyonunun başlangıcı olarak kabul edilen II. Vatikan Konsili sonrasında resmi olarak tamamen kaldırılmıştır.

Protestan reformu beraberinde gelen Katolikliğin gerçekleştirmiş olduğu Karşı Reform ve bu süreçte alınan kararlar, Ortaçağ döneminde tam bir otorite olarak kendini gösteren Katolikliğin sahip olduğu gücü korumak; özelde Protestanlığı, genelde ise kilise dışında ortaya çıkan tüm farklı fikirlerin yayılmasını engellemek için nasıl bir yol izlediğini göstermektedir. Hıristiyanlık tarihinde büyük bölünmelerden birini ortaya çıkaran reform ve Karşı Reform, temelde dinsel bir çatışma olarak görünse de, zaman içerisinde siyasi bir boyuta bürünerek tüm Avrupa'yı etkileyen dini-siyasi bir savaş halini almıştır. Bu anlamda Karşı Reformun bir uzantısı olan Index'in, günümüzde

varlığını sürdürmüyor olsa da çok yakın bir tarihe kadar yürürlükte kalmış olması, Katolik dünyasının geleneğin karşısında yer alan her türlü görüşe karşı verdiği savaşın en somut örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Index'in Hıristiyanlık tarihindeki 400 yıllık konumu, geleneğe her dönemde bağlı kalınması gerektiği vurgusunu yapan Kilise'nin, gerektiğinde en şiddetli yasaklamalar, yargılamalar ve cezalandırmalara başvurduğunu göstermektedir. Index üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde bu listenin, Katolik Kilisesi'nin geleneğe karşı olan tüm düşünceleri ortadan kaldırma noktasında ne kadar kararlı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca yasaklama ya da kınamaların çok geniş bir kitle tarafından uygulandığı, yasaklananların da kendinden olmayanları yasakladığı bir süreci de beraberinde getirmesi, Index'in arka planında sadece dini meselelerin değil siyasi meselelerin de yer aldığı sonucuna varmamızı sağlamaktadır. Katolik dünyasının sapkınlıkla mücadele olarak adlandırdığı bu sürecin, din ve düşünce alanındaki çatışmalara etkilerinin anlaşılması noktasında önemli izlenimler sunabilecek, sansürlenmiş veya yasaklanan metinlerin içeriğiyle ilgili daha kapsamlı çalışmalar, araştırılmayı bekleyen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Mahşerin Üç Atlısı: Luther, Münzer, Calvin”. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. ed. Mehmet Ali Ağaoğulları. 298-305. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. ed. Mehmet Ali Ağaoğulları. 324-327. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Alighieri, Dante. *İlahi Komedya*. çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2021.
- Anastaplo, George. “Censorship”. *The Encyclopedia Britannica*. 15/634-641. Chicago: 1986.
- Aras, Ahmet. *Harita ve Grafiklerle Dinler Coğrafyası*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- *Protestanlık Tarihinde Kalvinizm*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2004.
- Aydın, Cengiz ve Gülseren. “Batlamyus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 5/196-199. İstanbul: 1992.
- Aydın, Fuat. *Batı İslam Algısının Arkeolojisi*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2011.
- Aydın, Mahmut. “Erken Dönem Hıristiyanlığı Bünyesinde Yaşanan İç Çatışmalar ve Bölünmeler”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 91-93. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Aydın, Mehmet. “Kilise”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 26/11-14. İstanbul: 2002.
- *Dinler Tarihine Giriş*. Konya: Literatürk Academia, 2017.
- “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi.” *Dinler Tarihi Araştırmaları- III* (2002), 107-117.
- Atkinson, James. “Reform”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev.Sel – Kınran. 368-396. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

- Baez, Fernando. *Kitap Kıyımının Evrensel Tarihi*. çev. Tolga Esmer. İstanbul: Can Yayınları, 2019.
- Bayet, Albert. *Dine Karşı Özgür Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Arya Yayıncılık, 2016.
- Baysan, Gül Tekay. “Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2002), 181-195.
- Brown, Colin. “Akıl ve Akılsızlık”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 487-498. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Burman, Thomas E.. *Latince Kur’an Çevirileri 1140-1560*. çev. Nisan Alıcı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Burnett, Stephen G. “Hebrew Censorship in Hanau: A Mirror of Jewish-Christian Coexistence in Seventeenth-Century Germany”. *Faculty Publications, Classics and Religious Studies Department*. (1994), 199-222.
- Clouse, Robert G. “Savonarola”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 342. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- “Batı Kilisesinin Gelişmesi”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 262-277. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Cohn-Sherbok, Dan – Lavinia. *Yahudiliğin Kısa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Çinpolat, Salih. “Kitab-ı Mukaddes’in Türkçeye Çeviri Süreci Ve Ali Ufki Bey’in Çevirisinin Önemi” *Dini Araştırmalar Dergisi* 23/59 (2020), 425-446.
- Demirci, Kürşat, “Engizisyon”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 11/238-241. İstanbul: 1995.
- Doğan, Hatice. *İbn Meymun’un Hayatı, Eserleri ve Delaletü’l Hairin Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Donnelly, John P. “Cizvitler”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 421-422. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Dowley, Tim. “John Wyclif”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 346. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi İznik’ten II. Vatikan’a*. çev. Mehmet Aydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Eliade, Mircea - Couliano, Ioan P. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/20 (2004), 93-100.
- “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 309-325.
-“Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/5 (1999), 387-413.
- Esen, Saliha. “Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/52 (2017), 111-130.
- Finocchiaro, Maurice A. “Galileo Galilei”. *Censorship a World Encyclopedia*. 288-900. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Gasque, W.Ward. “Kilise Büyüyor: Kudüs’ten Roma’ya”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 57-68. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Green, Jonathan - Karolides, Nicholas J. *Encyclopedia of Censorship*. New York: On File, Inc., 2005.
- Grendler, Paul F. *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605*. New Jersey: Princeton University Press, 1977.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Gördebil, Ubeydullah. *Trent Konsili (1545-1563), Hıristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları, 2006.
- Güngör, Ali İsra. *Cizvitler ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Hagstrom, Aurelie. “The Catholic Church and Censorship in Literature, Books, Drama, and Film”. *Analytic Teaching* 23/2 (2004), 147-156.
- Harman, Ömer Faruk. “Konsil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 26/175-178. İstanbul: 2002.
-, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 43/212-218. İstanbul: 2013.
- Henry, Patrick. “Michel de Montaigne”. *Censorship a World Encyclopedia*. 1620-1621. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- İşık, Halim. *Papalık Tarihi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.
- Karolides, Nicholas j. vd. *120 Banned Books*. New York: Checkmark Books, 2011.

- Katar, Mehmet. “Hıristiyanlıkta Temel Akımlar”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 102-121. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Kohl, Benjamin G. “Niccolo Machiavelli”, *Censorhip a World Encyclopedia*. 1481-1482. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Kohl, Judith C. “Book Burning”, *Censorhip a World Encyclopedia*. 264. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Kumrular, Özlem. *İslam Korkusu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.
- Leigh, J.D. “Jean-Jacque Rousseau”, *Censorhip a World Encyclopedia*. 2070-2071. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Levi, Anthony. “Dante Alighieri - De Monarche”. *Censorhip a World Encyclopedia*. 648. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Linder, Robert D. “Katolik Reformu”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 412-430. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Lindt, Andreas. “Jean Calvin”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 382-383. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Luther, Martin. *Doksan Beş Tez*. çev. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Marsden, Gordon. “Desiderius Erasmus”. *Censorhip a World Encyclopedia*. 745-746. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.
- Marshall, Caroline T. “Jan Hus”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 338. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- McNair, Philip. “Yenilik Tohumları”. *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 354-367. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Meral, Yasin. *İstanbul’da Yahudi Matbuatı*. İstanbul, Divan Kitap, 2016.
- “Erken Dönem İbrani Matbaacılığında Haham Onayları ve Cemaat İçi Sansür”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 18/47 (2015), 96-118.
- *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.
- Montaigne. *Denemeler*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Morgan, Owen. "Emile Zola". *Censorship a World Encyclopedia*. 2718-2720. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

O'Connor, Thomas F. - Jones, Derek. "Index Librorum Prohibitorum". *Censorship a World Encyclopedia*. 1154-1155. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Olgun, Hakan. "Protestanlık". *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 121-132. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Özalp, Mürsel. *Papanın Yanılmazlığı Doktrini*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Özdemir, Mehmet. "Muvahhidler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 31/410-412. İstanbul: 2020.

Pesch, Otto Hermann. "Sakrament". *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*. ed. Mualla Selçuk vd.647-648. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Patterson, Annabel. "John Locke". *Censorship a World Encyclopedia*. 1463-1464. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Poel, Van der Stefan. "Maimonides (Moses ben Maimon)". *Censorship a World Encyclopedia*. 1501. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Putnam, George Haven. *The Censorship of The Church of Rome*. The Knickerbocker Press, New York and London, 1906.

Roach, Andrew P. "Dominican Order". *Censorship a World Encyclopedia*. 682. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Rye, Marilyn. "Index Librorum Prohibitorum". *The Journal of the Rutgers University Libraries* 43/2 (1981), 66-81.

Siegel, Paul N. *Dünya Dinleri ve İktidar*. çev. Selin Dingiloğlu. İstanbul, Yordam Kitap, 2014.

Souder, Lawrence G. "Rene Descartes". *Censorship a World Encyclopedia*. 665-666. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Stupperich, Robert. "Martin Luther". *Hıristiyanlık Tarihi*. çev. Sel – Kınran. 370-371. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

Şahin, Mustafa. *Katolik Karşı Reformu Olarak Trent Konsili ve Katolik Geleneğe Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Topdemir, Hüseyin Gazi. "Galileo ve Modern Mekaniğin Doğuşu." *Felsefe Dünyası* 24 (1997), 42-52.

Traninger, Anita. "Giordano Bruno". *Censorship a World Encyclopedia*. 358-359. New York: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001.

Waardenburg, Jacques. "Reform" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 34/530-533. İstanbul: 2007.

Yalçinkaya, Ayhan. "Reform ve Rönesans". *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. ed. Mehmet Ali Ağağoğulları. 289-315. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Yalduz, Alparslan. "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 257-296.

Yiğit, İsmail. "Murabıtlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31/152-155. İstanbul: 2020.

İnternet Kaynakları

Aquilecchia, G. (2022, February 13). Giordano Bruno. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Giordano-Bruno>, e.t. 21.03.2022.

Benigni, U. (1910). Pope Leo XIII. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Retrieved January 12, 2022 from New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/09169a.htm>, e.t. 12.01.2022.

Benedict XIV. *Index Librorum Prohibitorum*. (2021). Erişim adresi: <https://wellcomecollection.org/works/e32hqhkq>, e.t. 17.02.2022.

Berg, W. J. (2021, September 24). Émile Zola. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Emile-Zola>, e.t. 28.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2022, January 1). Tomás de Torquemada. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Tomas-de-Torquemada>, e.t. 12.02.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, October 2). William Tyndale. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/William-Tyndale>, e.t. 12.02.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, November 11). St. Albertus Magnus. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Albertus-Magnus>, e.t. 15.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, September 18). Peace of Augsburg. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Augsburg>, e.t. 15.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, June 20). Huguenot. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Huguenot>, e.t. 17.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, August 17). Massacre of St. Bartholomew's Day. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Massacre-of-Saint-Bartholomews-Day>, e.t. 17.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020, May 15). Glorious Revolution. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Glorious-Revolution>, e.t. 19.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, September 4). Marin Mersenne. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Marin-Mersenne>, e.t. 25.03.2022.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021, June 4). Battle of Campaldino. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Campaldino>, e.t. 26.03.2022.

"Foreiro (Forerius, Forerio), Francisco" Encyclopaedia Judaica, Retrieved from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/foreiro-forerius-forerio-franciscodeg>, e.t. 01.03.2022.

Helden, A. Van (2022, February 11). Galileo. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Galileo-Galilei>, e.t. 23.03.2022.

Henegan, Tom (2005). Secrets Behind The Forbidden Books. In The America The National Catholic Review. January 7, 2022 from <https://web.archive.org/web/20150930224802/http://americamagazine.org/issue/517/article/secrets-behind-forbidden-books>, e.t. 07.01.2022.

Hilgers, J. (1908). Censorship of Books. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Retrieved January 12, 2022 from New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/03519d.htm>, e.t. 12.01.2022.

Index Librorum Prohibitorum. (2018, February 28). *New World Encyclopedia*. Retrieved 14:47, January 13, 2022 from https://www.newworldencyclopedia.org/p/index.php?title=Index_Librorum_Prohibitorum&oldid=1009390, e.t. 13.01.2022.

Index Librorum Prohibitorum. (2020). Erişim adresi: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/indexlibrorum.asp>, e.t. 12.10.2020.

Mansfield, H. (2021, June 17). Niccolò Machiavelli. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Niccolo-Machiavelli>, e.t. 17.03.2022.

Newth, Mette, 2010. "The Long History of Censorship", http://www.beaconforfreedom.org/liste.html?tid=415&art_id=475, e.t. 20.10.2021.

Orsy, L. M. , Huizing, . Peter J. and Örsy, . Ladislav M. (2021, February 19). canon law. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/canon-law>, e.t. 19.02.2021

Pentateuch. *obo* in Biblical Studies. doi: 10.1093/obo/9780195393361-0092. 2010, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195393361/obo-9780195393361-0092.xml>, e.t. 12.02.2022.

Rogers, G. A.J. (2021, October 24). John Locke. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/John-Locke>, e.t. 19.03.2022.

Trent booksrules. (2020). Erişim adresi: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/trent-booksrules.asp>, e.t. 28.10.2022.

Woodruff, D. and Burton, . Ivor F. (2022, January 13). Saint Pius V. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Pius-V>, e.t. 13.01.2022.

<https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-intro/>, e.t.13.01.2022.

<https://books.google.pl/books?id=4nZDAAAACAAJ>, e.t.17.02.2022.

https://books.google.com.bd/books?id=QGVBAAYAAJ&source=gbs_navlinks_s, e.t.18.02.2022.

<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/foreiro-forerius-forerio-franciscodeg> - , e.t. 01.03.2022.

https://stringfixer.com/tr/Index_Librorum_Prohibitorum- e.t. 01.03.2022.

http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_19481948__CDF__Index_Librorum_Prohibitorum__LT.pdf.html, e.t.13.02.2022.

https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Council_of_Trent-, e.t. 25.02.2022.

<https://www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/Luther/Bibles/ProthroB-21-A>-, e.t.11.03.2022.

https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther/images_videos#/media/1/351950/217267-, e.t. 11.03.2022.

<https://net.lib.byu.edu/scm/reformers/calvin.html>-, e.t. 12.02.2022.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>,
e.t. 15.03.2022.

[https://www.treccani.it/enciclopedia/marcello-virgilio-detto-il-dioscoride
adriani_%28Dizionario-Biografico%29/](https://www.treccani.it/enciclopedia/marcello-virgilio-detto-il-dioscoride-adriani_%28Dizionario-Biografico%29/), e.t. 17.03.2022.

<https://www.britannica.com/biography/John-Locke#/media/1/345753/74910>, e.t.
19.03.2022.

<https://gallica.bnf.fr/essentiels/rousseau/contrat-social>, e.t. 20.03.2022.

https://it.wikipedia.org/wiki/File:Bruno_Infinito_book.jpg, e.t. 21.03.2022.

<https://www.britannica.com/biography/Galileo-Galilei#/media/1/224058/16221>,
e.t. 22.03.2022.

<https://www.britannica.com/biography/Galileo-Galilei#/media/1/224058/2917>,
e.t.: 22.03.2022.

<https://galileo.ou.edu/exhibits/dialogue-two-chief-systems-world>, e.t.
22.03.2022.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86002964/f9/>, e.t. 25.03.2022.

<https://www.cs.bu.edu/fac/crovella/cs132-book/L15DimensionRank.html>, e.t.
25.03.2022.

<https://www.britannica.com/biography/Dante-Alighieri#/media/1/151164/35990>,
e.t. 26.03.2022.

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Michel_de_Montaigne_1.jpg, e.t.
27.03.2022.

[https://www.britannica.com/biography/Michel-de-Montaigne#/media/1/390476/
158629](https://www.britannica.com/biography/Michel-de-Montaigne#/media/1/390476/158629), e.t. 27.03.2022.

[https://librairie-hugonnard-roche.blogspot.com/2021/01/emile-zola-germinal-
1885-edition.html](https://librairie-hugonnard-roche.blogspot.com/2021/01/emile-zola-germinal-1885-edition.html), e.t. 28.03.2022.

<https://www.britannica.com/biography/Emile-Zola#/media/1/657747/130013>,
e.t. 28.03.2022.